

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Природничо-економічний факультет

Кафедра менеджменту

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти

спеціальності 073 Менеджмент

Кам'янець-Подільський, 2024

УДК 339.9(072+075.8)

Л13

Укладач:

Лаврук О.С. – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту

Рецензенти:

Боднарчук Т.Л., – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федорчук Н.В., – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Схвалено і затверджено до видання:

кафедрою менеджменту (протокол №1 від 15 січня 2024 року);

Вченою радою природничо-економічного факультету (протокол №1 від 23 січня 2024 року)

Лаврук О.С.

Л13 Глобальна економіка: навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2024. 244 с.

УДК 339.9(072+075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМА 1. СУТНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	7
Програмні питання для теоретичної підготовки	7
Питання для самоперевірки знань	24
Завдання та рекомендації до практичної роботи	24
Завдання до самостійної роботи	27
ТЕМА 2. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА	29
Програмні питання для теоретичної підготовки	29
Питання для самоперевірки знань	43
Завдання та рекомендації до практичної роботи	43
Завдання для самостійної роботи	44
ТЕМА 3. ЧАСОВІ МЕЖІ ФЕНОМЕНА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	45
Програмні питання для теоретичної підготовки	45
Питання для самоперевірки знань	53
Завдання та рекомендації до практичної роботи	54
ТЕМА 4. СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ	60
Програмні питання для теоретичної підготовки	60
Питання для самоперевірки знань	65
Завдання та рекомендації до практичної роботи	66
Завдання для самостійної роботи	70
ТЕМА 5. ШКОЛИ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ СТАТУС ГЛОБАЛІСТИКИ.....	71
Програмні питання для теоретичної підготовки	71
Питання для самоперевірки знань	86
Завдання та рекомендації до практичної роботи	87
Завдання до самостійної роботи	94
ТЕМА 6. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	95
Програмні питання для теоретичної підготовки	95

Питання для самоперевірки знань	122
Завдання та рекомендації до практичної роботи	123
Завдання до самостійної роботи	135
ТЕМА 7. ГОЛОВНІ СУБ'ЄКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	136
Програмні питання для теоретичної підготовки	136
Питання для самоперевірки знань	153
Завдання та рекомендації до практичної роботи	154
Завдання до самостійної роботи	160
ТЕМА 8. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ ТА ЙОГО ФОРМИ	160
Програмні питання для теоретичної підготовки	160
Питання для самоперевірки знань	172
Завдання до самостійної роботи	179
ТЕМА 9. ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯК ПРОГНОСТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ	179
Програмні питання для теоретичної підготовки	179
Питання для самоперевірки знань	195
Завдання та рекомендації до практичної роботи	195
Завдання до самостійної роботи	202
ТЕМА 10. КОНКУРЕНТНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	203
Програмні питання для теоретичної підготовки	203
Питання для самоперевірки знань	232
Завдання та рекомендації до практичної роботи	232
Завдання до самостійної роботи	240
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	242

ВСТУП

Сучасний світ наповнюється новим, інноваційним змістом, набуває нових ознак хід глобального життя, переформатовується його устрій. Стрімке наростання глобальних трансформацій насамперед обумовлюється економічними чинниками, що призводить як до позитивних якісних та кількісних зрушень в світовій економіці на всіх її рівнях, яка також трансформується у вищий її рівень організації – глобальну економіку, – так і до виникнення та загострення глобальних проблем людства. За таких умов важливим є розуміння нових явищ, щоб визначити раціональну й ефективну стратегію поведінки підприємств, галузей, держав та світового співтовариства загалом.

Метою викладання дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти знань умов і факторів становлення та механізмів функціонування глобальної економіки. Завдання дисципліни полягає у виявленні системної сутності економічної глобалізації; визначенні глибини впливу глобальних трансформацій на світові інтеграційні процеси; ідентифікації основних параметрів глобального розвитку; визначенні сучасних ринкових та інституціональних методик глобального менеджменту; аналізі особливостей формування національних і міжнародних стратегій розвитку. Саме це обумовлює об'єктивну необхідність і значимість набуття ґрунтовних знань основних положень глобальної економіки майбутніми фахівцями.

У навчально-методичному посібнику розглядаються сутність глобальної економіки, глобальні проблеми людства, проблеми, пов'язані з визначенням часових меж феномена глобалізації, сучасна методологія глобальної економіки, школи і концепції глобалістики, вплив особливостей міжцивілізаційної взаємодії на протікання глобальних економічних процесів, визначені головні суб'єкти становлення і розвитку глобальної економіки, зосереджено увагу на альтерглобалізмі і його формах прояву, проблемах глобальної економіки як прогностична реальність, перспективах визначення конкурентної стратегії розвитку України в умовах глобалізації.

До кожної теми запропоновано запитання для самоперевірки, практичний блок завдань з дискусійним обговоренням та різними видами завдань, завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Навчально-методичний посібник доповнений переліком наукової, практичної та навчальної літератури, що висвітлює сучасні проблеми глобальної економіки, переліком Інтернет-джерел, за якими можна оперативно відстежити поточні проблеми глобальної економіки.

Представлений навчально-методичний посібник дозволить здобувачам вищої освіти сформуванати знання про закономірності і сучасні тенденції глобалізації, передумови та фактори становлення глобальної економіки, соціальні виміри економічної глобалізації; розуміти цивілізаційну парадигму глобального економічного розвитку, конкурентні механізми функціонування глобального ринку, процеси глобальної корпоратизації та регіоналізації бізнесу; знати стратегії сталого розвитку країн в умовах глобалізації, шляхи й моделі інтеграції України в глобальний економічний простір. Набути практичні навички аналізу взаємодії суб'єктів глобальної економіки та оцінювання секторально-галузевої та регіональної структури глобальної економіки; вміти досліджувати кон'юнктуру глобальних ринків товарів, послуг, інвестицій, праці та прогнозувати напрями глобальної модифікації ринкових конкурентних механізмів; вміти розробляти стратегії діяльності корпорацій на глобальних ринках; обґрунтовувати напрями інноваційного розвитку України в глобальному конкурентному середовищі.

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Сутність глобальної економіки та рівневі вияви й етапи глобалізації.
2. Економічна глобалізація, інтернаціоналізація, інтеграція як стадії формування глобальної економіки.
3. Характерні риси, еволюція та моделі економічних систем.
4. Індекси та складові глобального економічного простору.
5. Позитивні та негативні наслідки (результати) глобальних трансформацій.

1. Сутність глобальної економіки і рівневі вияви та етапи глобалізації

Розвиток міжнародної економіки, науково-технічного прогресу та інформаційної революції у світі сприяли становленню глобалізації. Завдяки розвитку комп'ютерних технологій та мобільного зв'язку прискорилося проведення транзакцій із різного роду валютних операцій, що стало однією з необхідних та важливих складових ефективного налагоджування співпраці між державами та регіонами світу щодо постачання товарів і надання послуг.

Поняття «глобалізація» запозичене з англійської мови (в яку увійшло з латинської) *globus* – глобус, куля, земна куля, тобто те, що належить до планетарного, світового та до земної кулі як такої. Від цього слова були утворені інші поняття, такі як «глобальне», «глобалізувати», «перетворення певного явища у глобальне чи світове» (*globalize, globalization*). Ці терміни спочатку вживалися лише у суспільних науках. У 1961 р. поняття *globalization* було зафіксоване в англійському словнику. Цьому терміну уже понад 400 років, але застосовувати його в науці почали не так давно, орієнтовно з 60-х років ХХ ст., а з 80-х років це поняття стало академічним. Варто зазначити, що ХХ ст. характеризувалося трансформацією світової економіки та виникненням нових, невідомих процесів її розвитку, які потребували термінового дослідження і пояснення. У 1981 р. американський соціолог Дж. Маклін закликав усіх науковців дослідити ці нові процеси, які проявлялися не лише в економіці та соціології, а й в інших сферах. Вчений закликав усіх науковців та практиків усвідомити розвиток історичного

процесу посилення глобалізації, що потребувало пояснення. Після тривалого дослідження й обґрунтування цих процесів вчені надали їм нового значення під назвою «глобалізаційні процеси».

У кінці 80-х років ХХ ст. концепція глобалізації уже набула наукового поширення. Вчені досліджували концепції, теорії виникнення глобалізації й трактували визначення сутності поняття «глобалізація» та «глобальні процеси». Засновниками теорії глобалізації у різних науках вважаються різні вчені, наприклад, серед соціологів Р. Робертсон, І. Валлерстайн, у філософії – К. Поперр, Ф. Фукуяма. До засновників теорії глобалізації серед економістів відносять Теодора Левітта, а у фінансистів – Ж. Атталі, Дж. Сороса та інших.

Першим вченим, який у своїх працях вивчив і науково обґрунтував сутність поняття «глобалізація» та ввів його у науковий обіг, був соціолог Р. Робертсон. Він також розробив основну термінологію, сформулював концепцію та дослідив аспекти теорій глобалізації. В одній із наукових праць 1983 р. вчений використовує та вживає термін «*globality*», а у праці 1985 р. наводить деталізоване визначення сутності поняття «*globalization*». У його монографії 1992 р. уже були представлені основи концепції глобалізації. Але слід зазначити, що одночасно з опублікованими працями Р. Робертсона у журналі *Harvard Business Review* виходить стаття «Глобалізація ринків» професора Гарвардської школи бізнесу Теодора Левітті. Тому в економічній науці популяризацію поняття «глобалізація» присвячують економістові Теодору Левітту, але він не ввів його у науковий обіг, оскільки інші вчені це зробили до нього. Окрім вивчення сутності поняття «глобалізація», потребувало й детального вивчення трактування поняття «глобальна економіка».

Розглянемо трактування наближених понять до «глобалізації» та «глобальної економіки», таких як: «глобальне середовище», «глобальні процеси», «глобалістика». Дослідимо та обґрунтуємо відмінність зазначених понять. Звісно, створення *глобального середовища* як такого обумовлено виникненням нових невідомих процесів. Також можна вважати, що глобальне середовище – це зовнішня система компонентів, яка спрямовує свою дію на елементи світової

системи ззовні. У цьому випадку світова система є системою найвищого рівня, якій належать елементи системи більш низького порядку (наприклад, континенти, країни чи регіони).

Глобальними процесами є певні закономірності чи послідовні зміни, які відбуваються у світовій глобальній системі. Можна вважати, що глобальним процесом є розвиток світової системи, який характеризується певним переходом від інтернаціоналізації господарського життя до власне глобалізації. Завдяки глобальним процесам і відбуваються трансформація та перехід світової системи у глобальну, тобто світового ринку у глобальний ринок. *Глобалістикою* ж вважають певну галузь науки, яка вивчає загальні планетарні проблеми людства (як сучасні, так і ті, які очікують людство в майбутньому розвитку суспільства) та людської цивілізації у цілому. Наука вивчає як єдине ціле політичну, економічну, соціальну організацію у глобальному просторі.

Розглянемо відмінність у трактуванні сутності понять «глобалізація» і «глобальна економіка». Явище *глобалізації* варто розглядати багатогранно як певний комплекс трансформаційних процесів (поєднання усіх сфер світового співтовариства), які супроводжуються трансформацією світової системи у відкриту цілісну систему. Під відкритою цілісною системою розуміють сукупність інформаційних, технологічних, фінансових, економічних, суспільних, політичних, соціальних, культурних та інших взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Глобальна економіка пройшла певну еволюцію становлення, тому вона є історичним соціальним процесом, сутність якого полягає у зростаючому взаємозв'язку національних економік держав, які значною мірою залежать одна від одної. Трансформацію світової економіки у глобальну, враховуючи один із важливих факторів впливу на глобалізацію, а саме інтернаціоналізацію, можна зобразити схематично – із поясненням структуризації глобалізаційного процесу включаючи, у тому числі, види глобалізації і взаємозв'язок складових економічної глобалізації (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Структуризація глобалізаційного процесу та види глобалізації

Розглянемо етапи та періоди глобалізації:

- 1) первинна глобалізація (до 1945 р.);
- 2) післявоєнна глобалізація (1945–1970 рр.);
- 3) глобалізація «холодної війни» (1971–1989 рр.);
- 4) глобалізація нового світового порядку (1990–2000 рр.);
- 5) інформаційно-комунікаційна глобалізація (2001–2014 рр.);
- 6) глобалізація «економіки знань» (з 2015 р.).

Виділимо рівні глобалізації та розкриємо їх зміст:

- світовий рівень – посилюються процеси взаємозв’язку та взаємозалежності регіонів, і, зокрема, країн, відповідно відбувається переплетіння економічних систем та господарських комплексів держав;
- рівень країни – економіки країн стають відкритими та інтегруються до світового господарського співтовариства;
- рівень галузі – зростає конкурентоспроможність компаній у середині галузі будь-якої країни порівняно з конкурентоспроможністю аналогічної компанії в іншій

державі;

- рівень компанії – розвиваються глобальні корпорації та стратегічні альянси, які орієнтуються на світові джерела постачання та ринки збуту, зростає багатонаціональне виробництво.

Щоб охарактеризувати основні ознаки глобалізації, варто використати підхід вченого М. Кастельса, який досить вдало і точно стверджує, що основними ознаками глобалізації є «утворення нової реальності з новою соціальною структурою, специфічною економікою та особливою віртуальною культурою», а «інформаційна економіка є глобальною, оскільки надає можливість у будь-який момент часу оперувати в масштабах всього світу». На його думку, глобальна економіка є історичною реальністю і взагалі відрізняється від світової економіки, і її відмінність полягає у тому, що у глобальній економіці процес нагромадження капіталу здійснюється по всьому світу. Відповідно, основні чинники глобалізації світової економіки полягають у такому: завдяки інформаційним мережам майже весь світ пов'язується технологіями, людськими та корисними функціями, які утворюють своєрідну глобальну систему, що потребує єдиної системи управління нею. На думку М. Кастельса, вона проникає в усі країни, в усі культури, на всі території, в усі комунікаційні потоки та в усі фінансові мережі. Тому сформувався глобальний інформаційний простір, який сприяв створенню умов для обміну науковою інформацією, відкрив нові можливості для міждержавного обміну в галузях економіки, культури, освіти тощо, а також прискорив інформаційну революцію та посилив зближення цивілізацій і продовжує сприяти формуванню планетарної свідомості людства. Відповідно, у наукових працях дослідників можна натрапити на визначення глобалізації, яке враховує вузькопредметний підхід, що глобалізація – це є багатогранний процес глобальних трансформацій, який стосується усіх сторін і сфер суспільної життєдіяльності.

Глобалізація економіки спричинена розвитком світової економіки та світового ринку зокрема. Основними процесами економічної глобалізації стали складові, показані на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Основні процеси посилення глобалізації

2. Економічна глобалізація, інтернаціоналізація, інтеграція як стадії формування глобальної економіки

Інтернаціоналізація господарського життя – це об’єктивний процес виникнення і розвитку зв’язків між національними економіками різних країн, що охоплює всі сторони економічного життя країн. У контексті процесу інтернаціоналізації економічна глобалізація проявляється у поглибленні процесів обміну товарами і послугами; розширенні міжнародного руху капіталів; посилення трудових міграційних процесів; зростання ролі міжнародних науково-технічних зв’язків. Вивченню процесів інтернаціоналізації присвячено численний перелік наукових праць відомих вчених, зокрема варто відзначити такі праці, в яких інтернаціоналізацію, глобалізацію та регіоналізацію розглядають у контексті сталого розвитку країн. Аналізуючи сутність поняття «інтернаціоналізація» у наукових працях, варто зауважити, що його слід трактувати таким чином: *інтернаціоналізація* – процеси інтенсифікації залучення компаній до міжнародних операцій (транснаціоналізація) та розширення і поглиблення світогосподарських зв’язків шляхом підвищення рівня мобільності факторів виробництва (інтеграція).

Досліджуючи національну економіку будь-якої країни, основну увагу варто

зосереджувати на внутрішніх і зовнішніх проявах інтернаціоналізації. До *внутрішніх* належать імпорту товарів і послуг, переміщення капіталів, трудова імміграція / рееміграція, «відплив мізків». *Зовнішні* прояви полягають в експорті товарів і послуг, а також переміщенні капіталів, трудовій еміграції. Для всього світогосподарського комплексу інтернаціоналізація характеризується *екстернальним* напрямом розвитку (трансформація традиційних ринків товарів (послуг) і факторів виробництва та *інтернальним* напрямом (трансформація структури внутрішньокорпоративної торгівлі).

Інтеграція як етап формування глобальної економіки є закономірним результатом зростання обсягів міжнародного руху товарів (послуг) і факторів виробництва, що зумовлює посилення коопераційних зв'язків між країнами. *Інтеграційний процес* – зближення і переплетіння національних економік кількох країн з метою побудови єдиного виробничо-комерційного механізму. *Економічна інтеграція* – процес економічної взаємодії країн, який зумовлює зближення їх виробничо-комерційних механізмів, що набуває форми міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами інтегрованих країн.

Інтеграційні процеси сприяють розвитку такого явища, як «економічний регіоналізм», що створює для групи країн більш сприятливі умови для торгівлі та переміщення факторів виробництва. Ключовим процесом глобальних трансформацій, тобто глобалізації економіки, є розвиток міжнародної економічної інтеграції, що проявляється в усуненні відмінностей між економічними суб'єктами – представниками різних країн.

Розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції зумовлений такими факторами [6; 7]: нерівномірністю розподілу ресурсів між різними країнами, що впливає на їх економічний розвиток, та закономірністю науково-технічного прогресу, які зумовлюють об'єднання зусиль багатьох країн; тенденціями демографічного розвитку, що посилюють відмінності між країнами щодо кількості та якості населення; різким скороченням відстаней завдяки розвитку транспортно-комунальних мереж; наявністю і необхідністю спільного вирішення таких проблем, як екологічна, продовольча, сировинна, використання Світового

океану та простору. Можна стверджувати, що посилення глобальних інтеграційних процесів у розвитку глобальної економіки характеризується зростанням політичних, економічних взаємозалежностей суб'єктів міжнародного співробітництва, розмитістю державного суверенітету, лібералізацією торгівлі, концентрацією капіталу, збільшенням потоків інформації, технологічними інноваціями.

3. Характерні риси, еволюція та моделі економічних систем

Економіка функціонує як механізм взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів системи. Кожний з елементів розвивається відповідно до спільних для всієї системи закономірностей, правил і законів.

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і упорядкованих певним чином елементів економіки, які наділені такими рисами:

- 1) утворюють цілісність у функціонуванні;
- 2) формують економічну структуру суспільства;
- 3) мають загальну мету (місію);
- 4) характеризуються відносною стійкістю функціонування.

За еволюційним чинником, технологічним способом виробництва та розвитком продуктивних сил економічні системи класифікують таким чином:

- доіндустріальне суспільство;
- індустріальне суспільство;
- постіндустріальне суспільство.

За багатокритеріальним підходом економічні системи поділяють на ринкові та адміністративно-командні. Ринкова економіка передбачає домінування приватної власності, наявність приватного підприємництва, присутність конкуренції в бізнесі тощо; перевага надається товарно-грошовим відносинам, Адміністративно-командна система базується на державній власності, низькій конкуренції, наявності чіткого плану розвитку, суттєвому ієрархічному підпорядкуванні суб'єктів підприємництва та ін.

Шведська модель. Модель почала формуватися у 30-ті роки ХХ ст. й

остаточно сформувалася на початку 50-х років. Ця модель державного управління характеризується розвиненою ринковою економікою та соціальною інфраструктурою. Основна особливість моделі – гранична соціалізація при значній ролі держави, яка забезпечує високий рівень якості та загальнодоступність соціальних послуг. Основною функцією держави є розподіл через податкову систему доходів, які отримані в приватному секторі. Соціальна політика будується на засадах «солідарності» щодо соціального захисту, також впроваджено принцип «соціального громадянства».

Американська модель. Модель характеризується перевагою приватної (здебільшого акціонерної) власності над державною. Саме конкуренція та акціонерний капітал сприяють максимізації прибутків. Такий господарський механізм ще має назву дарвіністський (виживає найсильніший), або англо-саксонська модель. Характерними ознаками є: 1) перевага приватних компаній, керівництво яких насамперед прагне максимізувати короткострокові прибутки, а інвестори намагаються отримати значні дивіденди; 2) низький рівень профспілкового руху; 3) домовленості із заробітної плати здійснюються на рівні компанії.

Німецька модель. Соціальна ринкова економіка в моделі є чимось середнім між «ринковим капіталізмом» і «тоталітарною адміністративно-командною економікою». Засади моделі полягають у забезпеченні максимально високого добробуту населення на основі: 1) встановлення правил конкуренції; 2) проведення такої політики, що орієнтується на зростанні та забезпеченні сталості розвитку; 3) забезпечення повної зайнятості; 4) розширення зовнішньоекономічної діяльності. Важливим у моделі є забезпечення ефективності економічної діяльності та соціально справедливої грошової системи, а особливо таких її складових, як соціальна забезпеченість, соціальна справедливість і соціальний прогрес. Вищезазначене визначає ступінь розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки.

Японська модель. Починаючи з 1970-х років економіка Японії характеризувалася екстенсивною моделлю зростання, а на сьогодні інтенсивною

моделлю. Зазначене було пов'язане з недостатністю ресурсного забезпечення саме корисними копалинами. Це зумовило орієнтування на використання «ефекту масштабу» та «економії на виробничих витратах» у перероблянні імпоротної сировини, а готова продукція зі значною доданою вартістю (наукомісткі галузі) призначалася, найчастіше, для експорту в розвинені країни. Одночасно здійснюється фінансування сфери НДДКР, перехід від орієнтації на експорт товарів до експорту капіталів (прямі та портфельні у країни Південно-Східної Азії та США, а згодом і Західної Європи).

Китайська модель. Ця модель ґрунтується на концепції двох стратегічних переходів: 1) перехід від традиційної планової економіки до системи соціалістичної ринкової економіки; 2) перехід від екстенсивної форми зростання до інтенсивної. Двигуном економічного зростання країни були внутрішнє споживання та внутрішній попит населення Китаю, джерелами зростання – трудові та природні ресурси; привабливий інвестиційний клімат.

4. Індекси та складові глобального економічного простору

Міжнародний економічний форум виділяє такі індекси, що характеризують економіку глобального економічного простору.

- індекс глобальної конкурентоспроможності;
- індекс економічної свободи;
- індекс легкості ведення бізнесу;
- індекс сприяння торгівлі;
- індекс мережевої готовності;
- індекс конкурентоспроможності подорожей та туризму.

За потреби можна синтезувати індекс, який буде відповідати певним цілям дослідження. Основою побудови індексу є визначення його структури. Найчастіше індекс має зрозумілу назву для широкого кола дослідників. Індекс має складатися з таких наборів даних, які повною мірою відображають його сутність. Значення індексу, зазвичай, міститься в інтервалі від 0 до 1, проте є й інші межі,

наприклад від 0 до 7, від 0 до 100, від –1 до 1 тощо. Кожний із глобальних індексів розроблений певною організацією й містить групи індикаторів. Кількість досліджуваних країн за тим чи іншим індексом може різнитися.

Щоб використовувати глобальні індекси у дослідженнях, варто пам'ятати, що:

- числові значення, з яких складається індекс, мають різну природу походження та одиниці виміру;
- індекс найчастіше є безрозмірною величиною;
- безрозмірність забезпечується нормуванням наборів даних;
- кожний набір даних нормується з використанням такої формули, яка найкраще відображає зміст значення в індексі;
- значна кількість даних, які входять до індексу, різною мірою впливають на його інтерпретацію. У зв'язку з цим варто здійснювати визначення вагових коефіцієнтів для кожного набору даних;
- вагові коефіцієнти достатньо визначати суб'єктивно (експертними методами) або, наприклад, співвідношенням вмісту у грошовому еквіваленті кожного набору даних в індексі (наприклад, для індексу, що характеризує обсяги обороту сфер діяльності для країн, можна окремо визначити відсоткове значення внеску сільського господарства, промисловості, банківської сфери та сфери послуг).

Приклад визначення I_i для чотирьох наборів даних, які нормуються відносно максимального значення, показано у такій формулі:

$$I_i = \beta_1 \cdot \frac{A_i}{\max A} + \beta_2 \cdot \frac{B_i}{\max B} + \beta_3 \cdot \frac{C_i}{\max C} + \beta_4 \cdot \frac{D_i}{\max D}, \quad (1)$$

Детально розглянемо декілька глобальних індексів — їх індикатори, кількість досліджуваних країн згідно з індексом та організації, які розробили ці індекси.

Індекс глобальної конкурентоспроможності

Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) розроблений організаторами Світового Економічного Форуму (World Economic

Forum). Для розрахунку цього індексу показники подають 139 країн. Після обчислення результати індексу глобальної конкурентоспроможності оприлюднюють у формі звіту, який має назву «Глобальний звіт про конкурентоспроможність».

Індекс глобальної конкурентоспроможності формують із трьох груп індикаторів:

- 1) групи індикаторів базових вимог (Basic requirements);
- 2) групи індикаторів підвищення ефективності (Efficiency enhancers);
- 3) групи інноваційних індикаторів (Innovation and sophistication factors).

До першої групи відносять чотири комплексні категорії економічної політики: інституціональне середовище (Institutions); інфраструктуру економіки (Infrastructure); макроекономічну стабільність (Macroeconomic stability) та категорію, що характеризує здоров'я людей і початкову освіту (Health and primary education).

У другу групу входять шість категорій політики: вища освіта й система навчання (Higher education and training); ефективність товарного ринку (Goods market efficiency); ефективність ринку праці (Labor market efficiency); досконалість фінансового ринку (Financial market development); технологічна підготовленість (Technological readiness) і масштаби ринку (Market size).

Третя група характеризується одними із двох вагомих комплексних індикаторів — це досконалість бізнесу (Business sophistication) та інновації (Innovation).

Індекс економічної свободи

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) розробив фонд під назвою Heritage Foundation. До нього входить десять індикаторів: 1) рівень свободи бізнесу; 2) рівень свободи торгівлі; 3) рівень фіскальної свободи; 4) ступінь залежності економіки від уряду; 5) рівень монетарної свободи; 6) рівень інвестиційної свободи; 7) рівень фінансової свободи; 8) право на приватну власність; 9) рівень свободи від корупції; 10) рівень свободи ринку праці. Зазначені індикатори розраховують, застосовуючи метод експертних оцінок і

задіюючи різноманітні дані, які враховують економічну, фінансову, законодавчу та адміністративну характеристики тієї чи іншої країни.

Індекс екологічного виміру

Індекс екологічного виміру розраховують, використовуючи індекс Environmental Performance Index. Індекс екологічного виміру сформував Центр з екологічного законодавства й політики Єльського університету разом з Колумбійським університетом (США) для 163 країн світу.

Для його розрахунку використовують методику агрегування, відповідно до якої індекс сформований з двох категорій екологічної політики верхнього рівня:

1. Environmental health характеризує екологію країни, тобто який саме санітарний стан має навколишнє середовище досліджуваної країни.
2. Ecosystem vitality входить до екологічної політики будь-якої держави у глобальному середовищі — це життєздатність екологічної системи (або екосистеми). До неї також входять десять екологічних індикаторів середнього рівня та двадцять п'ять індикаторів нижнього рівня.

Завдяки цьому індексу екологічного виміру можна виявити, наскільки та чи інша країна спроможна захищати навколишнє середовище. На це також вказують як короткострокові, так і довгострокові цілі та стратегії політики, розроблені та впроваджені досліджуваними країнами світу.

Індекс соціального виміру

Індекс соціального виміру враховує два глобальних індекси.

1. *Індекс якості життя* розробила міжнародна організація, яку називають International Living. Він враховує дев'ять індикаторів: 1) вартість життя людей; 2) відпочинок і культура людей; 3) стан економіки країни; 4) стан навколишнього середовища країни; 5) свобода людей; 6) здоров'я людей; 7) стан інфраструктури; 8) ризики й безпека життя; 9) кліматичні умови.

2. Кожного року розраховують Індекс людського розвитку. Варто зауважити, що більшість країн-членів ООН входить у перелік країн, за даними яких розраховують цей індекс у межах програми ООН «United Nations Development Program». Його формування здійснюється завдяки використанню

такої методики, як агрегування, та враховує три категорії політики саме людського розвитку на верхньому рівні: здоров'я; освіта; добробут населення, яке проживає у тій чи іншій країні. Зазначені категорії політики країн сформовані із застосуванням основних індикаторів, завдяки яким можна виявити особливості системи освіти країни, проаналізувати показники бідності населення, його рівень безробіття та заходи, які задіяні керівництвом країни для охорони здоров'я людей, вирішення гендерних питань у країні та інші складові людського розвитку.

5. Позитивні та негативні наслідки (результати) глобальних трансформацій

Глобалізація є неоднозначним, багатовимірним та нелінійним процесом, що сприяє різноспрямованому і суперечливому впливу на сучасний світогосподарський розвиток, економічну безпеку будь-якої країни світу та розподілення між ними як економічної вигоди, так і загроз. Тому глобалізація, з одного боку, відкриває безпрецедентні можливості, а з другого, породжує небачені загрози та ризики. Відповідно, глобалізація має як плюси (переваги), так і мінуси (недоліки).

Розглянемо, який вплив має глобалізація на світогосподарський розвиток, враховуючи як переваги так і недоліки. Варто зауважити, що трансформація світової економіки у глобальну суттєво впливає на розвиток сучасного світогосподарського комплексу. Процеси розвитку глобальної економіки дозволяють країнам розширити спектр використання та застосування різних ресурсів для її участі у системі міжнародного поділу праці. Глобальні процеси впливають на конкурентоспроможність країни у глобальному вимірі, зокрема посилюється конкуренція між країнами, яка може проявлятися навіть у вигляді конкурентної боротьби. Зазначені процеси проявляються у маніпулюванні інвестиційними, фінансовими ресурсами. Але слід зауважити, що це є негативним впливом для країн із низьким та середнім економічним розвитком у глобальному просторі.

Розглянемо соціально-економічні прояви глобальних трансформацій та їх вплив на розвиток глобальної економіки. Їх варто досліджувати окремо для країн,

які розвиваються, і для країн, які мають більш високий економічний розвиток. Також, виявляючи наслідки трансформації світової економіки у глобальну, потрібно враховувати як позитивний, так і негативний її вплив на розвиток суспільства.

Для країн із *розвинутою економікою позитивними проявами* соціально-економічних глобальних трансформацій можна вважати:

- зростання обсягів зовнішньої торгівлі країни;
- можливість отримання доступу до ресурсів інших країн світу у світовому господарстві;
- розширення сфери впливу панування національного капіталу тієї чи іншої країни на іноземних ринках (експансія капіталу);
- здатність країни застосовувати усі переваги міжнародного поділу праці на глобальних ринках.

Негативними проявами (і водночас наслідками) трансформаційних процесів світової економіки у глобальну для країн з *більш розвинутою економікою* є такі:

- приплив до країн некваліфікованої робочої сили, з яким зазвичай країни не можуть впоратися, але намагаються вирішити це проблемне питання;
- зменшення податкових надходжень — наскільки країна спроможна здійснювати управління фінансовим сектором;
- збільшення терористичних атак, транснаціональної злочинності тощо.

До *позитивних* соціально-економічних *проявів* глобальних трансформацій у світовій економіці для країн із *менш розвинутою ринковою економікою* варто віднести такі :

- розширення ринків збуту продукції, зокрема глобальних;
- залучення інвестицій у розвиток економічних секторів країни;
- доступність до новітніх технологій та долучення самої країни до новітніх технологічних розробок;
- доступ до ресурсів у глобальному просторі, які були для країни раніше дефіцитними;

- зростання конкуренції, що є позитивним процесом для розвитку ринкової економіки держави.

До *негативних* соціально-економічних *аспектів* (наслідків) для країн менш розвинених економічно варто віднести такі:

- банкрутство окремих неконкурентоспроможних виробників;
- вилучення ресурсів (а не їх залучення) із країни;
- високий рівень залежності економіки країни від економік інших країн світу та економічних проявів глобалізації;
- ігнорування або взагалі недотримання національних звичаїв та традицій країни, у тому числі міжнародних звичаїв.

Глобалізаційні виклики для будь-якої країни у світовому глобальному просторі, з одного боку, відкривають певні можливості й перспективи розвитку, а з другого, можуть породжувати загрози в економічному зростанні. Розглянемо плюси та мінуси, тобто можливості та загрози впливу глобалізаційних процесів на соціально-економічний розвиток країн усього світу.

Глобалізація відкриває такі перспективи та можливості (плюси):

- ✓ наявність у країні розробок і впровадження передових технологій в економічні сектори держави;
- ✓ розвиток і функціонування інформаційних технологій та мереж має відбуватися поступово й проявляти тенденцію до стійкості;
- ✓ процеси уніфікації мають прискорюватися, що сприятиме втіленню передових, інноваційних технологій, розвитку творчих здібностей та нововведень у населення та молоді зокрема, які необхідні для розвитку Індустрії 4.0 як в окремій країні, так і в усьому світі;
- ✓ завдяки інтенсивному розвитку та поєднанню в єдину ефективну систему функціонування економіки, науки і культури народів можна досягти глобального економічного зростання;
- ✓ розвиток глобальної конкуренції має сприяти правильному механізму розподілу ресурсів та ефективному, економічному їх використанню;

- ✓ розширюються можливості доступу до зовсім нових інноваційних ідей, отримання сучасних новітніх знань молоддю, і звісно, можливість вибору ними нових професій;
- ✓ активніше використання уніфікованих міжнародних правил, принципів та звичаїв тією чи іншою країною з метою прискорення міжнародної координації у її зовнішньо-економічній діяльності, що може сприяти також зниженню кількості загроз, локальних воєн і конфліктів між країнами та сформувати сприятливе економічне середовище у глобальному господарстві;
- ✓ розвиваються основні складові свободи людини завдяки демократії та застосуванню захисту громадянських прав;
- ✓ об'єднуються зусилля країн міжнародного співтовариства для розв'язання глобальних проблем людства.

Глобалізація породжує такі небезпечні загрози та ризики (мінуси):

- ✓ технологічну диференціацію, технологічну і соціальну відсталість низки країн унаслідок їхньої неконкурентоспроможності та слабкості ресурсної бази;
- ✓ глобальну нерівність економічного і соціального розвитку, посилення стратифікації та диспропорцій світової економіки;
- ✓ поглиблення розриву між товарними та фінансовими ринками, посилення турбулентності міжнародних фінансових потоків, загрози глобальних криз;
- ✓ деградації неконкурентоспроможних виробництв, зростання безробіття, загострення соціальних проблем, ослаблення національних систем соціального захисту;
- ✓ загострення конфліктів різного характеру й масштабу, створення глобальної мережі тероризму, злочинності;
- ✓ втрату національної ідентичності, ціннісних орієнтирів, стандартизації національних культур тощо;
- ✓ виникнення глобальних проблем людства — екологічних, економічних, соціальних, технологічних, політичних, демографічних, ядерної катастрофи тощо.

Рекомендована література: [5, 6-9, 12, 14-17, 34, 38].

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте сутність економічних понять «глобалізація» і «глобальна економіка» та поясніть їх відмінність.
2. Назвіть та поясніть глобальні індекси та складові глобального економічного простору.
3. Розкрийте сутність понять «глобальне середовище», «глобальні процеси», «глобалізація» та поясніть їх взаємозв'язок.
4. Опишіть етапи та періоди глобалізації.
5. Перелічіть рівні глобалізації та розкрийте їх зміст.
6. Які індекси виділяє міжнародний економічний форум?
7. Охарактеризуйте риси, які має містити економічна система.
8. Які моделі економічних систем Ви знаєте? Обґрунтуйте, як вони вплинули на розвиток глобальної економіки.
9. Розкрийте сутність основних моделей економічних систем.
10. Які набори даних має включати глобальний індекс?
11. У чому сутність позитивних та негативних наслідків глобальних трансформацій?
12. Розкрийте суть економічної глобалізації в контексті інтернаціоналізації.
13. Наведіть структуру взаємозв'язку складових інтернаціоналізації.
14. Перелічіть основні складові процесів глобалізації.

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Дайте визначення поняттям

Пояснення до виконання завдання

Грунтуючись на знаннях, отриманих у процесі вивчення теми, спробуйте самостійно дати визначення відповідного терміну. Після цього зверніться до термінологічного словника, який подано в посібнику. Порівняйте вашу відповідь з тією, що пропонується в ньому. У випадку розбіжностей, проаналізуйте, які аспекти змістовного наповнення поняття віднайшли відображення у вашій відповіді, а які ні, що вони дають для розуміння відповідного явища. Якщо ваше

визначення виявилось більш широким, спробуйте обґрунтувати доцільність такого розширення з точки зору повнішого й адекватного розкриття змістовності поняття.

Архаїчна глобалізація - .

Глобалізація - .

Глобалізм - .

Глобалістика - .

Глобальність - .

Господарювання - .

Економічна глобалізація - .

Економічний спосіб господарювання - .

Міжнародна економічна інтеграція (МЕІ) - .

Натуральний спосіб господарювання - .

2. Які поняття характеризують подані визначення?

Пояснення до виконання завдання

Пропонована вправа є протилежною до попередньої. Складність і якість її виконання в значній мірі залежить від того, наскільки ґрунтовно ви опрацювали матеріал. Звернення до термінологічного словника після виконання завдання дозволить вам самостійно перевірити рівень засвоєння основного термінологічного апарату теми. У випадку помилкових відповідей проаналізуйте змістовне наповнення термінів, з визначенням яких виникли проблеми.

Ідеологічна концепція, що затверджує панування світового ринку як чинника, що зумовлює всі інші аспекти глобалізації, - _____

Одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний зі становленням економічної форми господарювання у якості домінуючої, що забезпечив бурхливе зростання торговельно-економічних зв'язків між економічними суб'єктами, розташованими в різних регіонах земної кулі та безпосередньо передував появі так званої "сучасної глобалізації", - _____

Одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний з абсолютним домінуванням натурального способу господарювання, - _____

Поглиблення зв'язків на регіональному, локальному рівнях; утворення інтеграційних угруповань, розташованих на певній території, через уніфікацію інститутів, ліквідацію адміністративних обмежень на переміщення товарів, капіталів і робочої сили; форма багатовимірної глобалізації, коли на єдиній території, в рамках однієї або декількох сфер господарювання може співіснувати ряд конкуруючих цивілізаційних моделей, -

Процес включення в систему транснаціональної взаємодії в якості рівноправних партнерів нарівні з національними державами цілого ряду акторів як мікро-, так і міжнародного рівня; історичне явище, в різних формах на різних етапах розвитку техніки та соціуму, що супроводжувало історію людства; процес, що трансформує певні регіони світу, - _____

Процес перетворення світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перешкод між економіками окремих країн, в основі якого - діяльність мікроекономічних суб'єктів, що викликає реагування національних міжнародних і наднаціональних структур, - .

Ситуація подолання обмежень, що накладаються національно-державними кордонами, формування єдиного глобального суспільства, -

Спосіб господарювання заснований на спеціалізації та розподілі праці, що опосередковуються товарно-грошовими відносинами, - _____

Спосіб господарювання, заснований безпосередньому обміні результатами праці в рамках невеликих спільнот, соціальні зв'язки в яких мають яскраво виражений особистий характер, - _____ .

Узагальнена назва наукових шкіл, що вивчають різні аспекти процесу глобалізації; наука про планетарні закономірності, перспективи та проблеми розвитку людської цивілізації як єдиного цілого - _____

Цілеспрямоване утворення міжнародних інтеграційних об'єднань, процес зближення та взаємоприспосовування національних господарських систем, в основі якого - координація економічних інтересів, інститутів і взаємодії самостійних економічних суб'єктів; міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки на регіональному та міжрегіональному рівнях - _____ .

Цілеспрямована діяльність людини з відтворення власного існування - ___.

3. Зіставте поняття глобальність, глобалізація, глобалізм, глобалістика.

Результати оформіть у вигляді таблиці.

Таблиця

Змістовні відмінності понять категоріального ряду "глобалізація"

Зріз буття	Глобальність	Глобалізація	Глобалізм	Глобалістика
<i>Явище</i>				
<i>Сутнісне</i>				
<i>Дійсне</i>				
<i>Відношення до економіки</i>				

Завдання до самостійної роботи

1. Охарактеризуйте основні концепції сучасної глобалістики.
2. Поясніть сутність понять «глобальна економіка», «світова економіка», «міжнародна економіка» та їх відмінність.
3. Обґрунтуйте форми прояву та економічні критерії глобалізації.
4. Охарактеризуйте західноєвропейську економічну систему.
5. Проведіть критичний аналіз сучасних визначень «глобальна економіка» та обґрунтуйте відмінність її від «світової економіки».
6. Поясніть основні передумови глобалізації світової економіки.

Кросворд

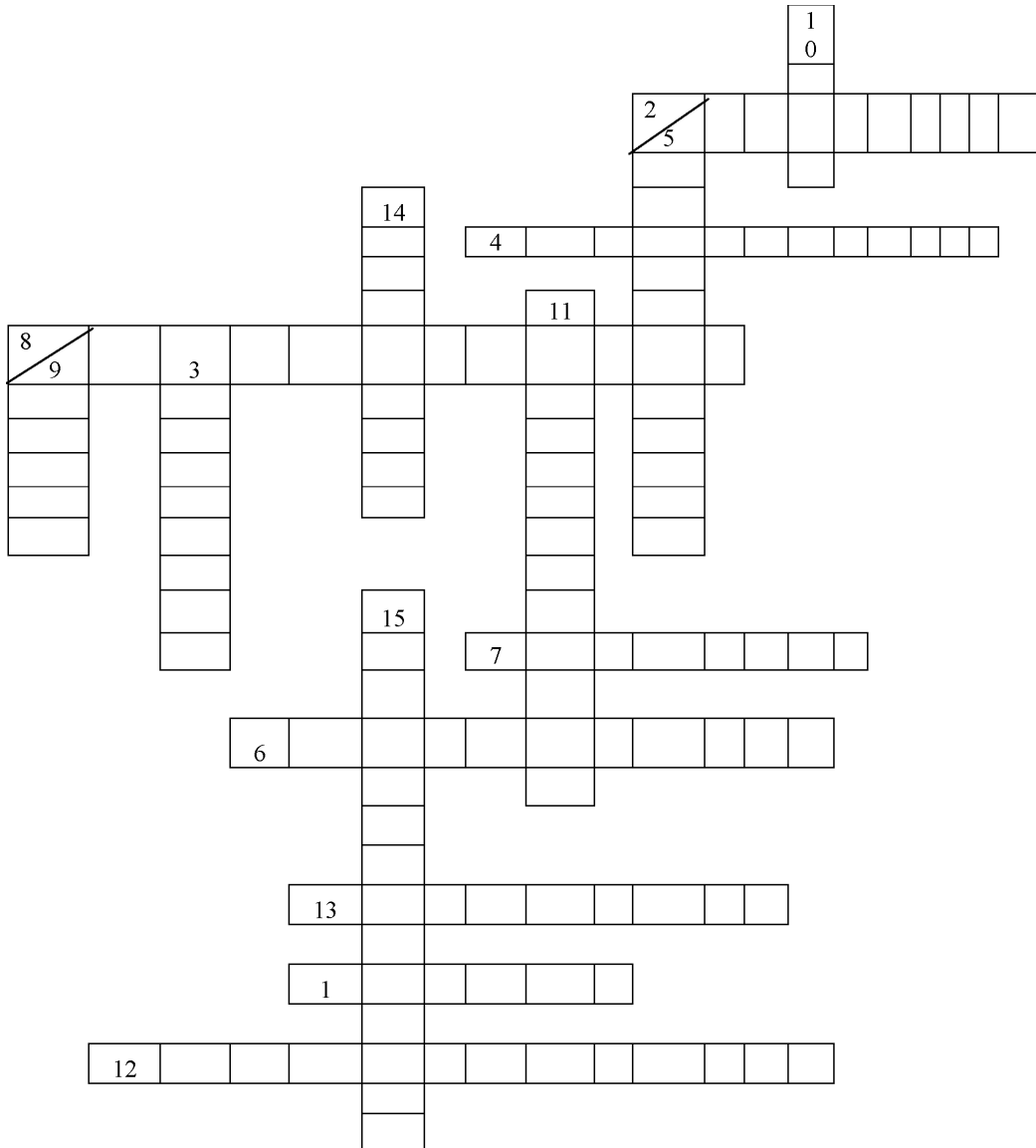
Запитання до кросворда: по горизонталі: 1, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13;

по вертикалі: 2, 3, 8, 10, 11, 14, 15.

1. Від якого латинського слова походить термін «глобальність»?
2. Безпосередній вплив того, що відбувається в одній частині світової економіки на інші її складові, які можуть бути не пов'язаними.
3. Британський соціолог, який вперше почав досліджувати феномен глобалізації.
4. Яке поняття тісно пов'язане з категорією «світ як ціле»?
5. Український дослідник феномену глобалізації.
6. Перший етап становлення глобалізації.
7. Технічний винахід, що істотно вплинув на формування індустріальної

цивілізації.

8. Хто географічно об'єднав світ?
9. Другий етап глобалізації.
10. Грошова валюта Європейського Союзу.

11. Третій етап глобалізації.
12. Назва підходу, позицію якого виявляє формула: «Скільки світів - стільки глобалізацій».
13. Підхід, що характеризує глобалізацію як процес, неприйнятний в його нинішньому вигляді.
14. Учений, який розглядає глобалізацію як «період невизначеності».
15. Назва підходу до глобалізації, який розвіяв міф про стійкий розвиток світу.

ТЕМА 2. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Сутність та класифікація глобальних проблем.
2. Глобальні соціальні проблеми.
3. Продовольчі глобальні проблеми.
4. Глобальні енергетичні та сировинні проблеми.
5. Проблеми миру та роззброєння.
6. Глобальна автоматизація виробництва. Переваги та недоліки

впровадження штучного інтелекту у глобальному економічному просторі.

1. Сутність і класифікація глобальних проблем

Глобальні проблеми людства (від слова «глобальний» — це «загальний», «всесвітній») є, відповідно, загальними проблемами, які стосуються усього світу, усього людства, усіх країн, а не тільки однієї країни чи окремого регіону. Вивченням, дослідженням глобальних проблем людства займається безпосередньо інша наука під назвою «Глобалістика», але всі глобальні проблеми людства можна вирішити завдяки глобальній економіці – екологічні, демографічні чи політичні проблеми світу. Ця актуальна наука виникла на стику становлення таких відомих важливих наук, як географія, біологія, соціологія, математика.

Розглядаючи глобальні проблеми людства й необхідність їх вирішення, не можна не згадати українського вченого Володимира Вернадського, який присвятив дослідження сфері панування людського розуму і розвитку людства. Він виявив та визначив тенденцію перетворення антропосфери в ноосферу, завдяки чому й можна досягти найвищої стадії розвитку людства, тобто панування людського розуму. На думку вченого, людству варто докласти вагомих зусиль, щоб досягти високого ступеня розвитку світової цивілізації та панування людського розуму.

Сутність глобальних проблем можна трактувати у трьох напрямках. Перший напрям — це проблеми, які стосуються усіх країн, народів та соціальних

прошарків. Другий напрям пов'язаний із суттєвими економічними та соціальними втратами країн, що спричиняють загрози загального масштабного характеру, а третій ґрунтується на міжнародному співробітництві, спільній сплаченій праці країн, урядів, народів і об'єднання усіх їхніх зусиль для вирішення глобальних проблем.

Враховуючи вище перелічені напрями варто зауважити, що все ж таки *глобальні проблеми людства* являють собою комплекс проблем, які стосуються усіх народів світу, відповідно вони є планетарними проблемами, а для їх вирішення необхідно залучати якомога більше країн, уряди держав, світову громадськість для комплексного виявлення та вирішення тієї чи іншої глобальної проблеми.

Глобальні проблеми – це також проблеми, до яких відносять соціоприродні, екологічні проблеми, знищення природних ресурсів, збіднення генофонду Землі тощо. Від їх вирішення залежать прогрес людства та збереження цивілізації й життя на планеті в цілому. Усі проблеми є об'єктивним фактором науково-технічного прогресу. Вони взаємопов'язані, і для вирішення кожної з них необхідно об'єднати зусиль народів світу.

Усі *глобальні проблеми людства* можна поділяються на політичні; економічні; демографічні; соціальні та екологічні.

Однією з найнебезпечніших проблем для людства є політичні проблеми — війни, тероризму, гонки озброєнь у глобальному масштабі та необхідність забезпечення миру.

Розглянемо класифікацію глобальних проблем (рис. 2.1) згідно з різними сферами діяльності людства.

Рис. 2.1. Класифікація глобальних проблем за сферами дії

Перша сфера стосується взаємодії природи та суспільства, наслідком цієї взаємодії і є, власне, виникнення усіх інших проблем. Друга сфера – це суспільні взаємовідносини між країнами, що продукують виникнення проблем загального планетарного масштабу. Розвиток людства сприяє виникненню нових проблеми, які виділяють у третю сферу, — вони стосуються майбутнього розвитку людства.

З початку XXI ст. важливою загрозою суспільству виявилися проблеми, пов'язані із погодними явищами — стихіями, ураганами, повенями, посухами, цунамі, пожежами, у тому числі торф'яними, землетрусами, обвалами льодовиків, виверження вулканів тощо. Зазначені проблеми входять у ТОП-10 глобальних проблем людства. Поряд із цими проблемами стоять і проблеми, які виникають від впливу людей на навколишнє середовище, наприклад вибухи на заводах, шахтах, зсуви в місцях будівництва, різні екологічні катастрофи тощо.

За даними Організації Об'єднаних Націй з 1970 по 2010 р. включно орієнтовно в усьому світі загинуло понад 3,3 млн осіб. Це в середньому 82 500 осіб на рік, і значну кількість становлять люди країн із низькою ринковою економікою та низьким рівнем доходу на душу населення. Також суттєва кількість

загинула під час ураганів, повеней та землетрусів. Уже до інших рівнів, третього та четвертого, відносять проблеми кібератак та шахрайства з різними інформаційними даними через Інтернет-мережу. За останні п'ять років віртуальні шахрайства охоплюють як дані урядових організацій, так і приватного бізнесу, і звісно, вони з кожним роком частішають. Лише завдяки ефективній кібербезпеці усіх країн та урядів держав суспільство може розробляти та впроваджувати нові кіберпрограми для боротьби із такою злочинністю.

У 2017 році понад 64 % розроблених хакерами-шахраями програм було пов'язано із внесенням вірусів для вимагання та отримання коштів [13]. Серед них варто виділити такі програми, як WannaCry, NotPetya та інші. Наприклад, NotPetya обійшлася жертвам у 300 млн доларів США, а вірусною програмою WannaCry шахраям вдалося заразити близько 300 тис. комп'ютерів. Також, використовуючи певні програми, шахраєм вдається руйнувати нафтопроводи, атомні електростанції, роботу водоканалів тощо, а часом й інфраструктуру цілих міст.

З початку XXI ст. світові загрози зміщувалися з економічної площини в гуманітарну площину. Світова фінансово-економічна криза з 2008 до 2010 р. поглинула увагу усієї спільноти. Керівництво держав намагалось задіяти стратегічні заходи, щоб зберегти робочі місця. Але варто зауважити, що крім цієї проблеми, виникли зовсім нові, наприклад обмежена політична воля, посилення націоналістичної політики.

Протягом 2011-2015 рр. одними з основних стають проблеми розриву в доходах населення і нестачі питної води, їжі, від чого помирає велика кількість населення планети. Ці проблеми спричиняють міграцію робочої, оскільки збідніле населення мігрує із своєї країни до інших у пошуках високих доходів. Негативну тенденцію переміщення населення особливо було відчутно у 2016 р. Вирішення міждержавних конфліктів, відмова від ядерної зброї, боротьба з тероризмом також стають нагальними, першочерговими проблемами та потребують об'єднання зусиль урядів країн усього світу.

Вчені почали присвячувати наукові праці проблемі глобального потепління. Глобальне потепління проявляється у вигляді ураганів, цунамі, смерчів, тайфунів,

повеней особливо сильно в Азії та Північній Америці. Екологічні явища суттєво підвищують фінансові витрати тієї чи іншої країни. Деякі вчені у дослідженнях доводять теорію, яку називають конспірологічною, про винайдення і застосування кліматичної зброї. Таку зброю уряди нібито застосовують для тиску на інші країни світу. На планеті посилюється військова напруженість, оскільки активізується вплив країн, які можна вважати політичними елітами. Страх перед зброєю масового ураження посилюється у всіх народів світу.

2. Глобальні соціальні проблеми

Соціальний розвиток будь-якої країни можна дослідити з її здатності задовольняти основні потреби своїх громадян, тобто наскільки стратегічні рішення уряду країни розроблені ефективно й спрямовані на поліпшення життя людей. Досить важливо створювати сприятливі умови для розвитку громад, окремих осіб і в цілому населення країни для реалізації їхнього потенціалу. Про це свідчить саме соціальний розвиток країни і, зокрема, розрахований Індекс соціального розвитку, дані якого подаються країнами для їх обрахунку. Наприклад, у 2017 р. за даними цього показника Коста-Ріка, Киргизстан, Молдова, Непал, Сенегал і Чилі стали країнами з ефективними заходами, спрямованими на соціальний розвиток, а Ангола, Саудівська Аравія, Центральноафриканська Республіка, Кувейт, Чад і Афганістан увійшли до групи країн із найменшим показником цього індексу, тобто впроваджені ними заходи були неефективними і не принесли країнам суттєвого соціального процвітання. До речі, варто зауважити, що у розрахунку цього індексу враховуються 50 індикаторів, а дані подаються 128 країнами світу.

Індекс соціального розвитку враховує як соціальні індикатори, так і екологічні, що орієнтовані на три виміри соціального розвитку досліджуваних країн: першочергові людські потреби, добробут населення держави та можливості розвитку у цьому напрямі.

Можна стверджувати, що рівень цього індексу має різні значення у соціальному вимірі, попри те, що у деяких країн однаковий рівень ВВП на душу

населення. Приміром, у досліджуваній країні може бути високий рівень соціального розвитку, але, наприклад, за таким показником, як доходи на душу населення, країна може мати найгірше значення, і навпаки. На показник індексу соціального розвитку безпосередньо впливає розмір ВВП на душу населення.

3. Продовольчі глобальні проблеми

Продовольчі проблеми стають одними з головних протягом трьох останніх десятиліть. Ціни на продукти з кожним роком зростає, а з 1970 р. досягає найвищого рівня. Інфляційні процеси в економіці й, відповідно, зростання цін на продукцію харчування суттєво впливає на життєдіяльність бідних верств населення планети, та, зокрема, країн із нерозвиненою ринковою економікою. У глобальних проблемах сьогодення досить важливо вирішувати питання продовольчої безпеки бідних верств населення. Хоча досить важко дослідити, яку кількість населення планети варто забезпечити їжею й питною водою, уряд кожної країни має вирішувати ці питання. Деякі джерела свідчать, що орієнтовно на планеті проживає 10-20 млрд. людей.

За дослідженнями вчених орієнтовно 2/3 населення планети відчують потребу в кращому харчуванні. Деякі люди планети мають нестачу вітамінів, оскільки споживчі кошики різних країн суттєво різняться. Інколи їжа не є калорійною, а в деяких країнах, навпаки, багато людей страждають від ожиріння надмірної ваги. Нерівномірність розподілу спостерігається не лише у доходах населення, а й у якості й різноманітті продуктів харчування. Хоча у світі виробляється значна кількість продовольчих товарів, однак цей обсяг не збігається із географією споживання та необхідністю жителів планети задовольнити потреби у їжі. Наприклад, Північна Америка і Західна Європа мають надлишок продуктів споживання, а країни, що розвиваються, не мають змоги закупити продовольчі товари у потрібній їх кількості. Оскільки в Азії, Африці та Латинській Америці проживають є найбільша кількість населення, яка страждає від нестачі харчування, то ці країни й мають суттєві проблеми з голодом. Для їх вирішення варто задіяти екстенсивний спосіб, наприклад

зрошення пасовищ, угідь для розширення орних земель. Понад 1560 млн га можуть бути зрошені та додані до 1,4 млрд га орних земель, які уже існують.

Варто зауважити, що значна кількість земель високої якості з дощовим зрошуванням, які придатні для вирощування сільськогосподарських культур, припадає на територію Африки та Латинської Америки. Для вирішення глобальних продовольчих проблем, окрім екстенсивної, варто обрати інтенсивну, наприклад можна підвищувати біологічну продуктивність уже наявних угідь планети.

Інтенсифікацію потрібно залучити у сільському господарстві тих країн, які розвиваються з використанням біотехнологій та висаджуванням нових високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, дотриманням сівозміни та застосуванням новітніх технологій зрошення та оброблення земель. Неперервний розвиток та впровадження інновацій, нововведень та ноу-хау в механізації, хімізації, меліорації сприятиме вирішенню продовольчих проблем людства.

Глобальні продовольчі проблеми було відчутно ще від появи людини на планеті та перших проявів розвитку цивілізації. Із кожною наступною стадією розвитку суспільства ця проблема ставала лише більш масштабною і призводила до недоїдання або голоду взагалі, що було викликано різними причинами. З початку ХХ ст. ця проблема посилюється настільки, що набуває рис глобальної, яку має вирішувати світова спільнота.

Охарактеризувати глобальність продовольчої проблеми можна завдяки таким обставинам:

1. Вирішення її залежить від колективних зусиль країн усієї планети.
2. Ця проблема стосується кожного жителя планети і більшість людей потерпає від неї щодня.
3. Деякі країни світу соціально й економічно відстали, зокрема колоніальні.
4. Доходи населення на планеті розподіляються нерівномірно, відповідно значна кількість жителів не в змозі забезпечити себе їжею саме через нестачу доходів. У світі є лише близько десяти індустриальних країн, щодо яких можна

вважати, що цю проблему було майже вирішено.

Саме нерівномірність розподілу продовольства у регіонах та на континентах стає ключовим фактором у виникненні основних глобальних продовольчих проблем. Аналізуючи індустріальні регіони світу варто зауважити, що в Японії, Австралії, Північній Америці, Європі (як Західній так і Північній) є надлишок саме високоякісного виробництва продовольчих товарів. У Південній Європі та Середній Азії, Латинській Америці, Східній Європі, Індії, Індонезії, Єгипті забезпечення продовольчими товарами сягає допустимого рівня згідно з нормами Всесвітньої організації охорони здоров'я. Країни, які найбільш відчувають продовольчу кризу, — це країни, які розміщені територіально південніше Сахари.

4. Глобальні енергетичні та сировинні проблеми

Третина населення усього світу до цього часу не має доступу до надійного енергоспоживання. Варто зазначити також нерівномірний розподіл ресурсів та їх обмеженість. Згідно з дослідженнями, на одного жителя планети потрібно мати 10 кВт енергії, а виробляється 2 кВт, відповідно, це не забезпечує повноцінної якості життя людини, і тому ця глобальна проблема є досить актуальною. Крім того, особливо гостро постали проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на стан навколишнього середовища. Масове використання нафти, газу, вугілля завдає шкоди природі та здоров'ю людини через викиди сажі, що містить важкі метали, двоокис сірки, оксид азоту та інші шкідливі речовини. У світі посилюється необхідність вживати невідкладні заходи, створити тривалу життєздатну енергетичну стратегію розвитку, яка повинна включати повну оцінку та плани управління екологічним та соціальним впливом та віддавати перевагу ефективнішим системам та технологіям.

Основними складовими сировини на глобальному ринку є саме енергоресурси та нафта, яка складає 39 %; сталь та чорні метали складають 19 %; на вугілля припадає 14 %, а 8 % – це природний та зріджений газ. Домінантами (основними виробниками) сировини у світі є такі країни: Австралія, Бразилія, Індія, Євросоюз, Китай, США, Індонезія. Дослідники виділяють 30 країн світу, які

є основними гравцями на глобальному ринку сировини і спеціалізуються на відповідному виробництві певної сировини. Окрім зазначених вище, до них варто віднести такі: Іран (нафта, газ), Канада (нікель і калійні добрива), Чилі (мідь), Саудівська Аравія (нафта).

Варто зауважити, що основними для розвитку і життєдіяльності людини на планеті є вода та повітря. Але ці запаси людина має використовувати раціонально, враховуючи необхідність цих природних ресурсів для майбутніх поколінь. Африка та Південна Америка втрачають найбільші площі лісів. Для Північної й Центральної Америки також характерні втрати лісових площ. Стратегії національної безпеки нині більше уваги приділяють економії природних ресурсів та їх збереженню. Країни світу об'єднуються для прийняття концепцій та укладення угод, які стосуються врахування викликів та загроз природі й збереженню сировини і природних ресурсів. До таких країн варто віднести США, Велику Британію, Францію, Польщу. Проблемні питання збереження природних ресурсів намагаються вирішити провідні міжнародні організації. Наприклад, в одній із стратегій Європейського Союзу «Безпечна Європа у більш досконалому світі» зауважується, що основою життєдіяльності людства на цій планеті є «боротьба за природні ресурси ..., яка суттєво загостриться у найближчі десятиліття...».

Одна із країн Європейського Союзу, Польща, приділяє цим питанням досить вагоме значення, і виділяє відповідний напрям щодо національної безпеки в окрему галузь, що дозволяє урядові цієї країни зосередити більше уваги на проблемних питаннях сировини та збереження природних ресурсів.

5. Проблеми миру та роззброєння

На жаль, сьогодні проблеми міжнародного тероризму та збройних конфліктів є головними темами у новинах.

Країни усього світу мають налагоджувати міжнародну співпрацю і спільними зусиллями вирішувати проблеми війни та досягнення миру в усьому світі. Перші кроки у цьому напрямі уже зроблені завдяки створеним міжнародним

організаціям ООН та НАТО. Окремі країни та їх лідери намагаються вирішувати важливі питання, які стосуються війни. Варто зауважити, що більшість практиків і науковців із цього питання рекомендують ліквідувати військові бази, які розміщені на території інших країн. Досить вагомим внеском у досягнення миру має бути відмова країн від ядерної зброї, а також підписання міжнародних угод між країнами світу щодо скорочення озброєння.

Тероризмом називають форму політичного екстремізму – це найжорсткіший метод насилля, який ґрунтується на знищенні людей для досягнення певних цілей. Тероризм здійснюється окремими особами, або групами осіб, які підтримують певні політичні інтереси і представляють країни чи групи певних країн. Тероризм ґрунтується на досягненні певної мети, політичної, релігійної або ідеологічної. Виділяють три основні їх види: політичний, релігійний, кримінальний. До терористичних актів належать: напад на певні об'єкти, що може сприяти матеріальним збиткам країни; залякування або демонстрація сили; захоплення державних установ чи навіть посольств певних країн; захоплення літаків або транспортних засобів; насильницькі дії для залякування, наприклад у пропагандистських цілях; викрадення, зокрема з метою політичного шантажу; політичні вбивства; вибухи або масові вбивства з метою страху та залякування людей тощо.

Зростання терористичних актів викликає стурбованість у суспільства та світової громадськості – це змушує народи об'єднуватися та активізувати зусилля для вирішення проблеми. Розпочинаючи із XXVII сесії Генеральної асамблеї ООН щорічно піднімаються питання, пов'язані з боротьбою проти тероризму, і рекомендуються заходи, які потрібно вжити країнам для запобігання цьому. У грудні 1972 р. 34 країни світу створили Спеціальний комітет з питань міжнародного тероризму, а на початку 1995 р. Генеральна асамблея ООН прийняла Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму. За останнє десятиліття підписано більше десяти конвенцій та протоколів із вирішення цього питання. Тероризм має безліч форм, і тому їх прояв ускладняється вирішенням цієї проблеми у світі.

Щоб ефективно протидіяти тероризму, країни світу мають об'єднуватися та координувати свої дії, можливо навіть у межах міждержавної антитерористичної коаліції. Перші практичні дієві кроки мають бути від держав, які входять до складу уже створених міжнародних організацій із вирішення подібних проблемних питань. Їхні заходи мають бути зосереджені на політичних, економічних та гуманітарних сферах із залученням спеціальних служб, основними із завдань яких і є боротьба із тероризмом і також своєчасне виявлення його проявів за допомогою спеціалізованих методів та засобів.

У 1975 р. створено групу TREVІ, літери якої розшифровуються таким чином: тероризм, радикалізм, екстремізм і міжнародне насилля. Ця група об'єднала міністрів юстиції і внутрішніх справ із країн Європейського Союзу для боротьби із злочинністю, тероризмом, торгівлею наркотиками тощо. Завдяки спеціальному комітету НАТО, який об'єднав міністрів силових блоків країн – членів Альянсу, вирішуються питання контррозвідки та боротьби з тероризмом. Австрія, Німеччина та країни Бенілюкс заявили про намір активізуватися у вирішенні проблемних питань тероризму та організованої злочинності. Саме завдяки цій меті країни прийняли рішення щодо створення єдиного банку даних на осіб, які є підозрюваними у причетності до скоєння терористичних актів та їх входження до організованих злочинних угруповань. Передбачається, що цей банк даних також буде містити інформацію про ДНК та відбитки пальців цих осіб.

Розвідувальна політика ЄС із цих питань є досить плідною попри скептичну оцінку можливостей щодо поглиблення співробітництва спецслужб європейських держав, яку висловлюють окремі політики та представники самих спецслужб. Основним висновком фахівців із вирішення цього питання є те, що саме коли посилилася терористична активність, діяльність розвідувальної політики ЄС була достатньо ефективною, змістовною та продуманою, що є необхідною складовою сьогодення. Прийнятий курс ЄС у вирішенні проблем тероризму навіть без формування та утворення єдиної загальноєвропейської спецслужби залежить від практичних результатів діяльності спецслужб країн-членів у боротьбі із тероризмом.

6. Глобальна автоматизація виробництва. Переваги та недоліки впровадження штучного інтелекту у глобальному економічному просторі

Автоматизація виробництва прискорюється у всьому світі. У 2018 р. на 10 000 осіб припадало 74 роботи в обробній промисловості; для порівняння – у 2015 р. їх було лише 66 одиниць. Середня щільність роботів в Європі становила 99 одиниць, в Америці – 84, в Азії – 63 одиниці. Топ-10 найбільш автоматизованих країн світу: Південна Корея, Сінгапур, Німеччина, Японія, Швеція, Данія, США, Італія, Бельгія та Тайвань [18]. Про це свідчать дані статистики у світі 2017 р., видані Міжнародною федерацією робототехніки. «Щільність роботів є ідеальною для порівняння того, щоб врахувати відмінності у ступенях автоматизації обробної промисловості в різних країнах», – говорить Джунджі Цуда, президент Міжнародної федерації робототехніки. За його дослідженнями, у результаті великого обсягу установки роботів в останні роки Азія має найвищі темпи економічного зростання. Враховуючи 2010 і 2016 рр. середньорічний темп зростання щільності роботів в Азії склав 9 %, в Америці – 7 %, а в Європі – 5 %.

Розробка і впровадження роботів в Китаї були найбільш динамічними у світі. Завдяки значному зростанню установлення роботів, особливо в період між 2013 і 2016 рр., їх щільність зросла з 25 одиниць у 2013 р. до 68 одиниць у 2016 р. Стратегія дії уряду Китаю полягає в тому, щоб продати загалом 100 000 вітчизняних промислових роботів до 2020 р. (у світі у 2017 р. 27 000 одиниць було реалізовано китайськими постачальниками, а 60 000 – іноземними постачальниками роботів). Республіка Корея, розпочинаючи з 2010 р., має найвищий показник щільності роботів в обробній промисловості – робота цей показник перевищує середньосвітовий у вісім разів і становить 631 одиницю. Країна має високі темпи зростання установки роботів, зокрема в електротехнічній/електронній та в автомобільній промисловості.

На 2016 р. Сінгапур опинився на другому місці у світі за кількістю встановлених роботів (488 одиниць на 10 000 працівників). Близько 90 % роботів встановлюються в електронній промисловості Сінгапуру. Німеччина посіла 3-тє місце (309 одиниць), Японія – 4-тє місце – 303 роботи були встановлені з

розрахунку на 10 000 працівників в обробній промисловості. Взагалі Японія у світі домінує у виробництві промислових роботів, оскільки виробничі потужності японських виробників сягають 153 000 роботів на рік. Розпочинаючи із 2016 р. статистичні дані свідчать про рекордне і досить стрімке зростання рівня щільності роботів. Станом на 2019 р. в Японії виробники забезпечують орієнтовно 52 % світових поставок роботів.

Роботощільність у США значно збільшилася у 2016 р. і становила 189 роботів. Країна зайняла сьоме місце у світі. З 2010 р. США модернізували вітчизняне виробництво і збільшили продажі роботів. Основним драйвером зростання щільності роботів в США стала автоматизація виробництва в цілях зміцнення американської промисловості на світовому ринку. Автомобільна промисловість, як і раніше, лідирує, тому США є основним споживачем промислових роботів – це близько 52 % від загального обсягу продажу у світі в 2016 р. Продаж роботів у США продовжував зростати із 2017 р. і зростатиме до 2020 р. щонайменше на 15 % у середньому за рік.

Роботощільність у Канаді в 2016 р. зросла і склала 145 одиниць (країна посіла 13-тє місце у світі). Зростання в основному було обумовлено установленням роботів в автомобільній промисловості. Мексика є переважно виробничим центром і постачальником для виробників автомобілів та автозапчастин, які експортують роботів до США, і все частіше в Південну Америку. Автомобільна промисловість в 2016 р. у Мексиці представлена часткою до 81 %. Щільність роботів становить 33 одиниці, як і раніше нижче середнього показника по світу (74 одиниць), займаючи 31-ше місце у світовому масштабі.

В Європі більш автоматизована країна – Німеччина, яка посіла 3-тє місце у світі із 309 одиницями роботів. Річний запас та експлуатаційний запас промислових роботів у 2016 р. мав частку в 36 % і 41 % відповідно від загального обсягу продажу роботів в Європі. З 2020 р. щорічне постачання до Німеччини буде продовжувати зростати принаймні на 5 % у середньому на рік за зростаючого попиту на роботів в автомобільній промисловості.

Франція мала 132 одиниці роботів (посідала 18-тє місце у світі за рейтингом)

у 2016 р., що значно вище середньосвітового (74 роботи), але відносно низьке значення порівняно з іншими країнами ЄС. Члени ЄС, такі як Швеція (223 одиниці), Данія (211 одиниць), Італія (185 одиниць) та Іспанія (160 одиниць) мають набагато більш високий ступінь автоматизації з використанням промислових роботів у сегменті виробництва. Франція перебуває у процесі відновлення конкурентоспроможності в галузях обробної промисловості. Це може певною мірою сприяти установленню нових роботів у найближчі кілька років. У 2017 р. кількість установлених роботів у Франції, як очікується, збільшиться приблизно на 10 %. З 2018 р. середньорічні темпи щільності роботів зросли до 10 %.

Великобританія має щільність роботів 71 одиницю, нижче середньосвітового (74 одиниці), і посідає 22-ге місце у рейтингу за 2016 р. Низький показник щільності роботів свідчить про необхідність залучення інвестицій та підвищення продуктивності праці. Країна має безліч запропонованих інвестиційних планів з розширення потужностей і модернізації зарубіжних та вітчизняних автомобільних компаній. Зазвичай компанії Великобританії стримують інвестиції через невизначеність митних зборів.

У деяких східноєвропейських країнах у 2016 р. згідно даних кількості одиниць роботів Словаччина мала 135 одиниць (17-те місце у світі), Швейцарія – 128 одиниць (19-те місце у світі), Чехія посіла 20-те місце у глобальному масштабі зі 101-єю одиницею роботів. Поставки роботів у Чехії та Словаччині в основному залежить від попиту в автомобільній промисловості. Словенія є найуспішнішою серед балканських країн із 60 % від загального обсягу, постачання роботів здійснюється в основному в автомобільну галузь (387 одиниць роботів, що на 33 % більше, ніж у 2015 р.).

Ефективна автоматизація виробництва у світі здійснюється завдяки механізмам глобального ринку технологічного ресурсу. Нормативно-правову основу механізмів функціонування та здійснення міжнародного обміну технологій забезпечують: Міжнародний кодекс поведінки у сфері передачі технологій; Угода СОТ щодо аспектів прав на інтелектуальну власність; Комітет

з передачі технології Конференції ООН з торгівлі й розвитку; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Координаційний комітет з контролю за експортом; Нарада фахівців із безпеки й технологій.

Основними каналами технологій є: внутрішньофірмові (закордонні філії ТНК), міжфірмові (за ліцензійними, коопераційними, управлінськими та іншими довгостроковими угодами з іноземними фірмами), зовнішньоторговельні (разом із експортним постачанням машин, устаткування й іншої промислової продукції). Форми передачі технологій можуть бути як на комерційній основі, так і на некомерційній.

Рекомендована література: [6-13, 16, 20, 30].

Питання для самоперевірки знань

1. Надайте визначення глобальним проблемам людства.
2. Класифікуйте глобальні проблеми людства.
3. Обґрунтуйте вплив автоматизації виробництва на економічний розвиток країн світу.
4. Поясніть, які альтернативні джерела енергії варто обрати країнам, щоб мінімізувати шкідливі викиди в атмосферу. Обґрунтуйте економічну складову обраних видів енергії.
5. Як досягти миру між країнами та вирішити глобальну проблему тероризму?
6. Перелічіть види тероризму та охарактеризуйте їх.
7. Які Ви знаєте глобальні продовольчі проблеми? Запропонуйте шляхи їх вирішення.
8. Обґрунтуйте свою думку щодо необхідності роззброєння країн і відмову їх від ядерної зброї.

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Проаналізувати означення «глобальні проблеми» в науково-довідниковій літературі та в працях закордонних та українських вчених-глобалістів. Укласти

таблицю, у якій систематизувати означення за подібними акцентами; вказати назву наукового підходу, його автора та рік розробки. З'ясувати причину розмаїття означень «глобальних проблем». Виокремити ознаки, які найчастіше використовуються для розкриття сутності поняття.

2. Ознайомитися з ознаками класифікації глобальних проблем у науковій літературі. Навести приклади опрацьованих класифікацій. Розробити та побудувати графічну модель власної класифікації глобальних проблем людства. Обґрунтувати свій проєкт.

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з концептуальною схемою глобальних викликів людству початку XXI ст. «15 глобальних викликів, які стоять перед 34 людством». Які з даних викликів обділені увагою в наукових дослідженнях та чому?

2. Прочитайте статтю Jeniček V. «Global problem of the world — structure, urgency» [<https://www.agriculturejournals.cz/pdfs/age/2008/02/03.pdf>]. Які підходи врахував автор при класифікації глобальних проблем людства?

3. Ознайомтеся з концептуальною схемою «Проблеми світу, як доміно». Як показана взаємозалежність глобальних проблем людства на даній схемі?

Тематика есе

1. Нафтові війни.
2. Проблеми, пов'язані зі збройними конфліктами у світі та вплив цих проблем на світову економіку й на економіку України.
3. Сучасні збройні конфлікти у світі.
4. Рейтинг країн за рівнем тероризму.
5. Причини тероризму.
6. Проблема ядерного роззброєння.
7. Глобальна проблема щодо подолання відсталості країн, що розвиваються.
8. Продовольчі проблеми: глобальний аспект.
9. Структура харчування у різних країнах.
10. Географія голоду.

11. Побічні наслідки стрімкого розвитку науки і техніки.
12. Роботизація в суспільстві: позитивні та негативні наслідки.
13. Освоєння космосу: переваги й недоліки.
14. Тіньова економіка та її наслідки у розвитку глобальної економіки.

ТЕМА 3. ЧАСОВІ МЕЖІ ФЕНОМЕНА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Поняття «глобальність», «глобалізм», «глобалізація»
2. Історія феномену глобалізації
3. Сутність, характерні риси та основні підходи до глобалізації

1. Поняття «глобальність», «глобалізм», «глобалізація»

Становлення глобальної господарської системи, яка руйнує кордони національних господарств, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними, соціальними і культурними відносинами, - це найбільш важливий процес, який визначив обличчя світу на межі ХХ - ХХІ ст.

Семантично категорія «глобальність», як і інші поняття з цим коренем, пов'язана з латинським словом *globus* (земна куля). Тим самим підкреслюється, що життєвим простором людства є вся планета Земля, а проблеми його існування виступають як загальнопланетарні, тобто глобальні. Під «глобальністю» розуміють життя у світовому співтоваристві, де жодна країна (або група країн) не може відгородитися від інших. Поняття «глобальність» тісно пов'язане з категорією «світ як ціле», його активно розробляють з 70-х років ХХ ст. Парадигма цілісності заснована на визнанні єдності суспільства, біосфери, ноосфери як основного принципу світобудови.

Важливо також встановити та розрізнити поняття глобалізм і глобалізація. Глобалізм - загальнопланетарна реальність, єдиний економічний і соціокультурний простір на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів, зростання обсягів і прискорення темпів обміну товарами і послугами, міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення

духовних цивілізаційних цінностей, які формуються. Поняття «глобалізм» має об'єктивний і суб'єктивний зміст. З об'єктивних позицій - це єдиний світовий простір, що створюється ринковою цивілізацією обміну. Із суб'єктивних позицій глобалізм передбачає послідовне усунення від усіх місцевих інтересів, норм і традицій, формування світу економічного і політичного монополізму з міжнародним центром влади.

Поняття «глобалізація» є багатогранним. У широкому розумінні виділяють чотири визначення глобалізації:

- процес виходу інтересів національних господарюючих суб'єктів за межі територіальних кордонів окремих держав поряд з формуванням та розширенням сфери діяльності транснаціональних економічних та фінансових структур;
- процес підняття приватних національних економічних проблем на глобальний світовий рівень усвідомлення, який вимагає їх вирішення з урахування світових господарських інтересів і мобілізації світових ресурсів;
- безпосередній вплив подій, що відбуваються в одній частині світової економіки, на інші її частини, які можуть бути непов'язані територіально;
- необхідність координації в загальносвітових масштабах національних економік та фінансових політик з метою створення єдиного світового порядку.

Отже, глобалізація - це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем. Глобалізація стала чи не найзагальнішим явищем сучасності; об'єктивною реальністю, без якої важко уявити політичний, економічний, соціальний чи культурний поступ суспільства.

Процес глобалізації розвивається під впливом сукупності техніко-технологічних, соціально-економічних, політичних, морально-етичних і культурних чинників.

Техніко-технологічні:

- науково-технічний прогрес, розвиток нових поколінь транспорту та зв'язку;

- революція в галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій;
- виникнення єдиного інформаційного простору та створення можливостей для здійснення операцій в режимі реального часу.

Соціально-економічні чинники:

- поглиблення інтернаціоналізації економіки на базі транснаціоналізації та регіоналізації;
- лібералізація сфери руху товарів та капіталу, розвиток нових фінансових технологій;
- становлення нового гео економічного простору, що базується на міжанклавному (міжкорпоративному) поділі праці;
- індивідуалізація, деконцентрація та диверсифікація виробництва, що базується на новітніх технологічних укладах;
- гео економічні трансформації, що пов'язані із розпадом командно-адміністративної системи господарювання та посиленням ринкової уніфікації сучасного світу.

Політичні чинники:

- взаємопроникнення макроекономічної політики урядів та центральних банків;
- зростаюча орієнтація держав на зовнішні зв'язки;
- геополітичні трансформації, пов'язані з розпадом світової соціалістичної системи.

Культурні, морально-етичні чинники:

- послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків та звичаїв;
- зростання мобільності духовно-емоційного спілкування;
- інтернаціоналізація освіти, духовно-культурного простору тощо.

2. Історія феномену глобалізації

Науковий дискурс феномену глобалізації започаткували у 80-х роках ХХст. британські соціологи Роланд Робертсон, Ентоні Гіденс, Зігмунт Бауман, німецький соціолог Ульріх Бек, шведський соціолог Джонатан Фрідман, австралійський

соціолог Малколм Вотерс. В українській науково-філософській думці це поняття набуло категоріального статусу лише наприкінці 90-х років минулого сторіччя. Щоб зрозуміти сутність глобалізації, доречно проаналізувати її джерела і причини, які, на переконання Р. Робертсона, Дж. Фрідмана і М. Вотерсома, сягають у XV-XVI ст. На їхню думку, глобалізація є феноменом західної, індустріальної цивілізації.

Дослідники глобалізації виокремлюють три етапи в її становленні.

Перший етап (XV - XIX ст.) глобалізації - колонізація; її появі сприяла промислова революція XV - XVI ст. З'явилися технічні винаходи, які істотно вплинули на формування індустріальної цивілізації: компас, порох і пароплав. Європа, за обґрунтуванням швейцарського культуролога Дені де Ружмон (1906 - 1985), географічно об'єднала світ, власне вона його відкрила, дослідила, «приручила», розбудила, змусила вирушити до своєї єдності. Європа розпочала з того, що поєднала континенти, які до її появи нічого не знали про взаємне існування. Вона дала змогу людству усвідомити свою єдність. Відкриваючи нові землі, здійснюючи географічну та промислову експансію, Європа залучала їх до сфери власного впливу, модернізувала життя народів світової «периферії», експортуючи свої суспільні практики, господарські та політичні форми, капітали й техніку. Європейці населили найвіддаленіші куточки планети, виготовили карти всіх континентів й океанів, назвали острови й моря своїми іменами. Полишивши рідні країни, вони принесли європейську культуру й цінності, до яких долучали «периферію», оскільки були переконані, що вона з часом стане частиною їхньої цивілізації. Усвідомлюючи власні переваги над колонізованими народами, європейці прагнули не лише їх «цивілізувати», а й наблизити до свого способу життя.

Перед Європою постали два шляхи розвитку: або її дезінтеграція на суперницькі націоналізми, що неминуче призведе до тоталітаризму, або федеральної інтеграції націй, які відмовляються від догми їхнього абсолютного суверенітету, і в тій чи іншій формі приймають спільну структуру. Федералізм став відповіддю на виклик історії, оскільки ґрунтується на пошануванні

численних елементів, які утворюють Європу.

У повоєнні 40-і роки ХХ ст. розпочався *другий етап* глобалізації - євроінтеграція. Євроінтеграція на засадах федералізму почалася зі становлення Європейського Співтовариства (ЄС) на основі Римського договору (1957), відповідно до якого до ЄС увійшли Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди. Згідно з даним договором, вони заснували спільний Європейський ринок, що сприяв формуванню інтернаціональних економічних і політичних зв'язків на рівні національних інститутів (держав, міжурядових і неурядових організацій тощо).

Третій етап глобалізації розпочався в 70-ті роки. Він зумовлений, з одного боку, науково-технічною революцією, а з іншого, - початком економічної кризи. Перед країнами ЄС постало завдання об'єднати ресурси для подолання відставання від США та Японії в галузі мікроелектроніки, біотехнологій та виробництва нових матеріалів. На цьому етапі відбулося географічне розширення ЄС, яке сьогодні об'єднує 29 країн. Принципи євроінтеграції закріплені в Маастрихтському договорі (1991), який передбачає свободу переміщень у рамках ЄС капіталів, товарів, послуг, робочої сили та інформації. Важливе значення для практичної реалізації концепції євроінтеграції мають положення Маастрихтського договору про громадянство в ЄС.

Аналізуючи процеси євроінтеграції, Богдан Гаврилишин у доповіді Римському клубові «Дороговкази в майбутнє» (1980) висунув концепцію створення загального «світового порядку», в рамках якого людство може дати раду і нинішнім проблемам, і тим, що виникнуть у майбутньому. Незважаючи на те, що у світі існує приблизно 160 націй-держав, які різняться між собою, у них спільна доля, вони приречені на співіснування. Безперечно, світ переповнений конфліктами, а міжнародні інституції надто слабкі, однак є всі підстави вести мову про «спільну долю» і «світовий лад». Зразок такого спільного порядку демонструє Західна Європа, де об'єднання в європейські економічні і політичні структури дає змогу зберігати повну культурну незалежність, життєздатність і контролювати розв'язання питань, які стосуються народів цього співтовариства.

Євроінтеграції притаманні:

- співіснування різних культур, релігійних вірувань, переконань, способів життя;
- політичне правління, яке базується на владній співпраці за умови відсутності домінуючої верхівки і наявності постійних коаліцій на всіх рівнях правління, що функціонують на засадах колегіальності;
- федеральний характер політичних інституцій зі взаємопов'язаними відповідальністю і винятковим правом на ухвалення рішень на різних рівнях суспільної ієрархії: світовому, регіональному, країни, провінції, округу, громади;
- надзвичайно децентралізована структура влади за широкої участі громадян в ухваленні рішень із «представницькою демократією» на вищих рівнях і з «прямою демократією» на нижчих рівнях правління.

Таким чином, під європеїзацією розуміли розширення сфери дії європейського права. Цей термін також використовувався для опису наслідків міграції європейців у ті країни, де вони потім ставали етнічною більшістю. Сьогодні таке поняття застосовується, насамперед, для позначення розширення сфери застосування принципів, прийнятих в Європейському Союзі.

На думку Б. Гаврилишина, до світової інтеграції, а не лише до європейської, спонукають такі чинники:

- загроза тотального фізичного знищення людства;
- розвиток транспортних і комунікативних технологій, що скорочують відстані;
- нерівномірність розподілу природних ресурсів, що зумовлює економічну інтеграцію.

Запровадження нового устрою необхідне для виживання людства. Із XXI ст. розпочався новий етап євроінтеграції, який пов'язують із запровадженням єдиної грошової одиниці (євро) та розвитком інформаційних технологій. Вільний обмін інформацією відкриває нові перспективи «електронної Європи», пріоритетами якої є освіта, підвищення кваліфікації, електронна торгівля. Кіберсфера (телевізуальна, інформаційна) об'єднує локальне і глобальне, надаючи світу ознак

гіперреальності. Усі нації більшою чи меншою мірою втягнуті в одну й ту саму транснаціональну тенденцію інформаційного обміну в кібернетичних просторах і залучені до глобальних мереж.

Поряд з євроінтеграційними процесами, які демонструють прагнення до керованої глобалізації з відновленням партнерських взаємин Європи з іншими регіонами світу, у 40-х роках американці запропонували свій варіант глобалізації, який має ґрунтуватися на американських ідеалах свободи та ринкового регулювання економіки.

Після Другої світової війни для США полем гри став увесь світ, адже суперництво з Радянським Союзом відбувалося за кожен частинку світу. Міжнародна система «холодної війни» та її конкуренція за вплив та гегемонію між капіталістичним Заходом і комуністичним Сходом до 90-х років визначала стратегію розвитку світу.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. формується глобальна капіталістична система. Самобутніми атрибутами сучасного етапу глобалізації є інтеграція та мережі. У цій новій ері глобалізації, як переконує американський експерт із міжнародних відносин Томас Фрідмен, домінує американська потуга, американська культура, американський долар і американський флот. Америка перетворилася на глобальну силову структуру, яка стимулює й розвиває інтегративні тенденції. Щоправда, експерти доповіді у «Глобальні зміни світу-2025» стверджують, що до 2025 року міжнародна система стане глобальною і багатополюсною. США поступово втрачатимуть свою активну позицію провідної держави світу. Уже до 2025 року Китай стане другою за масштабами економікою світу. Завдяки економічному зростанню Індія, також претендуватиме на статус ще одного полюса в новому багатополюсному світоустрою.

3. Сутність, характерні риси та основні підходи до глобалізації

Науковці виділяють чотири загальних підходи до трактування змісту глобалізації:

Перший - «гуманістичний»; «глобооптимісти» підтримують глобалізацію і

стверджують, що глобалізм гуманний, він обумовлює вільний ринок і демократію. Їх позицію виявляє формула: «Скільки світів - стільки глобалізацій». Даний підхід стверджує, що глобалізація вирішить багато соціальних проблем. Вона є результатом розвитку глобального капіталізму, доброзичливо відноситься до ліберальних і демократичних політичних традицій. Так, І. Валлерстайн розглядає глобалізацію як тенденцію, яка діє вже декілька сторічч і яка спрямована на досягнення єдності людства в рамках світосистеми, що встановлює взаємозв'язок і взаємодію різноманітних країн, культур і держав в економічній, політичній, культурній, технологічній та інших сферах. Головною проблемою в контексті глобалізації І. Валлерстайн вважає взаємозв'язок між транснаціональними процесами та існуючими національно-державними утвореннями, націями і національними культурами.

Другий підхід, який можна назвати «критичним», характеризує глобалізацію як процес, що є неприйнятним в його нинішньому вигляді. У процесі глобалізації не повинні загубитися національні демократичні досягнення, зокрема такі, як національно-державний суверенітет. Такої думки дотримуються А.С. Панарін, А.В. Бузгалін. Деякі групи антиглобалістів концентрують увагу на специфічних проблемах. У пошуках альтернативної системи вони підкреслюють необхідність розвитку місцевих структур і місцевих компаній, які ґрунтувалися б на більш цілісному підході. Узагалі, в даному підході переважає думка, що глобалізація досить далека від планів братерського єднання народів.

Третій підхід підкреслює, що майбутнє глобалізації невизначене, а кінцевий результат глобалізації в даний час невідомий. Серед можливих варіантів - війна всіх проти всіх, світове панування однієї наддержави, тиранічний союз глобальної еліти, глобальна екологічна катастрофа або певна комбінація з перелічених варіантів. Багато хто з прихильників даного підходу закликає вивчати глобалізацію в академічному аспекті (Д. Бречер, Т. Костелло і Б. Сміт).

Четвертий підхід стверджує неоліберальну глобалізацію, сутність якої визначають як інтернаціоналізацію економічного, політичного і культурного життя людства; вона супроводжується ігноруванням багатьох цивілізаційних

імперативів. Неоліберальна форма глобалізації отримала найбільше поширення і розвіяла міф про стійкий розвиток. Світ, як і раніше, нестабільний. Модель неоліберальної глобалізації спрямована на послаблення національних держав та їх суверенітету. Ще однією особливістю неоліберальної моделі глобалізації для периферійних країн є пріоритет фінансової діяльності над виробництвом і суспільним розподілом. Таким чином, у державах, які розвиваються, створюються умови для експансії корпорацій через «нав'язування» умов глобального вільного ринку і довготривалої стратегії концентрації природних ресурсів промислово розвиненими країнами.

Неоліберали розглядають глобалізацію як процес поступового подолання державами своїх вузькогосподарських національних інтересів і становлення «співтовариства цивілізованих країн», яке є результатом взаємопроникнення національних економік, інтернаціоналізації фінансів, посилення ролі найбільших ТНК у світовій економіці, зростання конкуренції підприємств і фірм, незалежно від їх національної приналежності.

Із викладеного можна зробити такий висновок: множинність категоріальних змістів поняття «глобалізація» свідчить про те, що на сучасному етапі глобалізація постає, по-перше, як трансформація соціальної дійсності, яка характеризується різними показниками в основних сферах життєдіяльності суспільства; по-друге, як соціоприродній процес, обумовлений не тільки соціальними, але й природними причинами; по-третє, як складний, багатоаспектний, різноспрямований процес, у результаті якого відбувається посилення взаємозв'язків між природним та соціальним світом, між країнами і народами, культурами і державами, а також між окремими індивідами.

Рекомендована література: [3, 4, 6-9, 12, 13, 16, 17, 34, 38].

Питання для самоперевірки знань

1. Розкрийте зміст термінів: «глобальність», «глобалізм», «глобалізація».
2. Дайте чотири визначення багатоаспектного поняття «глобалізація».
3. Що можна віднести до техніко-технологічних чинників глобалізації?

4. У чому полягають соціально-економічні чинники глобалізації?
5. Які чинники можна віднести до політичних?
6. Що таке морально-етичні та культурні чинники глобалізації?
7. Розкрийте особливості етапу колонізації.
8. Що являє собою Європеїзація? У чому полягають особливості інтеграційних процесів?
9. Охарактеризуйте капіталістичну систему як сучасність нинішнього етапу глобалізації.
10. Що розуміють під гуманістичним підходом до глобалізації?
11. У чому суть «критичного підходу» до глобалізації?
12. Розкрийте основи «невизначеного» підходу до глобалізації.
13. Як неоліберали розглядають глобалізацію?
14. Які вчені внесли значний вклад у розробку теоретичних основ глобальної економіки?

Завдання та рекомендації до практичної роботи

Визначте, яке з наведених тверджень правильне?

1. Глобалізм - загальнопланетарна реальність, єдиний економічний та соціокультурний простір на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів, зростання обсягів і прискорення темпів обміну товарами та послугами, міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей, які формуються.
2. На процес глобалізації впливає сукупність техніко-технологічних, соціально-економічних, політичних, морально-етичних і культурних чинників.
3. Поняття «глобалізація» є вузькопрофільним і розглядається вченими як процес підняття приватних національних економічних проблем на глобальний світовий рівень бачення.
4. Головним політичним чинником впливу на глобалізацію є поглиблення інтернаціоналізації економіки на базі транснаціоналізації та регіоналізації.
5. Дослідники глобалізації виокремлюють чотири етапи в її становленні.

6. В українській науково-філософській думці «глобалізація» набула категоріального статусу лише наприкінці 90-х років XIX ст.
7. Перший етап глобалізації - європеїзація - розпочався зі становлення Європейського Співтовариства на основі Римського договору (1957).
8. Євроінтеграції не притаманні співіснування різних культур, релігійних вірувань, переконань, способів життя.
9. Авторі гуманістичного підходу до глобалізації стверджують: «Скільки світів - стільки глобалізацію»
10. Неоліберали розглядають глобалізацію як процес, неприйнятний в його нинішньому вигляді.

Тести

- 1. Під «глобальністю» розуміється:**
 - а) життя у світовому співтоваристві;
 - б) життя в локальній цивілізації;
 - в) життя в глобальній цивілізації;
 - г) торговельні, фінансові, політичні, соціальні та культурні відносини.
- 2. З якого періоду використовується поняття «глобальність»?**
 - а) з 50-х років XX ст.;
 - б) з 70-х років XX ст.;
 - в) з 70-х років XIX ст.;
 - г) з 90-х років XX ст.
- 3. Першими впровадили в науковий обіг термін «глобалізація»:**
 - а) Р. Робертсон, Е. Гіденс;
 - б) Дж. Фрідман, М. Вотерс;
 - в) З. Бауман, У. Бек;
 - г) усі відповіді правильні.
- 4. У рамках філософсько-методологічного напрямку глобалістики досліджуються:**
 - а) філософські засади, сутність, генеза глобальних процесів, аналізуються найбільш істотні соціально-політичні та економічні перетворення;

- б) співвідношення найважливіших понять - «глобалізація», «глобалістика», глобалізм», «глобальні проблеми»;
- в) вплив процесів глобалізації на національні та локальні культури, економіку, політику, ідеологію;
- г) усі відповіді є правильними.

5. Перший етап становлення глобалістики як науки припадає на такі роки:

- а) 1950-ті;
- б) 1930-ті;
- в) 1960-ті;
- г) 1940-ві.

6. Міжнародна організація, яка мала вирішальне значення для формування глобалістики як науки:

- а) Паризький клуб;
- б) Лондонський клуб;
- в) Більдерберзький клуб;
- г) Римський клуб.

7. Українська школа глобалістики представлена працями вчених:

- а) О. Орука, А. Костіна;
- б) А. Яншина, Ю. Трусова;
- в) Д. Лук'яненко, О. Білоруса, Б. Гаврилишина;
- г) О. Петренка, Ю. Цимбалюка.

8. Перший етап становлення глобалізації:

- а) капіталізація; в) колонізація;
- б) європеїзація; г) індустріалізація.

9. Другий етап становлення глобалізації:

- а) капіталізація; в) колонізація;
- б) європеїзація; г) індустріалізація.

10. Третій етап становлення глобалізації:

- а) капіталізація; в) колонізація;

б) європеїзація; г) індустріалізація.

11. Скільки виділяють етапів становлення глобалізації?

а) два; в) чотири;

б) три; г) правильна відповідь відсутня.

12. Назва підходу позиції, яку характеризує вислів: «Скільки світів - стільки глобалізацій»:

а) «критичний»; в) «неоліберальний»;

б) «гуманістичний»; г) «невизначений».

13. Назва підходу до глобалізації, який розвіяв міф про стійкий розвиток світу:

а) «критичний»; в) «неоліберальний»;

б) «гуманістичний»; г) «невизначений».

14. Технічний винахід, який істотно вплинув на формування індустріальної цивілізації:

а) компас; в) пароплав;

б) порох; г) усі відповіді правильні.

КРОСВОРД

Запитання до кросворда:

по горизонталі: 1, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13;

по вертикалі: 2, 3, 8, 10, 11, 14, 15.

1. Від якого латинського слова походить термін «глобальність»?

2. Безпосередній вплив того, що відбувається в одній частині світової економіки на інші її складові, які можуть бути не пов'язаними.

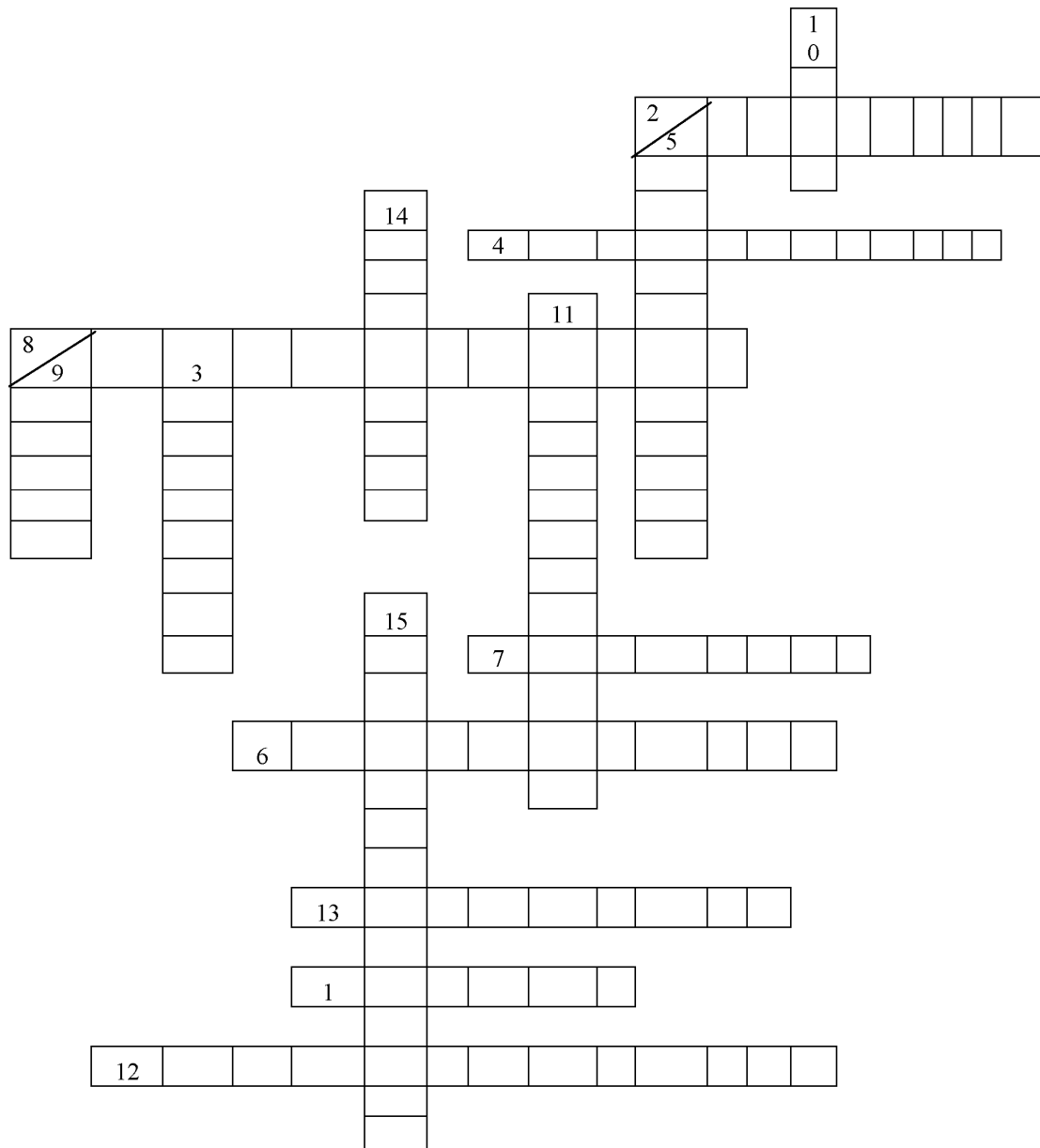
3. Британський соціолог, який вперше почав досліджувати феномен глобалізації.

4. Яке поняття тісно пов'язане з категорією «світ як ціле»?

5. Український дослідник феномену глобалізації.

6. Перший етап становлення глобалізації.

7. Технічний винахід, що істотно вплинув на формування індустріальної цивілізації.

1. Хто географічно об'єднав світ?
2. Другий етап глобалізації.
3. Грошова валюта Європейського Союзу.
4. Третій етап глобалізації.
5. Назва підходу, позицію якого виявляє формула: «Скільки світів - стільки глобалізацій».
6. Підхід, що характеризує глобалізацію як процес, неприйнятний в його нинішньому вигляді.
7. Учений, який розглядає глобалізацію як «період невизначеності».
8. Назва підходу до глобалізації, який розвіяв міф про стійкий розвиток світу.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове.

Відповідь поясніть.

1. Науково-технологічний фактор став однією з найсуттєвіших передумов процесу глобалізації.
2. Наслідки процесу глобалізації взагалі позитивні.
3. Характерною рисою процесу глобалізації є зменшення кількості й масштабів діяльності регіональних інтеграційних угруповань.
4. Одним з позитивних наслідків глобалізації є поглиблення диференціації рівнів соціально-економічного розвитку як між країнами, так і всередині країн.
5. Одним з негативних наслідків глобалізації є посилення макроекономічної нестабільності у країнах внаслідок відкритості їх фінансових ринків.
6. В умовах глобалізації може відбуватися послаблення влади національної держави, втрата нею державної ідентичності, цілісності.
7. На відміну від глобальної економіки, світова економіка – це економіка, яка здатна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети.
8. Багатонаціональні корпорації є суб'єктами глобальної економіки.
9. Глобалістика – це наука про сучасний світ і його актуальні проблеми.
10. В основі глобалізації лежить процес міжнародного поділу праці

Тематика есе

1. Глобалізація, її вплив на сучасну економіку.
2. Глобалістика, етапи її становлення.
3. Особливості сучасного етапу глобалістики.
4. Базові концепції, які характеризують історичні рамки глобалізації.

ТЕМА 4. СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Умови формування глобалістики
2. Структура та предметне поле глобалістики
3. Методологічні основи глобалістики

1. Умови формування глобалістики

Сучасний етап розвитку світового співтовариства вимагає формування нової галузі міждисциплінарного наукового знання - глобалістики. У цьому процесі виділяють три етапи. На першому з них (кінець 60-х - кінець 80-х років ХХ ст.) глобалістика формувалася переважно в контексті осмислення глобальних проблем людства. Особливу роль у цьому відіграли виступи прихильників Пагоушського руху та праці Римського клубу, а також дослідження вчених екологів із різних країн світу.

Римський клуб було створено в 1968 році в Римі. Ініціатором створення клубу був Ауреліо Печчеїта. Римський клуб - міжнародна неурядова організація, яка об'єднує в своїх рядах учених, громадських і політичних діячів різних країн світу. Юридично Римський клуб зареєстрований у Швейцарії. Головна мета - сприяти усвідомленню труднощів, що виникли перед людством, та шляхом впливу на суспільну свідомість намагатися виправити нинішню ситуацію. Аналізуючи діяльність Римського клубу, його творець і лідер Ауреліо Печчеї сформулював «Основні цілі людства», які виклав у своїй книзі «Людські якості».

Сам термін «глобалістика» почав широко застосовуватись у 70-ті роки ХХ ст, але широкого вжитку не набув. Про його зміст серйозно заговорили в другій половині 90-х років, коли увага вчених була зосереджена на дослідженнях глобальних проблем сучасності та осмисленні глобалізаційних процесів. До цього часу був накопичений значний теоретичний та фактичний матеріал. Зокрема, було з'ясовано та впроваджено в науковий і загальноживаний дискурс такі поняття, як «глобалізація», «глобалістика», «глобальний світ», «глобальні проблеми сучасності», «антиглобалізм» та інші.

Другий етап розвитку глобалістики за часом збігся з руйнуванням соціалістичної системи, що зумовило нову розстановку сил на міжнародній арені наприкінці ХХ ст., коли перед ученими постало завдання осмислення кардинальних змін і сформованої нової суспільно-політичної ситуації. Це слугувало імпульсом до того, щоб повернути наукову думку від вивчення наслідків до аналізу причин змін, які відбуваються на планеті. Саме тоді, у 90-ті роки, розпочинається активне осмислення процесів глобалізації.

Глобалістика теоретично і практично тісно пов'язана з реаліями суспільного життя. Цим пояснюється те, що різні напрями і течії глобалістики досить яскраво виявили себе вже на перших етапах її становлення, коли протистояння двох ідеологічно ворожих суспільно-економічних та політичних систем обумовило її розвиток у рамках двох основних шкіл (західної і радянської). У наступний період позиції цих шкіл зблизилися під впливом нових реалій світової політики, перспектив розвитку світового ринку, а також загальних оцінок рівня екологічної загрози.

Із 2000-х років починається новий (третій) етап розвитку глобалістики, пов'язаний зі становленням основних форм її існування як самостійної галузі наукового знання. У теоретичному плані третій етап пов'язаний з осмисленням широкого спектра глобальних соціоприродних процесів. Сьогодні глобалістика в наукових колах трактується, по-перше, як наукова дисципліна; по-друге, як сфера суспільної практики, а також як наддисциплінарна галузь наукового знання. При цьому деякі вчені взагалі відмовляють їй у праві на існування.

Таким чином, глобалістика на сучасному етапі розвитку визначається як сфера теоретичних і практичних досліджень, у центрі уваги яких - вивчення процесів глобалізації та наслідків, які вона породжує. У цьому аспекті слід зазначити, що останні не зводяться лише до екологічних проблем сучасності, це проблеми економічної, політичної, соціокультурної сфер, які взаємопов'язані одна з одною.

2. Структура та предметне поле глобалістики

Глобалістика - це нова інтегративна галузь наукового знання, що охоплює філософські, гуманітарні, і природничо-наукові аспекти вивчення глобальних явищ і процесів. Поняття глобалістики може використовуватись як у широкому значенні, так і у вузькому. У широкому значенні глобалістика - це сукупність наукових, філософських, культурологічних і прикладних досліджень, які спрямовані на вивчення різноманітних аспектів глобалізації та наслідків, які вона породжує. У цьому аспекті трактування до глобалістики слід віднести теоретичні результати досліджень, їх практичну реалізацію. Необхідно враховувати також багатоаспектність самих глобалізаційних процесів, зокрема, їх політичні, економічні, екологічні, соціокультурні складові, які мають як локальний, так і глобальний вимір реалізації.

У вузькому значенні під глобалістикою слід розуміти міждисциплінарну, комплексну галузь наукових досліджень, які спрямовані на з'ясування сутності, сенсу та спрямованості глобалізаційних процесів, причин їх виникнення та тенденцій розвитку світового співтовариства і які охоплюють прогнозування результатів розгортання глобалізаційних процесів для унеможливлення або зменшення негативних впливів на розвиток людства.

У сучасній філософській літературі досить часто, розглядаючи структуру глобалістики, виокремлюють такі аспекти, як соціологічний, антропологічний, культурологічний, екологічний, економічний та політичний. Наприклад, економічний аспект охоплює дослідження становлення єдиної економічної системи, діяльність транснаціональних корпорацій та частку національних держав, міжнародної безпеки в процесі становлення геоекономіки.

Політичний аспект глобалістики містить у собі такі проблеми, як новий світопорядок, глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку.

Антропологічний аспект охоплює вивчення взаємовідносин людини та природи і першочергово досліджує проблеми виживання людського роду. Проблеми виживання пов'язуються лише з дослідженням глобальних проблем

сучасності.

Культурологічний підхід передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій, дослідження проблем, пов'язаних зі становленням єдиної глобальної культури, з формуванням людини в умовах розгортання глобалізаційних процесів, культури сучасного суспільства; дегуманізацію культури в процесі розгортання глобалізації.

Екологічний аспект містить у собі розгляд таких питань, як конфлікт між природою і людиною, наслідки діяльності людства, проблему народонаселення та можливі шляхи подолання цих конфліктів, перспективи розвитку світового співтовариства.

Соціальні аспекти глобалістики охоплюють такі тематизації, як соціальна організація суспільства в умовах глобалізації світу, соціальне прогнозування та моделі глобального розвитку.

До філософських досліджень глобалістики слід віднести: місце і роль соціоприродних процесів у бутті людини, дослідження фундаментальних принципів людського буття, ґрунтуючись на яких соціоприродні процеси сприяли досягненню ідеї цілісного єднання людства.

3. Методологічні основи глобалістики

Головний глобальний конфлікт сучасного світопорядку полягає в тому, що світ розділився на частини, одна з яких перейшла в постіндустріальну епоху, інша залишається в стадії індустріальної ери, а третя перебуває в доіндустріальній відсталості і бідності.

Методологічною основою глобалістики є глобально-цивілізаційний підхід, який дає можливість виявити генезис, витоки і взаємозв'язок політичних, економічних і соціокультурних вимірів глобалізації, співвідношення процесів глобалізації, інтеграції і дезінтеграції, регіоналізації і фрагментації.

Об'єкт науки глобалістики - це процеси глобалізації. Її предметом є виявлення закономірностей і законів формування нової системи світопорядку - глобалізму, яка може стати результатом і суттю розвитку світової спільноти в ХХІ

ст., що містить у собі небачений вплив на цивілізаційну, міжнародну, регіональну і національну безпеку.

Зважаючи на сучасний інтегрований цивілізаційно-формаційний підхід, в теорії глобалістики застосовуються такі нові категорії, як індустріальне і пост-індустріальне суспільство, економічне і постеконічне суспільство, інформаційне суспільство, сервізація суспільства, нова економіка, глобальна економіка, глобальні трансформації в їх внутрішній взаємозалежності. Це дає можливість по-новому підійти до розгляду і розв'язання головних проблем сучасного світового і національного розвитку. При цьому локомотивом розвитку є прискорений технологічний прогрес та новий характер інвестиційних процесів у глобальному середовищі.

Виділяються такі основні виміри глобалізації: 1) об'єктивні тенденції світового економічного, політичного, соціального і культурного розвитку; 2) політична і стратегічна мета, яка сформована елітами наймогутніших держав і контрольованих ними міжнародних організацій; 3) методології аналізу процесів розвитку і розробки стратегій на рівні суб'єктів глобалізації (держав, міжнародних організацій, корпорацій); 4) нова глобальна стратегія наймогутніших корпорацій; 5) об'єднана стратегія і взаємодія наймогутніших держав, глобальних міжнародних організацій і глобальних корпорацій разом узятих.

З огляду на цивілізаційну суть, феномен глобалізації генетично походить зі сфери економіки, науки і техніки. А наука - це складова частина культури і цивілізації в цілому. Але феномен глобалізму і глобалізації не може обмежуватися лише сферою економіки. Він переходить і в політику (політична глобалізація), і в соціологію (соціальна глобалізація), і в екологію (екологічна глобалізація), і в культуру, науку та інформацію. Більш того, сьогодні активно формується таке нове комбіноване явище, як глобальна корпоративна культура, родоначальниками якої є США і Японія. Сучасні концепції глобального менеджменту, що лише зароджуються, також у повній мірі враховують соціально- культурні фактори.

Наука глобалістика об'єктивно поділяється на декілька складових:

політичну, економічну, соціальну, екологічну, інформаційну глобалістики. Неминучим є і виокремлення інших напрямів, але найчастіше розглядають взаємозв'язок політичної і економічної глобалістики. Якщо об'єктом політичної глобалістики є глобальний світ як цілісність, що розвивається, то відповідно об'єктом економічної глобалістики є глобальна економіка як інтегрована цілісна система. Предметом політичної глобалістики є дослідження закономірностей і законів політичної глобалізації світу і механізмів впливу політичної глобалізації на світовий соціум. Відповідно, предметом економічної глобалістики є дослідження закономірностей, законів і механізмів дії глобалізму і глобальної економічної системи як єдиного цілого. Як бачимо, і політична, і економічна глобалістика мають якісно однорідні об'єкт і предмет дослідження. Тому і методологічні підходи, і принципи цих наук повинні бути однорідними, але специфічно особливими.

У сучасній політичній і економічній глобалістиці домінуючим є єдиний, інтегрований, глобально-цивілізаційний підхід. Відповідно до існуючого визначення, - цивілізація - це сукупність способів існування і діяльності великої групи людей, яка характеризується особливостями: а) матеріального життя; б) інтелектуального життя; в) морального життя; г) політичної і соціальної організації.

Щодо методів, які використовуються в межах глобалістики, то тут потрібно перелічити всі методи фундаментальних наук та їх внесок у дослідження всіх складових глобалізаційних процесів, оскільки в глобалістиці задіяні філософія, культурологія, політика, економіка, екологія, ідеологія.

Рекомендована література: [3, 4, 6-9, 12, 13, 16, 17, 20, 21].

Питання для самоперевірки знань

1. Надайте характеристику етапів розвитку глобалістики.
2. Розкажіть про Римський клуб та його діяльність.
3. Назвіть учених, які досліджували розвиток глобалістики.
4. Охарактеризуйте структурні компоненти глобалістики.

5. Надайте характеристику аспектів глобалістики.
6. У чому полягає глобально-цивілізаційний підхід? Надайте йому характеристику.
7. З'ясуйте основні виміри глобалізації.
8. Аргументуйте складові глобалістики.

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Визначте, яке з наведених тверджень правильне?

1. У процесі формування нової галузі міждисциплінарного наукового знання - глобалістики - виділяють п'ять етапів.
2. Римський клуб - міжнародна неурядова організація, що об'єднує в своїх рядах учених, громадських і політичних діячів різних країн світу, був зареєстрований в Італії в 1968 році.
3. Термін «глобалістика» почав широко застосовуватись у 70-ті роки XIX століття.
4. Екологічний аспект глобалістики охоплює вивчення взаємовідносин людини та природи і першочергово досліджує проблеми виживання людського роду.
5. Методологічною основою глобалістики є порівняльний історико-економічний аналіз, який дає можливість виявити генезис, витоки і взаємозв'язок політичних, економічних і соціокультурних вимірів глобалізації.
6. Предметом економічної глобалістики є дослідження закономірностей, законів і механізмів дії глобалізму і глобальної економічної системи як єдиного цілого.
7. Об'єктом економічної глобалістики є глобальний світ як цілісність, що розвивається.
8. Головний глобальний конфлікт сучасності полягає в тому, що світ розділився на частини, одна з яких перейшла в постіндустріальну еру, інша залишається в стадії індустріальної ери, а третя - в доіндустріальній ері відсталості і бідності.

9. До соціальних аспектів глобалістики відносять: місце і роль соціоприродних процесів у бутті людини, дослідження фундаментальних принципів людського буття.

10. У широкому значенні під глобалістикою розуміють міждисциплінарну, комплексну галузь наукових досліджень, які спрямовані на з'ясування сутності, сенсу та спрямованості глобалізаційних процесів.

2. Тести

1. Засновник Римського клубу:

- а) Е. Гіденс; в) З. Бауман;
- б) А. Печчеїта; г) Е. Валлерстайн.

2. Назва руху, за сприяння якого розпочався перший етап становлення глобалістики:

- а) Римський; в) Пагоушський;
- б) Маастрихтський; г) вірна відповідь відсутня.

3. В якій країні юридично зареєстровано Римський клуб?

- а) Італія; в) Швейцарія;
- б) Іспанія; г) Японія.

4. Країна - родоначальник корпоративної культури:

- а) Італія; в) Швейцарія;
- б) Іспанія; г) Японія.

5. Аспект глобалістики, що містить у собі глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку:

- а) соціологічний; в) політичний;
- б) антропологічний; г) екологічний.

6. Який аспект глобалістики визначає місце і роль соціоприродних процесів у бутті людини?

- а) соціологічний; в) культурологічний;
- б) антропологічний; г) філософський.

7. Аспект, що охоплює вивчення взаємовідносин людини та природи і

першочергово досліджує проблеми виживання людського роду:

- а) соціологічний; в) культурологічний;
- б) антропологічний; г) екологічний.

8. Який підхід передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій?

- а) економічний;
- б) антропологічний;
- в) культурологічний;
- г) політичний.

9. Аспект, у контексті якого розглядають проблему народонаселення:

- а) економічний;
- б) антропологічний;
- в) культурологічний;
- г) політичний.

10. Який аспект глобалістики формує соціальну організацію суспільства?

- а) економічний;
- б) антропологічний;
- в) культурологічний;
- г) політичний.

11. Методологічною основою глобалістики є:

- а) глобально-цивілізаційний підхід;
- б) історико-порівняльний підхід;
- в) глобально-хронологічний підхід;
- г) системно-цивілізаційний.

12. Об'єкт науки глобалістики:

- а) процеси монополізації;
- б) процеси створення локальних цивілізацій;
- в) процеси глобалізації;
- г) процеси виокремлення деяких родових общин.

13. Складова глобалістики, яка відповідає за знання:

- а) політична; в) економічна;
- б) інформаційна; г) політична.

14. Складова глобалістики, яка досліджує існування глобальних економік як інтегрованих цілісних систем:

- а) політична;
- б) інформаційна;
- в) економічна;
- г) політична.

3. КРОСВОРД

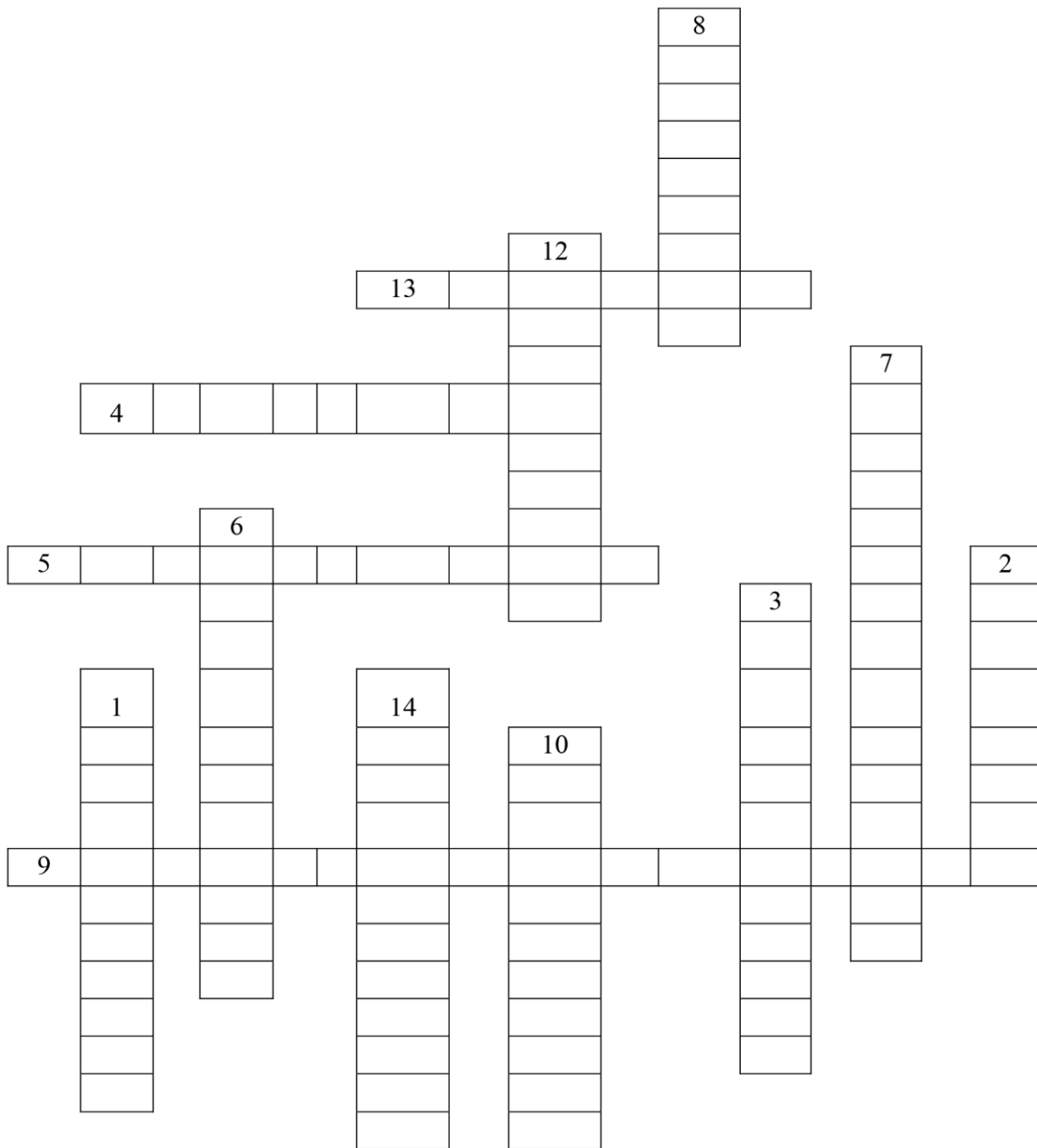
Запитання до кросворда:

по горизонталі: 4, 5, 9, 13;

по вертикалі: 1, 2, 3, 6, 7,8, 10, 11, 12.

1. Назва руху, за допомогою якого розпочався перший етап становлення глобалістики.
2. Назва клубу, який створено в 1968 році в Римі.
3. Який термін почав широко застосовуватись у 70-ті роки ХХ ст., проте широкого вжитку не набув?
4. Засновник Римського клубу.
5. Аспект глобалістики, що містить у собі глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку.
6. Який аспект глобалістики визначає місце і роль соціоприродних процесів у бутті людини?
7. Аспект, що охоплює вивчення взаємовідносин людини та природи і першочергово досліджує проблеми виживання людського роду.
8. В якій країні юридично зареєстрований Римський клуб?
9. Який підхід передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій?
10. Аспект, за допомогою якого розглядають проблему народонаселення.
11. Який аспект глобалістики формує соціальну організацію суспільства?
12. Країна-родоначальник корпоративної культури.

13. Складова глобалістики, яка відповідає за знання.

Завдання для самостійної роботи

Визначте, яке з положень правильне, а яке – помилкове. Відповідь поясніть.

1 Термін «глобалістика» вживається для позначення сукупності наукових, філософських, культурологічних та прикладних досліджень різних аспектів глобалізації і глобальних проблем.

2. Глобалістика – це наука про сучасний світ і його актуальні проблеми.

3. На світ чекає створення азіатської корзини резервних валют

4. Глобалістику слід розуміти як певну окрему або спеціальну наукову дисципліну.

5. Наслідки процесу глобалізації є тільки позитивними.

6. Як самостійний науковий напрям та сфера суспільної практики глобалістика почала формуватися з кінця 60-х рр. ХХ ст.

7. В глобалістиці з'явилася нова тенденція: увага вчених, дослідників та навіть політиків все більше зосереджується не на окремих глобальних проблемах, а на процесах глобалізації та зростанні взаємозалежності сучасного світу.

Тематика есе

1. Глобалістика - нова галузь міждисциплінарного наукового знання.
2. Предмет глобалістики, її понятійний апарат.
3. Напрями сучасної глобалістики.
4. Взаємозв'язок глобалістики з іншими науками.

ТЕМА 5. ШКОЛИ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ СТАТУС ГЛОБАЛІСТИКИ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Школи глобалістики
2. Інструментарій досліджень основних напрямів і шкіл глобалістики
3. Міждисциплінарність глобальних досліджень

1. Школи глобалістики

Глобалізація, як явище господарського життя сучасного суспільства, зачіпає надзвичайно широкий спектр його зрізів і породжує різноманітне коло проблем. Їх дослідження одночасно вимагає як наукової диференціації, поглиблення проникнення в сутність окремих проявів, зрізів, аспектів глобалізації. Це вимагає залучення спеціалістів окремих наукових галузей (економіка, екологія, соціологія, культурологія, право тощо), та поєднання їх зусиль. Адже глобалізація призводить не просто до географічного

розповсюдження процесу та наслідків діяльності людини. Перш за все це поглиблення єдності всіх складових життя людства як елемента ноосфери Землі. Відповідно, відбувається диференціація, поглиблення дослідницьких програм напрямів і шкіл, що зосереджують свою увагу на дослідженні окремих аспектів глобалізації.

Варто звернути увагу на певну *відмінність, розмежованість понять "напряму" й "школи" у дослідженнях глобальних проблем*. У першому випадку акцент ставиться на змістовному наповненні, предметі дослідження. До них на постійній основі або періодично можуть залучатися різні спеціалісти. Вони, в свою чергу, можуть використовувати суттєво відмінні методи й інструменти досліджень. Саме предмет вивчення стає тією основою, що їх поєднує. У межах самого предмета може існувати значна кількість суттєво відмінних, суперечливих і навіть протилежних наукових праць. З іншого боку, визнання існування *"школи глобальних досліджень"* передбачає, що склалася певна реальна або віртуальна група дослідників, яка, й це найголовніше, напрацювала певну специфічну сукупність методів, прийомів, інструментів дослідження, дотримується певних традицій, сформувала певну внутрішню ієрархію, в якій виділяються засновники, лідери, послідовники, учні. Результатом утворення та діяльності наукової школи стає цілеспрямоване або спонтанне формування певного колективного наукового знання про предмет дослідження. Упровадження інтернет-технологій, розвиток мережових співтовариств створили об'єктивні підстави для зростання динамізму наукової взаємодії, *"віртуалізації"* наукових шкіл. У результаті полегшуються можливості як приєднання до роботи в рамках певної школи, так і відходу від вимог і традицій, що накладаються залученням до неї. Усе це накладає певні обмеження на визначення структури окремих шкіл глобалістики.

У межах глобальних досліджень можна виділити цілу низку наукових шкіл. До них відносять:

- *прогнозну школу глобалістики;*
- *школи, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;*
- *школу контрольованого глобального розвитку;*

- *школу універсального еволюціонізму;*
- *школу міжнародної політекономії; школу економічної соціології; еколого-економічну школу;*
- *школу глобальної екології; українську школу глобалістики.*

Прогнозна школа глобалістики

Прогнозна школа глобалістики знаходилася у витоків становлення глобалістики. Вона зароджується як футурологія, наука про дослідження майбутнього людства та постіндустріалізм, напрям дослідження наслідків трансформації виробничої системи суспільства. Надалі відбувається зосередження на вивченні глобальних проблем розвитку. Найяскравіше втілення напрацювань вчених, які належать до цієї школи, знайшли в роботах членів Римського клубу.

Група шкіл, що акцентує увагу на стратегіях економічного розвитку

Цілком закономірно, що серед аспектів глобалізації, які привертають увагу дослідників значне місце відведене питанням, пов'язаним з її впливом на процеси розвитку. Глобалізація одночасно виступає продуктом, умовою й інструментом економічного розвитку. В цій школі виділяють такі основні течії: гіперглобалісти; трансформаціоналісти; скептики (табл. 5.1).

Школа контрольованого глобального розвитку

Школу контрольованого глобального розвитку засновано в СРСР. Лідер-засновник - Д. Гвішіані. Як і прогностичний напрям глобальних досліджень, ця школа зосередила увагу на проблемах передбачення альтернативних сценаріїв глобального розвитку (програма "Моделювання глобального розвитку") та вибору на цій основі оптимальних стратегій розвитку. В якості магістрального шляху вирішення глобальних проблем пропонується перехід до інформаційного суспільства. Варто зазначити, що окрім економіко-статичного моделювання методологічний апарат дослідження передбачає активне застосування досягнень соціологічної теорії та методології.

Таблиця 5.1

Особливості підходів до стратегій глобального розвитку

Критерій	Гіперглобалісти	Скептики	Трансформаціоналісти
1	2	3	4
<i>Представники</i>	К. Огме, Дж. Редвуд	П. Герст, Г. Томпсон	Дж. Розенау, Э. Гіденс
<i>Нове</i>	Глобальне століття	Торгові блоки, послаблення глобального управління	Безпрецедентні рівні глобального взаємозв'язку
<i>Домінантні риси</i>	Глобальний капіталізм, управління, громадянське суспільство	Світ менш взаємозалежний ніж у кінці XIX ст.	"Щільна" (інтенсивна та екстенсивна) глобалізація
<i>Влада національних урядів</i>	Скорочується або розвивається	Зростає або розширюється	Реорганізована та переструктурізована
<i>Рушійні сили</i>	Капіталізм і технологія	Держави та ринки	Нова архітектура світового ладу
<i>Форми стратифікації</i>	Розмивання ієрархій	Зростання маргіналізації Півдня	Об'єднання носіїв сучасності
<i>Домінантний мотив</i>	Макдональдс, Мадонна	Національний інтерес	Трансформація політичної спільноти
<i>Концептуалізація глобалізації</i>	Реорганізація структури дії	Інтернаціоналізація та регіоналізація	Реорганізація міжрегіональних відносин
<i>Історична траєкторія</i>	Глобальна цивілізація	РІО, (зіткнення цивілізацій)	Глобальна інтеграція/фрагментація
<i>Підсумковий досвід глобалізації</i>	Кінець держави	Залежність від мовчазної згоди або підтримки держави	Трансформує державну владу та світову політику

Школа універсального еволюціонізму

Ще однією школою глобальних досліджень, формування якої можна вважати результатом переваг, що надавала радянська система забезпечення розвитку науки, стала школа універсального еволюціонізму. Лідером і засновником вважається М. Моїсєєв. Акцент ставиться на місці та ролі природного оточення, середовища існування людини як визначального чинника її існування. Людина все активніше втручається в природні процеси. Але природа є складною системою, що постійно самозмінюється та самовідтворюється. Масштаби втручання досягли рівня, коли ставиться під сумнів здатність навколишнього природного середовища до самовідтворення. Ми не здатні

повністю передбачити реакцію природного оточення на наші дії, але ця реакція хоча й є непрогнозованою, але неминуча в довгостроковому плані. Тож, якщо людство бажає вижити, йому необхідно в процесі глобального розвитку враховувати зворотну реакцію біосфери.

Еколого-економічна школа

Дотичною за предметом дослідження до школи універсального еволюціонізму є сформована на Заході еколого-економічна школа глобальних досліджень. До її adeptів варто віднести П. Екінса, Х. Гендерсона, Х. Дейлі, П. Хокінса, Е. Ловінса, Р. Норгаарда, Л. Брауна. Методологічний апарат цієї школи ґрунтується на: системному підході до дослідження суспільних проблем; відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки; включенні в аналіз зовнішніх, неекономічних чинників; урахуванні взаємодії, взаємозв'язків, взаємозалежності між суспільством і природою. Наголос ставиться на можливості поєднання в процесі глобального розвитку екологічних й економічних інтересів.

Школа глобальної екології

Якщо школа універсального еволюціонізму акцентує увагу на неминучості зворотної реакції природних чинників глобального розвитку, еколого- економічна - на взаємозв'язку між суспільством і природою, то школа глобальної екології зосереджує увагу перш за все на військово-політичних аспектах глобальної взаємодії. Краще розуміння глобальних загроз, що породжуються можливістю застосування в процесі глобальних конфліктів досягнень науково-технічної революції, вимагає розроблення й обґрунтування моделі глобальних наслідків застосування ядерної зброї. Глобалізація загроз, пов'язаних з потенційними наслідками зіткнення інтересів провідних суб'єктів світового господарювання, зумовлює необхідність пошуку шляхів опрацювання та ухвалення рішень на основі компромісів. Увага звертається на дослідження соціології глобальних компромісів, пошук та обґрунтування можливостей та шляхів реалізації загальносвітових угод, заснованих на активній взаємодії всіх учасників заради вирішення планетарних проблем. Практичне значення теоретичних напрацювань школи глобальної екології полягає у запропонованій їй прихильниками концепції

"Глобальних інститутів згоди", покликаних забезпечити інструментарій для досягнення стабільних та ефективних компромісів.

Школа міжнародної політекономії

Особливий інтерес в контексті дисципліни, яку ми вивчаємо (глобальна економіка), становлять теоретичні напрацювання школи міжнародної політекономії. Серед лідерів цієї школи варто назвати С. Стренджа, Е. Хеллайнера, Р. Андерхіла, Ф. Черні, Л. Вейса, Т. Пемпела, Т. Скопола, П. Евенса, Д. Хелла, П. Катценштайна. Дослідники зосереджують увагу на вивченні процесів формування глобального економічного середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів. Підкреслюється зв'язок між економікою та політикою, зокрема її міжнародними аспектами. Констатується роль політичних рішень в розвитку найважливіших тенденцій і процесів. Особливого значення в умовах українських реалій набуває той факт, що увага дослідників, які працюють у межах цієї школи, зосереджується на вивченні впливу на формування міжнародної економічної політики окремих країн та їх груп, їх єднанні для захисту національних інтересів, суперечностей між інтересами окремих груп і владними структурами.

Школа економічної соціології

Ми вже зверталися до висвітлення значення методологічного апарата економічної соціології для дослідження проблем глобалізації. Варто також окремо звернутися до місця самої школи економічної соціології у вивченні цих проблем. Слід відмітити, що більшість з засновників школи економічної соціології (а серед них К. Маркс, М. Вебер, Т. Веблен, З. Дюр-гейм, К. Поланьї, Й. Шумпетер, Ф. Бродель, М. Грановетер, М. Кастельс, Р. Сведберг, А. Сен, А. Туреній, Р. Холлінгсворт, Ф. Шміттер, В. Штрек, А. Етціоні) активно зверталися до проблем світогосподарських відносин, глобалізації. Акцент ставиться на тісний зв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя. Стверджується, що економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів. До них відносять не лише правові норми й адміністративні рішення, але й традиції, пріоритети, мораль, етику, системи цінностей, що панують у суспільстві. Дослідження

процесів глобалізації припускає використання як кількісних, так і якісних методів.

Українська школа глобалістики

Необхідно окремо відзначити досягнення вітчизняних вчених, сукупність і характер напрацювань яких дозволяє говорити про формування української школи глобалістики. Серед центрів глобальних досліджень слід зазначити Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет імені Т. Шевченка, Інститут світової економіки та міжнародних відносин. Значний інтерес викликали праці, присвячені проблемам економічної глобалізації таких вчених, як О. Білорус, В. Власов, П. Єщенко, Т. Кальченко, П. Куцик, Кравчук, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, А. Поручник, С. Сіденко, А. Скаленко, С. Соколенко, А. Філіпенко, В. Чужиков, Б. Шевчик, Школа, О. Шморгун.

2. Інструментарій досліджень основних напрямів і шкіл глобалістики

Вибір предмета, навіть у випадку збереження єдності його об'єкта, суттєво впливає на те, які саме інструменти є найбільш продуктивними в процесі його дослідження. Відповідно, й інструментарій дослідження основних напрямів і шкіл глобалістики суттєво відрізняється.

Загальнонаукові інструменти дослідження глобалізації Визначення філософсько-методологічних основ дослідження глобальних проблем закладає загальний методологічний фундамент досліджень у галузі глобалістики. Відповідно, наголос ставиться на діалектичний підхід, загальноекономічні інструменти досліджень (індукція та дедукція, аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного, наукова абстракція, порівняння й аналогії, допущення, гіпотези), якісний, історичний, інституційний аналіз. Розглянемо їх більш детально.

Індукція передбачає виведення загальних положень із окремих фактів (узагальнення). Застосовуючи *індуктивні методи дослідження*, економіст починає з вивчення конкретних фактів, що висвітлюють окремі аспекти глобалізації, і на основі їх зіставлення робить узагальнюючі висновки. З іншого

боку, *дедукція* - виведення конкретних суджень із загальних положень. Так, у випадку, коли дослідник володіє інформацією про особливості господарчої діяльності в окремих регіонах, країнах світу, то він може прогнозувати характер, методи, напрями економічної діяльності конкретних економічних суб'єктів, які господарюють у досліджуваному регіоні або країні, а відповідно, й про потенціал їх участі в глобальній економічній взаємодії.

Аналіз - вивчення об'єкта дослідження за частинами, відокремлено, шляхом теоретичного або практичного ділення його на окремі складові елементи. Так, досліджуючи *моделі капіталізму*, що сформувалися в окремих країнах світу, ми розглядаємо природно-ресурсний потенціал, рівень розвитку національної економіки, їх інституційну структуру, яка включає особливості ціннісної системи, ідеологічні, політичні, правові, економічні інститути, стан соціальної сфери, характер зовнішньоекономічних зв'язків.

Синтез - вивчення об'єкта в цілому, об'єднання окремих елементів у єдину систему. Нове знання про окремі явища глобальної економіки ми отримуємо шляхом поєднання наших знань про їх складові елементи. Узагальнюючи знання про економіки країн (котрі належать до певного регіону, інтеграційного об'єднання, соціально-економічної моделі), ми отримуємо більш повне уявлення про регіон, інтеграційний союз, СЕМ.

Сходження від абстрактного до конкретного - інструмент наукового дослідження, що полягає в русі теоретичної думки до узагальненого, всебічного та цілісного відтворення предмета. Так, абстрактний принцип економічної свободи, як запоруки успішного функціонування ринкової економіки, по-різному втілюється в конкретних обставинах функціонування ринкової, соціал-демократичної, мезокорпоративної або постперехідної моделей капіталізму.

Багатогранність явищ економічного життя призводить до неможливості одночасного охоплення увагою дослідника всіх їх складових. Актуалізується вміння визначати ключові, найбільш значущі їх складові, опускаючи другорядні деталі. Досягається це за допомогою *абстрагування*.

Абстрагування - визначення ключових, найбільш значущих складових

певного явища та вилучення другорядних деталей. *Наукова абстракція* - очищення досліджуваного предмета від часткового, випадкового, перехідного та виділення сутнісного, постійного, типового. У глобальній економіці під час вивчення певних явищ ми абстрагуємося від конкретної економічної діяльності окремих фірм, домогосподарств, смаків, пріоритетів окремого члена родини; домогосподарство розглядається як неподільна одиниця. Важливими інструментами дослідження в глобальній економіці визнаються *порівняння й аналогії* - пізнання шляхом зіставлення, виявлення відмінностей та подібностей в порівнюваних об'єктах.

Допущення - прийняті за основу економічного моделювання припущення, гіпотези про структуру та поведінку економічних систем. Особливе значення має *допущення "за інших рівних умов"* - допущення, відповідно до якого інші чинники, за винятком досліджуваних, визнаються постійними та незмінними. Прикладом подібного допущення в глобальній економіці є допущення про те, що зниження курсу національної валюти веде до зростання попиту на товар на зовнішніх ринках. У цьому випадку ми маємо на увазі, що такі умови, як його якість, ціни на взаємозамінні та комплементарні товари, залишилися незмінними.

Гіпотеза - припущення, покликане заповнити прогалини емпіричного пізнання та зв'язати різні знання в єдине ціле або дати попереднє пояснення факту чи їх групі. *Гіпотези* оцінюються з погляду зручності застосування та точності прогнозування розглянутих у них явищ. Недолік позитивістського підходу в глобальній економіці полягає в тому, що в повсякденному господарському житті контрольований експеримент для перевірки гіпотез практично неможливий.

Свої особливості має інструментарій досліджень, що застосовується у *прогностичному* напрямі глобальних досліджень. Наголос ставиться на кількісному й якісному узагальненні й аналізі, екстраполяції, економіко-математичному моделюванні, матричному підході. *Кількісний аналіз* ґрунтується на стандартизації та формалізації інформації, що підлягає дослідженню, дозволяє отримати уніфіковані дані, подані в абсолютних або відносних показниках. Його основу становить аналіз статистичних даних. Десятки міжнародних організацій

щорічно готують статистичні звіти, які висвітлюють широке коло аспектів функціонування глобальної економіки. Отримує розвиток *кліометрія* як наука, що висвітлює кількісні аспекти історичної еволюції людських суспільств в минулому. Так, значне визнання отримала робота Е. Меддісона, який узагальнив кількісні дані про розвиток глобальної економіки від початку Нашої ери та запропонував прогностичні оцінки її розвитку до 2030 рр.

На відміну від кількісного, у *якісному аналізі* майже не використовуються операції кількісного оцінювання. Увага зосереджується на інтерпретації, поясненні якостей об'єкта дослідження, головною метою визнається розуміння сутності якостей, що досліджуються, їх логічна інтерпретація як елементів єдиної системи.

Екстраполяція - логіко-гносеологічний інструмент аналізу шляхом перенесення знань про певне явище на інше. Так, останні десятиліття ХХ ст. і початок нового були ознаменовані цілою низкою фінансових криз, що набували глобального характеру. Досить пригадати кризи 1997-1998, 2007-2009 рр. Дослідження їх витоків, механізму протікання, наслідків привернули увагу науковців. Накопичено значний обсяг знань. Головна мета таких досліджень - пошук шляхів запобігання або мінімізації негативних наслідків їх виникнення в майбутньому. Отже, дослідники екстраполюють знання про глобальні кризи, що були в минулому, на ту ситуацію, яка лише може скластися в майбутньому. У свою чергу, *економічне моделювання* передбачає відтворення економічних об'єктів і процесів в обмежено малих, експериментальних формах, штучно створених умовах, створення матеріальних або ідеальних аналогій, що відображають або відтворюють досліджуваний об'єкт, здатні забезпечити отримання нової інформації про нього. Активне застосування в глобальному прогнозуванні отримав матричний аналіз.

Матричний аналіз - інструмент наукового дослідження властивостей об'єктів на основі використання правил теорії матриць, за якими визначаються значення елементів моделі, що відбивають взаємозв'язки та взаємозалежності економічних об'єктів глобальної економіки й їх елементів.

Неоліберальний погляд на дослідження процесів глобалізації

передбачає спирання на методологічний інструментарій "мейнстриму" економічної науки, позитивістський підхід; акцент ставиться на кількісні інструменти дослідження. Відповідно, провідного значення набувають згадувані нами раніше принципи *об'єктивізму, верифікації, системності, феноменалізму, прагматизму*. *Верифікація* (лат. *verus* - щирий, *facio* - роблю) має на увазі підтвердження, встановлення істинності наукових тверджень у результаті їх емпіричної перевірки.

Об'єктивізм - 1) підхід до явищ соціально-економічного життя; принцип, що обмежується констатацією подій і фактів, без суб'єктивної їх оцінки; 2) неупередженість у відношенні до чого-небудь. *Принцип системності* - методологічний принцип, який є основою дослідження сутності та загальних властивостей системного знання, його гносеологічних засад і категоріального понятійного апарата, прийомів мислення, аналізу системних закономірностей різних областей об'єктивної реальності. *Принцип феноменалізму* - відображення конкретних фактів як феноменів. *Принцип прагматизму* - визнання значущості знання в залежності від вузькопрактичних наслідків.

Дослідження політичних аспектів глобалізації, геополітики світ- системи передбачає перш за все використання *якісних історичного, порівняльного, інституційного еволюційного аналізу*. *Історичний аналіз* базується на вивченні економічних процесів у ході їх історичного розвитку, на основі аналізу конкретних економічних подій та фактів, зосередженні уваги на зумовленості економічних явищ специфікою попереднього розвитку. *Компаративний (порівняльний) аналіз* передбачає визначення спільного та специфічного в економічних явищах на основі їх порівняльного аналізу. Компаративні методи дослідження набувають особливого значення в період трансформації глобальної економічної системи. Адже саме в цей період з особливою гостротою постає завдання визначення найбільш ефективної з позицій забезпечення економічного розвитку, та водночас - максимально прийнятної з точки зору готовності

населення до засвоєння нових правил суспільного життя, соціально-економічної моделі господарювання. *Інституційний аналіз*, у свою чергу, ґрунтується на поглибленому вивченні формальних і неформальних норм та організаційних форм взаємодії економічних суб'єктів. Якщо кількісні й якісні показники функціонування економіки можуть дати нам інформацію про її ресурсний потенціал, масштаби, рівень розвитку (як абсолютні, так і в порівнянні з іншими суб'єктами господарювання), то інституційний аналіз устрою суб'єкта господарювання, дозволяє скласти уявлення про змістовні характеристики моделі господарювання її переваги, недоліки, перспективи розвитку. *Еволюційний аналіз* передбачає: 1) розгляд зумовленої об'єктивними обставинами логіки розвитку певного економічного явища, за виключенням дії суб'єктивних, випадкових чинників; 2) в якості основних способів пояснення напрямів соціально-економічної еволюції - принцип боротьби за існування та принцип виживання найсильніших (соціальний дарвінізм). Прикладом застосування останнього є макроісторичний підхід до вивчення соціальної еволюції, концепція окраїнних та серединних країн сучасного американського політолога Р. Коллінза.

Дослідження *соціоекономічних складових процесу глобалізації* (проблеми глобальної стратифікації, міграції, продовольчого забезпечення) передбачають поєднання якісного, кількісного, історичного, інституційного, порівняльного, еволюційного аналізу.

Окрім якісного еволюційного, історичного, інституційного, порівняльного аналізу *вивчення культурологічних аспектів глобалізації* передбачає використання результатів глобальних етнометричних досліджень національних культур господарювання.

Природно-наукові комплексні дослідження проблем глобального розвитку спираються на поєднання широкого спектра інструментів кількісного й якісного аналізу.

Акцент на *соціоприродній взаємодії*, дослідженні наслідків взаємодії людини та середовища передбачає пріоритет кількісних, у тому числі балансових, методів.

Глобальність глобального та розширення інструментарію науки

Глобалізація охоплює всі сфери життя сучасного суспільства (економіка, культура, соціальна сфера, наука, освіта, екологія тощо). Просторова глобалізація доповнюється: переплетінням, взаємопроникненням, посиленням взаємозалежності всіх аспектів існування соціумів, культур, посиленням та ускладненням взаємовідносин між ними - елементами певної глобальної єдності. Зміни в окремих сферах життя суспільства справляють різнобічний вплив на широкий спектр безпосередньо недотичних сторін життя суспільства. Відслідкувати всі зв'язки неможливо навіть за умов використання найсучасніших систем комп'ютерної обробки інформації. Результатом ускладнення взаємозв'язків між суб'єктами глобальної економіки стає зростання ролі та значення спонтанного порядку.

Витоки ідеї спонтанного впорядкування соціальної взаємодії як *непередбачуваного результату людської діяльності* простежуються в творчості Б. Мандевіля, Дж. Локка, Д. Юма, А. Фергюсона, У. Петі. А. Фергюсон зазначав: "... Кожний крок і кожний рух спільнот людей здійснюється з колишньою сліпотою відносно майбутнього; цілі нації зіштовхуються з тими настановами, які є, безсумнівно, плодами людської діяльності, хоча й *непередбачуваними*". Однак непередбачуваність зовсім не означає хаотичності еволюції. "У кожному суспільстві існують стихійні залежності, не пов'язані з формальними суспільними настановами, що часто суперечать конституції. ... Названа стихійна залежність ... надає державі специфіки, її індивідуального характеру". *Неумисні наслідки* виявляють себе як результат впливу суспільства, цілого - на його частини та поведінку окремих суб'єктів.

Ідея неумисності довготермінових *соціальних наслідків* людських дій простежується в концепціях "органічного розуміння суспільних процесів" К. Менгера, "спонтанного порядку" Ф. Хайєка. *Спонтанний порядок визнається основою* соціальної гармонії. Ключового значення набуває *непередбачуваність наслідків соціальних інновацій*. К. Вон простежує зв'язок між непередбачуваністю соціальних наслідків людської діяльності й ідеєю "невидимої руки" А. Сміта: 1)

людським вчинкам властива здатність призводити до непередбачуваних наслідків; 2) *неумисні наслідки* в умовах концентрації великих мас людей здатні стихійно породжувати соціальні порядки, що сприймаються як результат цілеспрямованого задуму; 3) порядки, які виникають, є хоч і *неумисними*, але бажаними для людей, що їх приймають.

На соціокультурних передумовах "неумисних наслідків" концентрує увагу в своєму дослідженні Д. Лал. Діяльність індивіду спрямовується як егоїстичним інтересом, так і соціальними нормами. Свобода індивідуального вибору обмежується цими нормами.

Ще у першому тисячолітті нової ери діяльність Пап Григорія I і Григорія VII, спрямована на зміцнення політичної, юридичної та фінансової могутності католицької церкви, в тих регіонах, де вона виявилася найбільш успішною (Північ Європи й Англія) у якості опосередкованого результату, *неумисного наслідку*, призвела до формування об'єктивних підстав до переорієнтації з характерних для традиційних суспільств колективістських цінностей на індивідуалістичні цінності, характерні для країн, що пройшли період модернізації. У свою чергу, пріоритет останніх дав поштовх до глобального розповсюдження капіталістичного системи.

Отже, *неумисні наслідки* - непрямий результат діяльності людини, соціальних груп, суспільства в цілому, досягнення якого не входило в їх плани, але об'єктивно обумовлено комплексним впливом суспільного середовища господарювання.

Чому проблема неумисних наслідків людської діяльності набуває особливого значення в епоху глобалізації? Кардинальне зростання масштабів і можливостей впливу людини на навколишнє середовище господарювання зумовлює необхідність більш уважного ставлення до наслідків її діяльності. Отже, дослідження та підготовка наукових рекомендацій, що стосуються різних аспектів глобалізації, вимагає врахування потенційних неумисних наслідків їх реалізації. Це, у свою чергу, передбачає поглиблення дослідження різних складових глобального середовища господарювання.

3. Міждисциплінарність глобальних досліджень

Акцент на певних аспектах процесу глобалізації (економічні, соціальні, культурні, технологічні, екологічні) зовсім не виключає прийняття до розгляду й інших її складових. Більше того, неможливо просто уявити виокремлену від соціальної взаємодії економічну діяльність людини. Саме розвиток нових технологій складає фундамент практично безмежного розповсюдження економічної взаємодії. У свою чергу, вона приводить до зустрічі представників суттєво відмінних культур. Цю відмінність економічні суб'єкти помічають саме тому, що економічна взаємодія набуває глобальних масштабів. Вплив людини на зовнішнє середовище, що невпинно зростає в міру активізації господарчої діяльності людини, породжує екологічні проблеми. Відповідно, обмеження дослідницької діяльності межами лише однієї наукової дисципліни суттєво погіршує якість, призводить до неповноти, неповної адекватності отримуваних результатів. Зростає значення поєднання зусиль дослідників, які працюють у суміжних напрямках. У центрі уваги опиняються різні аспекти господарської діяльності людини в міру їх включення в глобальну господарську взаємодію.

Варто наголосити на тому, що мова йде саме про господарчу, а не економічну взаємодію. Адже глобальна взаємодія виходить далеко за рамки товарно-грошових відносин. І в цьому контексті міждисциплінарний дискурс глобальних досліджень, долучення до них вчених, які вивчають соціологічні, культурологічні, антропологічні, історичні, правові, філософські, технологічні, екологічні її аспекти, лише підкреслює той факт, що адекватне розуміння сутності процесів, які відбуваються в сучасному глобалізованому світі, неможливе на основі спирання на теоретичні концепти "людини економічної".

Можна виділити кілька підходів до *міждисциплінарних досліджень глобальних проблем*.

Перший підхід включає роботи, присвячені визначенню філософсько-методологічних засад дослідження глобалізації. У рамках цього підходу акцент може бути зроблений на: власне методологічному забезпеченні дослідження проблем, що породжуються глобалізацією; пов'язаними з цим концепційними

підходами до визначення історичних вимірів глобалізації; сутності та змістовності глобалізації; критиці «мейнстриму» економічної теорії як інструмента дослідження глобальних проблем і альтернативних варіантів її розвитку.

Другий підхід, власне мультидисципліни, включає дослідження в сфері глобалістики. Він передбачає поєднання в межах одного проекту соціоприродних, економіко-технологічних, політологічних, культурологічних напрямів глобальних досліджень. Серед цієї групи виділяють дослідження в сфері геополітики. В їх рамках політичні аспекти глобалізації поєднуються з економічними, географічними. Формуються такі наукові дисципліни, як геополітика, геоekonomіка.

Третій підхід включає бі- та полідисциплінарні дослідження. Прикладом можуть слугувати дослідження щодо соціології глобальних ринків, які передбачають у межах єдиного об'єкта (глобалізація) поєднання одразу кількох складових, що належать до різних наукових дисциплін.

Четвертий підхід включає міждисциплінарні проекти у сфері глобалістики. Особливий інтерес серед них становлять дослідження Л. Гумільова, ціла низка глобальних досліджень цінностей національних культур господарювання (Р. Інглхарта - глобалізація та динаміка цінностей; Ф. Тромпенаарс, Г. Хофстед, Ш. Шварц - цінності та особливості корпоративної культури).

Рекомендована література: [3, 4, 6-9, 12, 13, 16, 17, 20, 21, 30, 34, 38].

Питання для самоперевірки знань

1. У чому полягають особливості глобалістики як наукового напрямку й які основні етапи її розвитку?
2. Охарактеризуйте основні напрями глобальних досліджень на першому етапі розвитку глобалістики.
3. Чому вважається, що діяльність Римського клубу започаткувала дослідження, які отримали визнання як "Глобальна проблематика"?
4. Назвіть передумови та глобальні наслідки переходу від моделі фордизму до постфордистської моделі організації виробництва.

5. Назвіть і стисло охарактеризуйте основні наукові школи глобалістики.
6. У чому полягають особливості наукових програм шкіл, що акцентують увагу на стратегіях глобального розвитку?
7. Які особливості дослідницької програми школи міжнародної політичної економіки?
8. Чому в глобальних дослідженнях особлива увага приділяється школі економічної соціології?
9. Що спільного й у чому відмінності еколого-економічної школи, школи глобальної екології та школи глобального еволюціонізму?
10. Що таке неумисні наслідки та чому їх значення зростає в умовах глобалізації?
11. Чому в глобалістиці велике поширення отримали міждисциплінарні дослідження ?
12. Охарактеризуйте вигоди й обмеження міждисциплінарності в глобальних дослідженнях.

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Питання для дискусії

- Наскільки прийнятні для використання в усіх напрямках і школах глобалістики загальнонаукові інструменти досліджень?
- Чи можна вважати перехід від фордистської до постфордистської форми організації процесу суспільного виробництва основною передумовою інтенсифікації досліджень у сфері глобалістики?

2. Дайте визначення поняттям

- Еколого-економічна школа - _____ .
- Мультидисципліна - _____ .
- Неумисні наслідки - _____ .
- Римський клуб - _____ .
- Школа контрольованого глобального розвитку - _____ .
- Школа міжнародної політекономії - _____ .

Школа універсального еволюціонізму - _____ .

3. Які поняття характеризують подані визначення?

Наукова течія в глобалістиці, що ґрунтується на системному підході до дослідження суспільних проблем, відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, включенні в аналіз зовнішніх, неекономічних чинників, врахуванні взаємодії та взаємозв'язків між суспільством і природою, -

_____ .
Науковий напрям досліджень, в рамках якого об'єднуються елементи, що належать до різних сфер наукового знання, - _____ .

Непрямий результат діяльності людини, соціальних груп, суспільства в цілому, досягнення якого не входило в їх плани, але об'єктивно обумовлене впливом середовища господарювання, - _____

Міжнародна громадська організація, створена А. Печчеї й А. Кінгом у 1968 р., що об'єднала представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти в дослідженні глобальних проблем розвитку, -

Наукова течія в глобалістиці, яка в якості магістрального шляху вирішення глобальних проблем розглядає перехід до інформаційного суспільства, використовує загальносоціологічні теорії та методології, розробляє систему моделей альтернативного глобального розвитку та рекомендації з вибору оптимальних стратегій управління, - _____ .

Наукова течія в глобалістиці, націлена на дослідження процесів формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів, - _____ .

Наукова течія в глобалістиці, яка акцентує увагу на тому, що глобальна природа - це система, спрямована на самоорганізацію, реакція якої хоча й непрогнозована, але неминуча в довгостроковому плані, яка стверджує, що процеси глобального розвитку повинні враховувати зворотну реакцію біосфери, -

_____ .

4. Установіть правильне співвідношення

1. У рамках якої школи глобалістики досліджуються проблеми:

А	прогнозна школа глобалістики	а	моделювання глобального розвитку;
Б	школи, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку	б	взаємозв'язок економіки з іншими сферами відтворювальної діяльності людини;
В	школа контрольованого глобального розвитку	в	акцент на необхідності поєднання економічних та екологічних аспектів глобального розвитку;
Г	школа універсального еволюціонізму	г	пропонує концепцію глобальних інститутів згоди;
Д	школа міжнародної політекономії	д	відстеження процесів становлення нового світового ладу в контексті міждержавних конфліктів;
Е	школа економічної соціології	е	дослідження впливу глобального розвитку на біосферу Землі;
Ж	еколого-економічна школа	ж	вивчення глобальних проблем розвитку;
З	школа глобальної екології	з	розроблення політики забезпечення розвитку економіки.

5.Які з поданих критеріїв глобального економічного розвитку характеризують погляди прибічників гіперглобалізму, а які - скептиків:

- 1) скорочується або розмивається;
- 2) торгові блоки, послаблення глобального управління;
- 3) національний інтерес;
- 4) глобальні капіталізм, управління, громадянське суспільство;
- 5) держави та ринки;
- 6) Макдональдс, Мадонна,
- 7) капіталізм і технологія;
- 8) світ менш взаємозалежний, ніж наприкінці ХІХ ст.;
- 9) розмивання старих ієрархій;
- 10) реорганізація структури людської дії;
- 11) зростання маргіналізації Півдня;
- 12) кінець держави;
- 13) інтернаціоналізація та регіоналізація;
- 14) глобальне століття;
- 15) регіональні блоки (зіткнення цивілізацій);
- 16) інтернаціоналізація залежить від мовчазної згоди або підтримки

держави;

17) росте або розширюється;

18) глобальна цивілізація?

Заповніть відповідні колонки табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Глобальні стратегії й економічний розвиток. Основні підходи

Критерій розмежування	Гіперглобалісти	Скептики
<i>Нове</i>		
<i>Домінантні риси</i>		
<i>Влада національних урядів</i>		
<i>Рушійні сили глобалізації</i>		
<i>Форми стратифікації</i>		
<i>Домінантний мотив</i>		
<i>Концептуалізація глобалізації</i>		
<i>Історична траєкторія</i>		
<i>Підсумковий досвід глобалізації</i>		

6. Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Глобалістика починає формуватися як новий науковий напрям, що досліджує проблеми та перспективи трансформації світової системи в сферах політики, економіки, соціального життя.

2. У школах, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку, глобалізація одночасно постає продуктом, умовою й інструментом економічного розвитку; в їх рамках виділяють такі основні течії: гіперглобалісти, скептики, трансформаціоналісти.

3. Соціоекономічний напрям у глобалістиці досліджує наслідки взаємодії людини та середовища й акцентує увагу на кількісних, у тому числі балансових, методах.

4. Культурологічний напрям у глобалістиці досліджує геополітику світ-системи, спираючись на якісний, історичний, порівняльний, інституційний аналіз.

7. Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. Міжнародна організація, що зіграла вирішальну роль у становленні глобалістики як науки - це:

- а) Лондонський клуб;
- б) Римський клуб;
- в) Паризький клуб;
- г) Бильдерберзький клуб;
- д) Велика сімка.

2. Серед робіт Римського клубу найбільшу популярність здобули:

- а) "Межі зростання" Д. Медоуза та ін.;
- б) "Перегляд міжнародного порядку" Я. Тинбергена;
- в) "Нове індустріальне суспільство" Дж. Гелбрейта;
- г) "Людські якості" А. Печчеї;
- д) "За межами зростання" Е. Пестеля.

3. Серед основних шкіл глобалістики можна виділити:

- а) школи, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;
- б) школа контрольованого глобального розвитку;
- в) школа універсального еволюціонізму;
- г) школа синергетичного революціонізму;
- д) школа міжнародної політекономії.

4. Серед основних шкіл глобалістики можна виділити:

- а) школу економічної політології;
- б) школу економічної соціології;
- в) еколого-економічну школу;
- г) школу глобальної екології;
- д) українську школу глобалістики.

5. Глобальна реакція природи одночасно непрогнозована й неминуча в довгостроковому плані; в ході глобального розвитку треба її враховувати, стверджує:

- а) школа контрольованого глобального розвитку;
- б) школа універсального еволюціонізму;

- в) еколого-економічна школа;
- г) школа глобальної екології;
- д) українська школа глобалістики.

6. Формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів в центрі уваги:

- а) шкіл, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;
- б) школи контрольованого глобального розвитку;
- в) школи універсального еволюціонізму;
- г) школи міжнародної політекономії;
- д) школи економічної соціології.

7. Школа економічної соціології:

- а) акцентує увагу на зв'язку економіки з іншими сферами життя суспільства.
- б) зосереджена на прогнозуванні наслідків глобалізації;
- в) стверджує, що економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів;
- г) до суспільних інститутів відносить правові норми, традиції, мораль, системи цінностей;
- д) стверджує, що дослідження глобалізації припускає використання як кількісних, так і якісних методів.

8. Еколого-економічна школа:

- а) ґрунтується на системному підході до дослідження;
- б) відмовляється від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки;
- в) включає в аналіз зовнішні, неекономічні чинники; враховує взаємодію та взаємозв'язок між суспільством і природою;
- г) досліджує суперечності між групами інтересів;
- д) ставить упор на можливості поєднання екологічних та економічних інтересів у процесах глобального розвитку.

9. Школа глобальної екології:

- а) розробляє теорію глобальних рішень і компромісів;

- б) науково обґрунтовує модель глобальних наслідків ядерної війни, "ядерної зброї", "ядерної зими", соціологію глобального компромісу;
- в) перехід до інформаційного суспільства розглядає як магістральний шлях вирішення глобальних проблем;
- г) доводить можливість реалізації загальносвітових угод кооперативного типу заради рішення планетарних проблем;
- д) пропонує концепцію "Глобальних інститутів згоди", здатних забезпечити стабільні й ефективні компроміси.

10. Українська школа глобалістики представлена працями:

- а) О. Білоруса, Д. Лук'яненко;
- б) Ю. Макогона, Ю. Пахомова;
- в) В. Філіпенко, С. Сіденко;
- г) М. Чешкова, Ю. Яковця;
- д) І. Школи, А. Шморгуна.

11. Акцент на якісні історичний, порівняльний, інституційний аналіз характеризує методологічний апарат:

- а) прогностичної школи глобалістики;
- б) економічної школи глобалістики;
- в) політичної школи глобалістики;
- г) природничо-наукової школи глобалістики;
- д) соціо-природної школи глобалістики.

12. Акцент, на кількісних методах дослідження характеризує:

- а) культурологічну школу глобалістики;
- б) економічну школу глобалістики;
- в) політичну школу глобалістики;
- г) соціо-економічну школу глобалістики;
- д) соціо-природну школу глобалістики.

13. Прогнозна школа глобалізації спирається на:

- а) матричний підхід;
- б) методи кількісного узагальнення й екстраполяції;

- в) методи якісного узагальнення й екстраполяції;
- г) економіко-математичне моделювання;
- д) усі відповіді правильні.

14. Критерії методологічного розмежування дисциплін у глобалістиці - це:

- а) об'єкт дослідження;
- б) предмет дослідження;
- в) націленість на теоретичне осмислення проблеми або практичну діяльність;
- г) прийняті моделі, пояснення та систематизації знань (дескриптивні/ пояснювальні, історичні/систематичні, нормативні/ позитивні);
- д) арсенал застосовуваних методів й інструментів дослідження.

15. Класифікація типів міждисциплінарності в глобалістиці:

- а) міждисциплінарні проекти у сфері глобалістики;
- б) бі- та полідисциплінарні сфери;
- в) власне мультидисципліни;
- г) філософсько-методологічне та теоретичне забезпечення вивчення глобалізації;
- д) використання суміжних методів дослідження глобальної економіки.

Завдання до самостійної роботи

Завдання 1

Який внесок А. Ейнштейна у розвиток глобального мислення? Розкрийте його в двох аспектах: як вченого і як суспільного діяча.

Завдання 2

Теоретичні засади глобалістики закладались ідеями мондіалізму та неомондіалізму. Розкрийте їх сутність та внесок у теорію глобалістики.

Завдання 3

На базі методологічного розмежування у світі склалися відносно самостійні школи глобалістики. Виявити особливості та досягнення наукових шкіл. Відповідь оформити у вигляді табл. 5.3.

Особливості та досягнення наукових шкіл глобалістики

№ з/п	Назва наукової школи	Засновник	Особливості	Досягнення
1.				

Тематика есе

1. Географія, геополітика та глобалізація (за Р. Капланом).
2. Глобалізація та геополітика (за К. Хаусхофером).
3. Інформаційні виміри глобалізації (за М. Кастельсом).
4. Історико-локальні виміри глобалізації (за Дж. Аррігі, Ф. Броделем, І.Валлерстайном).
5. Креативність як чинник глобалізації (за Р. Флорідою та Дж. Хокінсом).
6. Політична економія глобалізації в роботах У. Бека.
7. Постіндустріальне суспільство: розквіт і криза в глобальному вимірі (за Д. Беллом, Дж. Гелбрейтом, Е. Тоффлером, авторами, представленими в антології "Нова постіндустріальна хвиля на Заході").
8. Світ-системний підхід як поєднання історичного, соціоекономічного й інституційного аналізу (за Дж. Аррігі, І. Валлерстайном).
9. Сучасні теорії глобалізації.

ТЕМА 6. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Структурна та функціональна складові цивілізаційної глобалістики.
2. Соціокультурні чинники уособлення та взаємодії цивілізацій.
3. Цінності та цивілізаційна специфіка інститутів господарювання.
4. Глобалізація та взаємодія цивілізацій.

1. Структурна та функціональна складові цивілізаційної глобалістики

Крах соціалістичної системи на початку 90-х р. ХХ ст. зумовив зростання

сподівань на становлення єдиної системи світового устрою, заснованого на ідеалах західної моделі демократії. Американський вчений японського походження Ф. Фукуяма публікує роботу під знаменною назвою "Кінець історії й остання людина", в якій стверджує ідею закінчення історії людства як історії безперервної боротьби ідеологічних систем. Однак оптимістичні сподівання вченого не виправдалися. Сутність нового типу протистояння, що, за твердженням С. Хантінгтона, вийшло на перший план, відбиває назва його роботи - "Зіткнення цивілізацій". Протистояння соціалістичного та капіталістичного таборів забезпечувало об'єднання під одним ідеологічним прапором представників різних цивілізацій. Цивілізаційні відмінності відходили на другий план. У нових умовах вони, наголошує вчений, набувають першочергового значення. С. Хантінгтон виступає прихильником песимістичного погляду на проблеми взаємодії цивілізацій, вважаючи їх зіткнення неминучим. Його витоки вбачаються вченим у неможливості для кожної з цивілізацій прийняття цивілізаційних цінностей іншої, адже це пов'язується з необхідністю самовідречення від власних цінностей.

Можна сперечатися про витоки та змістовність міжцивілізаційного конфлікту, але наявність самої проблеми інтенсифікації взаємодії цивілізацій в умовах глобалізації актуалізує завдання дослідження закономірностей їх взаємодії.

Дослідниками запропоновано десятки визначень цивілізації. Вони різнобічно характеризують широкий спектр аспектів їх життєдіяльності. У контексті предмету нашого вивчення пропонуємо таке формулювання: *цивілізація* (від лат. *civilis* - цивільний, державний) - локалізована за соціокультурними, часовими та просторовими характеристиками людська спільнота, що є цілісною системою, в якості ключових елементів якої можна виділити специфічну матеріально-технологічну базу, комплементарні комплекси цінностей, ідеологічних, політичних, правових та економічних інститутів.

Можна виділити два підходи до дослідження глобальної цивілізаційної взаємодії.

Перший - *регіонально-цивілізаційний* підхід, витоки якого ми знаходимо в концепції розвитку цивілізацій А. Тойнбі. Цей підхід передбачає диференціацію цивілізаційних світів, регіональних цивілізацій, субцивілізацій, філіацій, анклавів, цивілізаційних і трансцивілізаційних спільнот. Таким чином, у цьому підході акцент ставиться на цивілізаційній структурі світу.

Другий - *світ-системний* (згідно з концепцією світ-системного аналізу, запропонованою Г. Франком, Дж. Аррігі, І. Валлерстайном та С. Аміном). Він, у свою чергу, передбачає виділення цивілізацій Центру (Ядра), протопериферії та периферії світ-системи. Акцент ставиться на зв'язках між цивілізаціями. У центрі уваги опиняється функціональний погляд на їх взаємодію. Цивілізації Ядра виступають центром сучасної капіталістичної світ-системи. Успіхи в економічному розвитку забезпечує їх домінування, переваги в міжцивілізаційній взаємодії. Цивілізації протопериферії представлені новими індустріальними країнами (НІК), що досягли значних успіхів у економічній модернізації. Відповідно, вони активно задіяні в світ- системній взаємодії. Їх конкурентні переваги зумовлюються наявністю більш дешевих ресурсів, будь то кваліфікована робоча сила (НІК Східної Азії), мінеральні (країни Перської затоки), рекреаційні (курортні зони на узбережжях морів та океанів) ресурси. Проблеми цивілізацій периферії капіталістичної світ-системи полягають у відсутності чинників виробництва, здатних забезпечити їм дієву інтеграцію в глобальну економіку за рахунок конкурентних переваг на світових ринках. У кращому випадку вони лишаються біосферними донорами, пасивними учасниками глобальної економічної взаємодії, вимушені беззастережно приймати умови співпраці, які пропонують їм країни Ядра світ-системи.

Дослідниками запропоновано безліч підходів до визначення *регіонально-цивілізаційної структури світу*. Ми зупинимося на класифікації українських вчених, що представлена в колективній монографії Інституту світової економіки й міжнародних відносин "Цивілізаційна структура сучасного світу Згідно з нею виділяється кілька регіональних центрів, навколо яких концентруються основні цивілізаційні єдності сучасного світу. Серед них:

Макрохристиянський світ, у тому числі Західна (Північно-Американська й Західноєвропейська), Латиноамериканська, Східнохристиянська-Євразійська цивілізації;

Китайсько-Далекосхідний світ, у тому числі Китайсько-Східноазійська (Північно- та Південно-Китайський субцивілізаційні ареали) й Японсько-Далекосхідна цивілізації;

Мусульмансько-Афразійська цивілізація (Індостанський, Малайсько-Індонезійський, Східно-Африканський, Західносуданський, Турецько-Балканський ареали) ;

Індійсько-Індуїстська цивілізація (Північно-арійський, Південно-Дравійський, Цейлоно-Індокитайський та Тибетсько-Монгольський ареали);

Цивілізаційна спільнота субсахарської Африки;

Полінезійсько-Меланезійський цивілізаційний стик.

Другий підхід, спираючись на визначення *функціональної структури цивілізацій в світ-системі*, за своєю сутністю є продовженням першого. Його завдання - окреслити місце окремих цивілізацій як елементів єдиної капіталістичної світ-системи сучасності. У рамках цього підходу виділяють:

цивілізації Ядра світ-системи. До них відносять **Західноєвропейську, Північно-Американську й Японсько-Далекосхідну цивілізації;**

другу групу складають *цивілізації протопериферії.* До їх числа входять **Китайсько-Східноазійська, Латиноамериканська, Східно-християнсько-Євразійська цивілізації, Малайсько-Індонезійська, Турецько-Балканська ареали Мусульмансько-Афразійської цивілізації;**

у третю групу входять *слаборозвинені цивілізації периферії.* Серед них **Східно-Африканська, Західносуданська ареали Мусульмансько-Афразійської цивілізації, Тибетсько-Монгольський ареал Індійсько-індуїстської цивілізації, Цивілізаційна спільнота субсахарської Африки, Полінезійсько-Меланезійський цивілізаційний стик.**

Неоднозначність процесів, що протікають у певних регіонах, які належать до *Північно-арійського, Південно-дравійського та Цейлоно-Індокитайського*

ареалів Індійсько-індуїстської цивілізації й Індостанського ареалу Мусульмансько-Афразійської цивілізації, заважають їх впевненому віднесенню до цивілізацій периферії або протопериферії світ-системи.

Варто зазначити динамізм функціональної структури світ-системи. Деякі вчені вже сьогодні відносять **Китайсько-Східноазійську** цивілізацію до цивілізацій Ядра. Водночас **Східнохристиянсько-Євразійську** цивілізацію відносять до цивілізацій, що потрапляють у периферію сучасної капіталістичної світ-системи.

Застосування теоретичних напрацювань школи світ-системного аналізу дозволяє більш детально поглянути на механізми та перспективи глобальної взаємодії цивілізацій.

Цивілізації (країни) *Ядра* світ-системи знаходяться на стадії становлення неоіндустріального, постеконічного способу господарювання. Вони виступають рушійною силою глобалізації.

Цивілізації (країни) *протопериферії* світ-системи виступають активними виразниками характерних рис індустріальної стадії розвитку. Разом із тим у країнах, що представляють ці цивілізації, розгортається процес створення елементів постіндустріального суспільства. Яскравим прикладом може слугувати Південна Корея, деякі приморські райони Китаю. Цивілізації протопериферії є активними учасниками, але не ініціаторами глобалізації.

Цивілізації (країни) *периферії* лише вступають у процес індустріалізації. Абсолютна залежність від зовнішніх ринків робить їх пасивними учасниками глобалізації.

Дані для більш детального аналізу передумов визначення місця та ролі окремих цивілізацій в капіталістичній світ-системі подані в табл. 6.1. У якості основних критеріїв тут виступають форми глобалізації та господарювання; сфери суспільного відтворення, що домінують; характер праці; переважні форми власності та руху благ.

Класифікація цивілізацій за формами господарювання

<i>Типи цивілізації</i>	<i>Домінантні</i>					
	Форма глобалізації	Форма господарювання	Сфера	Характер праці	Власність	Форма руху благ
<i>Аграрна</i>	Монотезм, імперсько-конфесійна	Натуральна, економічна	Сільське господарство	Ручний	Земельна, групова	Дар, трата, редистрибуція, рух благ на далекі відстані,
<i>Індустріальна</i>	Індустріальна	Економічна	Промисловість	Машинний	Промислова	Вільний та регульований
<i>Постіндустріальна</i>	Електронно-фінансова, знаннева	Економічна, перехід до постеконічної	Сфера послуг	Інтелектуальний	Інтелектуальна, індивідуальна	Обмін, дар, трата

Варто одразу звернути увагу не те, що зазначена нами функціональна структура капіталістичної світ-системи не є чимось наперед заданим і незмінним. Дж Аррігі простежує історію послідовного переміщення її центру від італійських середньовічних міст-республік (XV - початок XVII ст.) до Республіки об'єднаних провінцій (закінчення XVI - третя чверть XVIII ст.), Британської імперії (з другої половини XVIII до початку XX ст.), США (почався в кінці XIX ст., зараз знаходиться у кризовій фазі). Вчений досліджує сучасні перспективи зміщення Ядра світ-системи до Китаю. Про це ж свідчать і дані, що наведені в табл. 6.2. За умов деякого скорочення питомої ваги Китаю у світовому населенні його частка у ВВП світу невинно зростає. І це зростання прогнозується й на майбутнє. Водночас послідовно скорочується частка Західної цивілізації як у населенні світу, так і у світовому ВВП.

Неоднозначні стан і перспективи формування глобальної цивілізаційної капіталістичної світ-системи породжують як її прихильників, так і критиків. Відповідно, постає завдання визначення її переваг і недоліків.

**Динаміка частки цивілізацій у світовому населенні та ВВП, 1995 -
прогноз на 2025 рр.**

<i>Цивілізація</i>	<i>1995</i>	<i>2010</i>	<i>2025</i>
<i>Західна</i>	13/47	11/46	10/42
<i>Латиноамериканська</i>	9/8	10/8	9/9
<i>Східнохристиянсько-Євразійська</i>	8/4	7/4	6/5
<i>Китайсько-Східноазійська</i>	25/11	24/14	22/17
<i>Японсько-Далекосхідна</i>	2/8	1,5/8	1/8
<i>Мусульмансько-Афразійська</i>	14/11	18/12	21/15
<i>Індійсько-Індуїстська</i>	15/2	16/1,5	17/3
<i>Африканська</i>	9/1	11/1	14/1

На користь перспектив розвитку глобальної цивілізаційної світ-системи свідчить можливість концентрації зусиль на рішенні глобальних проблем. Умовою цього виступає формування моделі світового міжцивілізаційного устрою, коли всі учасники будуть мати рівні права й обов'язки. Однак на шляху до цього стоїть цілий ряд перешкод.

По-перше, через цивілізаційні відмінності складно сформулювати єдині, загальноприйнятні принципи взаємодії. Чинниками диференціації місця цивілізацій в світ-системі є:

відмінності в ресурсному потенціалі цивілізацій; культурні відмінності, що задають мотивацію господарської діяльності, її напрями, форми, способи, інтенсивність; різниця в рівні розвитку цивілізацій; нерівномірна переговорна сила цивілізацій.

По-друге, Центр (Ядро та частково - протопериферія) створили для себе пріоритетні умови міжнародної взаємодії, об'єктивною передумовою чого слугує більш високий рівень розвитку. Наслідком неможливості рівноправної глобальної взаємодії цивілізацій стає нестабільність сучасної капіталістичної світ-системи, спроби країн периферії позбутись дискримінаційних умов глобальної взаємодії.

2. Соціокультурні чинники уособлення та взаємодії цивілізацій

Стрижневою основою формування, існування в поточному часі та збереження прийдешніми поколіннями цивілізаційної ідентичності є культура. Саме відмінні особливості культур зумовлюють диференціацію людських цивілізацій. У найширшому своєму розумінні *культура* постає як *сукупність створених людиною штучних об'єктів, порядків, форм поведінки та діяльності, знань, зразків самопізнання та символічних позначень навколишнього світу*. Невід'ємною складовою культури є *господарська культура, культура господарювання*. Вона включає систему цінностей, знань, неформальних (вірування, традиції, ритуали, обряди тощо) та формальних (писані правила, закони та ін.) інституцій та інститутів (організаційні форми взаємодії - сім'я, підприємство, держава ...), що забезпечують мотивацію та регулювання господарської діяльності, форми її здійснення та сприйняття суспільством.

Одразу кілька *функцій культури* забезпечують формування, життєдіяльність і спадкоємність цивілізаційної специфіки. Серед них: адаптація, комунікація, інтеграція, соціалізація, наслідування.

Дослідження цивілізаційної специфіки набуває актуальності саме в умовах розгортання процесів глобалізації. Адже лише коли представники різних цивілізацій вступають у взаємодію, актуалізується проблема специфічного *неявного, мовчазного знання*. Мова йде про знання, яке об'єднує представників певної культури, цивілізації, управляє їх поведінкою у прихованому вигляді, зазвичай лишаючись поза свідомістю носіїв. Відповідно, певні сутнісно-властиві явища життєдіяльності представників окремої цивілізації, що є для них звичними, повсякденними, просто випадають з поля зору повсякденної уваги. Їх присутність і специфічність проявляється лише у випадках зустрічі представників різних цивілізацій. Те, що для одних є повсякденним, звичним, для інших виявляється незвичним, специфічним - таким, що потребує особливої уваги.

Дослідження витоків цієї складової міжцивілізаційної, міжкультурної взаємодії висвітлюють суттєву прогалину методологічного апарата "мейнстріму" сучасної економічної теорії. Адже акцент на раціоналізмі "людини економічної",

яка намагається мінімізувати витрати та максимізувати результати своєї діяльності, призводить до того, що до розгляду у якості чинників поведінки людини приймається лише один, хоча й важливий, але свідоме - далеко не єдиний рівень регулювання її поведінки. Проблема у тому, що окрім свідомості діяльність людини регулюється також на рівні безсвідомого, підсвідомого та надсвідомого (табл. 6.3). І в умовах, коли мова йде про дослідження міжцивілізаційної взаємодії, ігнорування цих рівнів призводить до втрати ключових складових визначення цивілізаційної специфіки поведінки суб'єктів глобальної взаємодії.

Таблиця 6.3

Рівні й інструменти регулювання діяльності

Рівні	Інструменти регулювання
<i>Свідоме</i>	Потреби, інтереси (на <i>що</i> спрямовано нашу дію, <i>що</i>); знання, вміння (<i>як</i> ми діємо, <i>як</i>)
<i>Підсвідоме</i>	Потреби (відшліфовані до рівня навичок, <i>що</i>); стилі мислення, навички, цінності, інститути (<i>як</i>)
<i>Безсвідоме</i>	Фізіологічні потреби (<i>що</i>); інстинкти, колективне безсвідоме, архетипи, етосні цінності, стилі мислення (<i>що</i> , <i>як</i>)
<i>Надсвідоме</i>	Інституції (норми соціальної взаємодії, <i>що</i> , <i>як</i>)

Ще однією важливою характеристикою культури, ігнорування якої у зв'язку з трансформаційними перетвореннями на пострадянському просторі призвело до вкрай важких наслідків, є *системна цілісність, взаємодоповнюваність, взаємозалежність, співвіднесеність, співмірність, комплементарність елементів культури*. Відповідно, намагання штучно виключити певні з них, запозичити, нав'язати елементи з інших культур, неминуче призводить до виникнення конфліктів між елементами культури, викривлення як сенсу, так і механізмів їх дії, формування інституційних лакун, інституційних пасток. Наслідки їх утворення ми й бачимо в сучасній Україні.

Штучне порушення цілісності культури призводить до того, що вона втрачає притаманну їй здатність до самовідтворення та саморегуляції. Відповідно, ставиться під загрозу ретрансляція в наступні покоління та саме існування цивілізаційної єдності, стрижнем якої й є культура.

Варто також відмітити *діалектичну єдність матеріальної та духовної*,

суб'єктивної та об'єктивної, раціонально-логічної та емоційно-чуттєвої складових культури.

Матеріальна складова забезпечує фізичне виживання суспільства. Але вона неможлива без накопичення, ретрансляції та використання духовного досвіду. У ньому концентруються знання про навколишній світ, способи пристосування до нього, засоби його перетворення.

Діалектичність культур як цілісного соціального явища проявляється не лише в протистоянні матеріальної та духовної її складових.

По-перше, вона простежується в одночасному існуванні в суб'єктивній (реалії свідомості конкретного носія культури) й об'єктивній (соціальна матеріалізація культурного досвіду) формах. Суб'єктивна форма невід'ємна від об'єктивної, оскільки, з одного боку, саме сприйняття особистістю феноменів світу, що її оточує, як явищ культурних неможливе без попередньої соціалізації суб'єкта, засвоєння ним "об'єктивованих" досягнень людської культури. З іншого - об'єктивація культурного досвіду можлива лише як результат об'єднання культурного досвіду, що існує в суб'єктивній формі. Та й проявляється він у свідомості конкретних суб'єктів. Діалектика протистояння об'єктивного та суб'єктивного в культурі є основою ще однієї форми суперечності. Кожний культурний феномен, в тому числі й інститути, як елемент культури має самостійне буття. Саме воно й виділяє його з безмежного моря інших явищ культури. Але ця самостійність завжди обмежена його включеністю в цей світ за формою та функціями, що він виконує. Як частина Системи культурний феномен приєднаний до багатоманітних зв'язків і відношень, комплементарність яких формує першу відправну умову його існування.

По-друге, специфіка фізіології мислення людини втілюється в двох протилежних механізмах орієнтації людини в середовищі буття та похідних від них двох протилежних типах культурного досвіду - раціонально-логічного й емоційно-чуттєвого. Як наявність двох, оснований на різних принципах обробки інформації, півкуль головного мозку, що комплементарно доповнюють одна іншу, є передумовою становлення власне людського мислення, так і диференціація

типів культурного досвіду забезпечують формування цілісної людської культури.

Чуттєва культурна ментальність властива народам Заходу, визнає первинність матеріальної, емпіричної реальності, яку можна відчутти на дотик, націлює людину на активність у ставленні до світу.

Наука ґрунтується на спостереженні, оцінюванні, експерименті, логічному аналізі. Практичне значення має все, що приносить радість, (багатство, комфорт), розвиває принцип розумного егоїзму.

У свою чергу, *ідеаціональна культурна ментальність* більш властива народам Сходу, націлюючи людину на задовільнення духовних потреб передусім шляхом самовдосконалення. Активність людини має інтроверт-ний характер, розвиває пізнання духовних, нематеріальних явищ, ґрунтується на одкровенні, пророцтві, інтуїції; моральні цінності мають абсолютний характер, акцент ставиться на жертвності, притаманне ігнорування та засудження матеріального багатства. Відповідно, байдуже відношення до діяльності, спрямованої на накопичення багатства та поліпшення умов життя, формує значно менше стимулів для розвитку економічного способу господарювання.

Ще одну цікаву модель діалектичного протиставлення складових культури (*культури провини та сорому*) запропонувала Р. Бенедикт. В її основі - протилежність засад ставлення людини до соціальних зобов'язань.

Культура провини - комплекс соціально-етичних поглядів, згідно з якими *особисте усвідомлене ставлення людини до оточення, відносини з ним і поведінка* регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою покарання за їх порушення. Цей тип культури характерний для західних суспільств. Її витoki містяться в християнському світогляді.

Культура сорому - комплекс соціально-етичних норм, згідно яким ставлення людини до оточення, взаємовідносини з ним і поведінка *свідомо або несвідомо регулюються настановами про місце, обов'язки та роль людини в суспільстві, відповідальність перед іншими*. Ці настанови накладаються її походженням і дуже рідко піддаються змінам в результаті свідомої діяльності самої людини, будучи засвоєваними в процесі соціалізації на некритичному рівні. Характерна для

народів Сходу.

Чому культури та цивілізації відрізняються одна від іншої? Першочергового значення тут набуває природне середовище господарювання. Основні його складові (географічне розташування, ландшафт, клімат, ґрунтові, водні, мінеральні, біологічні ресурси) різні за стабільністю та незмінністю своїх характеристик. Відповідно, людина в своїй діяльності пристосовується до їх особливостей. Найбільш ефективні алгоритми взаємодії передаються від одного покоління до іншого, перетворюючись на елементи культури. У процесі формування цивілізаційної специфіки важливу роль відіграють соціальні характеристики (комунальність/некомунальність) матеріально-технологічного середовища.

Некомунальність передбачає можливість технологічної розпорошеності, уособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури, можливість їх самостійного функціонування та часткового використання. На противагу, *комунальність* - це характеристика матеріально-технологічного середовища, яка передбачає необхідність використання матеріально-технологічного середовища як єдиної неподільної системи, частини якої не можуть бути відособлені без загрози її розвалу. Ключову роль у формуванні відповідних соціальних характеристик матеріально-технологічного середовища господарювання відіграють *міра його різноманіття* та *рівень ризиків*, пов'язаних із веденням господарчої діяльності на певній території.

Надмірні однорідність або *різноманіття* ускладнюють умови ведення суспільного господарства, породжуючи необхідність посиленої координації та взаємодії. І навпаки, помірне різноманіття середовища створює оптимальні умови для уособленого господарювання. Так само невизначеність, зумовлена *ризиками*, пов'язаними з суровим кліматом, різкими коливаннями температур, загрозами посухи або повені, цунамі або виверження вулкану, нестачею певних ресурсів, зовнішніми загрозами, породжує необхідність перерозподілу стратегічних ресурсів, створення певних суспільних запасів, відповідно, й посиленої соціальної координації суспільного життя.

Свій варіант обґрунтування передумов формування переважних суспільних орієнтацій ціннісної системи пропонує І. Морріс. Вчений стверджує, що в процесі еволюції від збирання до землеробства та далі - до споживання мінерального палива саме переважний спосіб отримання людиною енергії визнав чисельність, щільність, інтенсивність взаємодії населення. Остання, в свою чергу, визначала оптимальні форми соціальної організації. Одночасно відбувалася й еволюція соціальних орієнтацій ціннісної системи. Для мисливців і збирачів пріоритетного значення набувають цінності, пов'язані з егалітаризмом, суперечливим поєднанням обмеження нерівності та високого рівня насильства. Землероби орієнтуються на більший рівень ієрархічності та насильства. Суспільство, що орієнтується на використання природних копалин, за твердженням вченого, повертається до егалітаризму - з превалюванням значної майнової нерівності та скорочення рівня насильства.

Отже, особливості культури знаходять своє відображення в національному менталітеті. Під *національним менталітетом* ми пропонуємо розуміти єдність загальноприйнятих для соціально-політичного або етнічного співтовариства *алгоритмів пізнавальної (розумової) діяльності, мови, світоглядних настанов (цінностей) у сфері суспільної взаємодії та па- тернів господарської діяльності (інституцій та інститутів).*

Відправним моментом є визначення *моделі мислення* представників певної культури або цивілізації. Усі ми мислимо, але що означає - мислити? Пропонуємо вашій увазі два визначення процесу мислення.

Мислення - 1) моделювання систематичних відношень на основі безумовних положень (Захід); 2) цілісне сприйняття навколишнього світу, певного явища на основі інтуїтивного осягнення його взаємозв'язків і взаємовідносин (Схід).

Типи організації розумової діяльності зумовлюють специфіку сприйняття й осмислення людиною навколишньої реальності. Пріоритет *лівопівкульного* (логічного, вербального, аналітичного, дискретного) або *правопівкульного* (просторово-образного, невербального, синтетичного, симультанного) сприйняття світу зумовлюють специфіку культури. Паралельне співіснування

двох моделей мислення відображає його діалектичність. Варто зазначити, що мова йде саме про пріоритет, адже як самі півкулі головного мозку, так само й обидва стилі мислення властиві кожній людині. Як свідчать сучасні дослідження, процес економічної модернізації безпосередньо вплинув на зміну пріоритетів моделей мислення. Знання людини первісної про навколишній світ лишалися обмеженими; відповідно, вона в більшій мірі вимушена була покладатися на інтуїцію. У процесі зростання обсягу знань про навколишнє середовище існування людини розширювався понятійний апарат, яким вона могла користуватися в процесі мислення. А тому зростала активність лівопівкульного мислення. Справжня революція в мисленні відбувається в процесі становлення економічного способу господарювання. Адже людина економічна спирається на раціональне, логічне досягнення навколишнього світу.

Однак процес переходу ускладнюється тим, що в нових умовах людина та самі цивілізації продовжують спиратися на культурні настанови, закладені попередніми поколіннями. Особливого значення набувають мовні традиції, спосіб письма. Якщо західні цивілізації давно перейшли до буквенознакового письма, то представники **Китайсько-Східноазійської** й **Японсько-Далекосхідної цивілізацій** і досі користуються ієрографічним письмом. Принципова його відмінність у контексті визначення способів мислення полягає в тому, що воно ґрунтується на образному світосприйнятті. Відповідно, вже саме звернення до цього способу передбачає автоматичне налаштування на пріоритет лівопівкульного просторово-образного, невербального, синтетичного, симультанного сприйняття світу й інтуїтивного мислення.

Чому це так важливо? Експерименти з китайськими й американськими студентами, яким демонстрували той самий малюнок із зображенням краєвиду, що відкривається всередині певної водойми, продемонстрував, що вони по-різному його сприймали. Якщо американські студенти розповідали, що вирізняли окремих рибок, водорості, каміння на дні, то китайські описали дно ставка як цілісність. Одне явище представниками різних цивілізацій сприймалося або як сукупність багатьох об'єктів, або як єдиний об'єкт. Отже, одну й ту саму

реальність носії різних культур можуть сприймати по-різному. А звідси й відмінні реакції на неї, різні уявлення про навколишній світ і способи господарювання.

Становлення людини, за визначенням, є продуктом соціальної взаємодії, тому ключового значення набувають способи соціальної комунікації. Виділяють дві їх групи: невербальні (міміка, жести, символічні позначення ...) та вербальні (мовні засоби обміну інформацією). І у першому, й у другому випадках ми спостерігаємо суттєві міжцивілізаційні відмінності.

Мова не лише є інструментом, за допомогою якого ми виражаємо наші думки, але вона визначає й спектр можливостей їх виразу. *Мова* - проекція внутрішнього світу думок людини, її уявлень про реальність, обумовлених її структурою. *Мова* - носій універсальних, етичних і специфічних, емічних засобів сприйняття й опису реальності, мислення. Структура мови впливає на сприйняття реальності та, відповідно, на поведінку по відношенню до світу, що людину оточує. Наше логічне мислення будується в межах мовних категорій. Цю ідею Л. Вітгенштейн ілюструє таким чином: "Питання, які ми задаємо, та наші сумніви гуртуються на тому, що певні припущення звільнені від сумнівів; вони начебто нависли, на яких обертаються ці питання та сумніви. ... Тобто це належить логіці наших наукових досліджень, що певні речі й насправді безсумнівні. ... Якщо я бажаю, щоб двері обертались, нависли повинні бути нерухомими. Тобто представники різних цивілізацій діють певним чином перш за все тому, що їх думки залишаються під впливом тієї мови, якою вони мислять. Вони бачать оточуючий світ по-своєму. Мова транслює уявлення носія про реальність, і результат виявляється зумовленим її структурою, граматиною, словниковим наповненням.

Так, *німецька мова* логічна, дисциплінована, ділова, включає довгі складно утворені слова, що можуть виражати багатомірні значення.

Відповідно, мислення та внутрішні монологи будуть швидше за все серйозні, конкретні, послідовні. Мова сама стимулює носія зосередитися на важливих проблемах. *Американська англійська* - мова молоді нації пасіонарних переселенців. Вона забезпечує рухливість, динамізм, меркантильність роздумів, готовність через гумор, розслабленість іти на компроміс між особистою вигодою

та згодою з партнером. Багато спрощених метафоричних словникових форм слугують своєрідним "аварійним виходом". *Британська англійська*, як і японська, акцентує увагу на "збереженні лиця", традиційності. Характерним є надлишок словникових кліше, що виражають думку вкрай невизначено. *Французькій мові* властиві прямі та рішучі судження, засновані на ясності уявлень про мету, швидкий рух думки без "мутних" слів. Їй притаманне безжальне слідування логіці. *Іспанська мова*, навпаки, відрізняється багатослів'ям, емоційністю, приземленістю на основі величезного словникового запасу та використання зменшувально-пестливих слів. Характерна тепла та приваблива манера спілкування. Образність ієрографічного письма та акцент на збереженні лиця *японської мови* ведуть до підкресленої чемності та розпливчатості. Складності перекладу з японської призводять до втрати багатьох контекстів, роблять його занадто банальним.

Наведений далі початок "Повісті по рибачку й її важку вдачу", написану М. Твенем у якості прикладу складності дослівного перекладу з німецької, може слугувати чудовим зразком того, наскільки відмінність лише одного слова з багатого інструментарію мови та вживання родових відмінків здатні змінити сприйняття певного тексту.

Культура об'єднує людей, формує підстави для цивілізаційної єдності та створює неявні, неозвучувані перешкоди для міжкультурної та міжцивілізаційної взаємодії. В умовах економічної глобалізації, коли прискореними темпами зростає співпраця та взаємозалежність суб'єктів господарювання - представників різних країн, націй та культур, зростає значення розуміння глибинних підстав для формування цивілізаційних відмінностей, механізмів їх впливу на організацію економічної діяльності. У наступному підрозділі ми розглянемо ціннісні й інституційні складові культури господарювання й особливості їх впливу на міжцивілізаційну взаємодію.

3. Цінності та цивілізаційна специфіка інститутів господарювання

Наступна складова національного менталітету - ціннісні відношення. Під

цінністю ми розуміємо стабільне, об'єктивоване навколишньою реальністю, суб'єктивно-психологічне ставлення особистості до навколишнього світу, що визначає світогляд, націленість, характер і форми господарської діяльності людини.

Структура цінностей включає:

працінності первісної общини - як основу етосних цінностей (колективні архетипи, безсвідоме);

індивідуальні естетичні цінності (проявляються на підсвідомому рівні);

індивідуально-колективні моральні цінності (можуть проявлятися на підсвідомому та свідомому рівнях);

групові релігійні, політичні, правові цінності (можуть проявлятися на підсвідомому або свідомому рівнях);

інтегровані художні, господарські й екзистенційні цінності (свідоме, підсвідоме).

Особливе місце та роль у системі ціннісних відношень займають релігійні цінності. Якщо політичні та правові цінності виражають інтереси окремих класів, соціальних верств, груп суспільства, мають перехідний характер, то релігійні цінності поєднують своїх носіїв на постійній основі, передаються з покоління в покоління. У результаті релігійні цінності у визначальній мірі впливають на характер, націленість, змістовність господарської діяльності представників певних цивілізацій і культур. У свою чергу, політичні цінності визначають форми її організації. Поширеність основних релігійних конфесій дозволяє говорити про релігійні цінності як ту основу, що формує спільні для всього народу норми буття.

М. Вебер поділяє світові релігії на три узагальнених типи за способом ставлення до "світу". Витоки відмінностей релігійних традицій вчений пов'язує з тим, які соціальні групи спричинили вирішальний вплив на їх формування. В *іудаїзмі* ними стало ще не відірване від практичної діяльності духовенство; в *первинному християнстві* - пов'язані з сільським господарством соціальні низи суспільства; в *католицизмі* - духовенство як особлива соціальна група; в *протестантизмі* - бюргерські шари суспільства; в *ісламі* - групи, пов'язані з

військовою справою; в *індуїзмі* та *буддизмі* - інтелектуали; в *конфуціанстві* - політичне чиновництво, бюрократія. Відповідно, *буддизму* й *індуїзму* властиве *відречення від світу*; *конфуціанство* - *вчення пристосування до нього*; для *іудаїзму*, *християнства* й *ісламу* характерним є *потяг до оволодіння світом*. Для розвитку ринкової економіки особливе значення має співвідношення цих основ світосприйняття з рівнем індивідуальної відповідальності за вчинки у повсякденному житті.

Для буддиста свобода в об'єднанні з відмовою від оточуючого світу лише підкреслює його індивідуальність, самодостатність, небажання й уникання активного творчого втручання у світ, що оточує. Вона створює перепони розвитку економічної активності носія. Відбувається роздвоєння особистості за лінією розмежування індивідуалізм в духовній сфері/підкорення соціальним вимогам у сфері матеріального. Прагматизм світосприйняття конфуціанця поєднується з повною ритуалізацією суспільного й особистого життя індивіда. Він - невід'ємна частина суспільства. Ініціатива в господарчому житті придушується безумовним пріоритетом традиції. Але в умовах, коли держава перетворилась на джерело інновації, давши імпульс розвитку підприємництва, відбувся зсув на користь економічного розвитку. Індивідуальна відповідальність мусульманина перед Всевишнім поєднується з повною регламентацією всіх складових його земного життя. Поведінка конфігурація симетрично протилежна протестантизму, де є індивідуалізм, але відсутня регламентація. Позаекономічний примус через релігійні цінності в ісламському світі слугує інструментом приборкання індивідуалізму. Це й гальмує процес модернізації.

Лише в *іудаїзмі* та *християнстві* індивідуальна відповідальність перед Богом об'єднується з правом й обов'язком своїм власним вибором й вчинком стверджувати себе в своїй вірі та стверджувати віру в своєму вчинку. У результаті свобода та самоцінність особистості стають пріоритетними цінностями суспільства. Свобода вибору, ініціатива індивіда

Ф. Тромпенаарс і Ч. Хампден-Тернер, окрім співвідношення *індивідуалізм/колективізм*, досліджують такі характеристики національних

культур господарювання, як відношення до правил, допустиму інтенсивність проявлення емоцій в діловому спілкуванні, межі "дифузності", взаємопроникнення або уособлення окремих сфер життєдіяльності в національних культурах, підґрунтя для присвоєння соціального статусу, сприйняття часу та природи.

Ш. Шварц звертає увагу на відмінності національних культур в аспекті ставлення до влади, досягнень, гедонізму, саморегулювання, універсалізму, доброзичливості, конформності або традиціоналізму, безпеки.

Р. Інглхарт - в кінцевому підсумку виділяє такі альтернативи цінностей: традиційні або секулярно-раціональні, виживання або самоактуалізація.

Значну увагу привернули результати компаративного аналізу культур Г. Хофстеда. Національні культури порівнюються ним за мірою індивідуалізму, дистанції відносно влади (параметр, який співвідноситься з поняттями демократизм - авторитаризм), запобігання невизначеності (характеристика, близька поняттю "традиціоналізм"); за мірою мужності (маскулінність) або жіночності (фемінінність); короткострокової або довгострокової орієнтації в часі, потворства своїм бажанням або стриманості. Ми розглянемо більш детально зміст основних характеристик, за якими Г. Хофстед досліджує національні культури.

Результати компаративних досліджень цінностей національних культур господарювання можна проілюструвати на прикладі досліджень цього автора. Вони почалися ще в 70-х р. ХХ ст. на замовлення корпорації ІВМ, мали прикладний характер і були покликані визначити передумови відмінностей моделей корпоративного менеджменту в філіях корпорації, розташованих у країнах світу, що мали свої цивілізаційне забарвлення. Розшифруємо основні критерії порівняння, які обрав вчений. Співвідношення індивідуалізм/колективізм - відбиває переважну схильність до сприйняття особистістю себе як індивідуальності або частини групи:

100 - індивідуалізм. Дистанція влади - міра нерівності в розподілі влади в суспільстві, що сприймається його членами як нормальна:

100 - висока. Мужність (маскулінність) - переважна схильність суспільства

до таких цінностей, як рекорди, героїзм, наполегливість у досягненні мети, матеріальний успіх і т. п.:

100 - висока.

Жіночність (фемінінність) - переважає схильність до вибудови рівних відносин, готовність до компромісів, скромність, турбота про ближніх, затишок, якість життя тощо: 0 - висока. *Запобігання невизначеності* - характеристика соціально-економічної поведінки, що відбиває допустимі межі соціальної нестабільності та двозначності, які сприймаються як нормальні, за яких члени суспільства відчують себе комфортно: 100 - значне. *Довгострокова орієнтація (конфуціанський динамізм)* - показник, що характеризує готовність суспільства орієнтуватися на майбутнє (стратегія) на протилежність короткострокової (тактичної) орієнтації. *Потурання своїм бажанням* проявляється як тенденція дозволяти відносно вільне задоволення базових природних людських бажань, пов'язаних із насолодою життям. *Стриманість*, навпаки, передбачає впевненість у тому, що бажання необхідно стримувати та регулювати соціальними нормами.

Господарча діяльність ґрунтується на спеціалізації та розподілі праці в суспільстві. Їх специфіка зумовлює формування відмінних форм господарювання. Безумовно, кожна з них передбачає існування різних форм. Разом із тим, особливого значення набувають пріоритетні форми руху благ, властиві тій або іншій формі господарювання. Акцент на ціннісних характеристиках національних культур дозволяє виявити зв'язок між цінностями та формами руху благ. *Пріоритет колективістських цінностей* в культурі цивілізації зумовлює зростання значення таких форм руху благ, як *дар, трата, редистрибуція, регульований обмін*. *Пріоритет індивідуалізму* - зростання ролі та значення *економічного обміну*. Варто зазначити, що перехід до постеконічної форми господарювання виявляється пов'язаним зі зростанням значення нееконічних форм руху благ.

Особливості національної культури господарювання впливають на тип переважної корпоративної культури та специфіку організації функціонування фірми. Ф. Тромпенаарс залежно від домінуючих у національних культурах

дистанціювання влади та міри формалізації пропонує виділяти чотири моделі корпоративних культур: Інкубатор, Самонавідна ракета, Сім'я, Ейфелева башта (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Моделі корпоративної культури за Ф. Тромпенаарсом

Критерії		Міра формалізації	
		Неформальні	Формальні
Дистанція влади	Низька (егалітаризм)	Інкубатор. Малий бізнес у сфері високих технологій	Самонавідна ракета. США, Канада, Великобританія, Скандинавія
	Висока (ієрархія)	Сім'я. Сімейні корпорації, Південна Європа	Ейфелева башта. Центральна Європа, Австралія, Нова Зеландія

У свою чергу, ще один класик сучасного менеджменту - Г. Мінцберг, залежно від таких характеристик національної господарчої культури, як дистанціювання влади та відношення до невизначеності, пропонує виділяти п'ять моделей корпорацій (рис. 6.1).

- 1 - пріоритетна внутрішня конфігурація;
- 2 - пріоритетний механізм координації;
- 3 - ключові елементи організації

Рис. 6.1. Моделі організацій за Г. Мінцбергом

Акцент на практичній значущості цінностей дозволив нам перейти до наступної складової національного менталітету - інституцій та інститутів.

Цінності знаменують *ставлення суб'єкта до явищ оточуючого світу, а інституції* - задають норми міжсуб'єктних відносин.

Цінності зумовлюють прийнятність інституцій. Якщо норма соціальної поведінки не відповідає домінуючим цінностям, то вона відкидається. У свою чергу, інституції, як норми соціальної взаємодії, характеризуються цілою низкою рис:

- 1) це стійкі стереотипи соціальної поведінки;
- 2) інституції спрощують діяльність економічних суб'єктів, адже в певних ситуаціях відпадає необхідність шукати варіанту дії - вони задаються існуючими нормами;
- 3) інституції накладають обмеження на їх діяльність, навіть коли людина не бажає діяти згідно з нормою, вона повинна її дотримуватися;
- 4) вони роблять передбачувану поведінку партнерів, адже ті також повинні діяти згідно з вимогами, що накладаються певними нормами;
- 5) інституції виконують інформаційну функцію. Вони забезпечують нас інформацією про те, як повинні та будемо діяти ми, наші партнери, інші люди в певних ситуаціях;
- 6) вони виконують функцію господарського ресурсу; спираючись на певні норми, економічні суб'єкти вибудовують свою господарську діяльність, а юристи та члени законодавчих органів усю свою професійну діяльність вибудовують на знанні та творенні інституцій (законів і підзаконних актів);
- 7) інституційна система неоднорідна за своєю структурою, включає різного роду неформальні (обряди, традиції, ритуали) та формальні (писані правила, інструкції, укази, закони, конституція держави) норми;
- 8) у створенні інституцій беруть участь економічні суб'єкти, що належать до різних рівнів економіки. Навіть у випадку з формальними нормами недостатньо прописати та затвердити інституцію, необхідно забезпечити механізми інформування та засвоєння громадянами нової інституції; особливу роль у цьому відіграють елітні групи суспільства;
- 9) інституції поєднують елементи добровільності та примусовості в

суспільних відносинах. Навіть коли виконання норми вступає в конфлікт з особистим інтересом суб'єкта господарювання (наприклад, сплата податків), він повинен діяти згідно з нормами, адже їх невиконання загрожує застосуванням до нього санкцій. У випадку з формальними нормами контроль за їх виконанням покладається на спеціальні органи (поліція, органи податкового контролю);

10) інституції комплементарно взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну, утворюють інституційну систему, є будівельними блоками, які, скріплюючись цементом цінностей, забезпечують цивілізаційну єдність і цілісність. Саме це зумовлює складність міжцивілізаційних інституційних запозичень, що неодноразово підтверджувалося провалом програм модернізації за західними зразками країн, що належать до інших цивілізацій.

Інститути - організаційні форми соціальної взаємодії, що забезпечують оптимізацію внутрішніх трансакційних витрат відповідно до особливостей завдань, що на них покладаються. На рівні явищного вони проявляють себе як організації, що покликані виконувати певне коло функцій. На сутнісному рівні - стійкі, як правило, фіксовані у часі та просторі організаційні форми, які структурують внутрішні норми відносин співробітників і норми взаємодії з зовнішніми суб'єктами, покликані забезпечити виконання завдань, сформульованих в уставних документах.

4. Глобалізація та взаємодія цивілізацій

Інтенсифікація процесів глобалізації зумовлює значне посилення міжцивілізаційної взаємодії. Вона перетворюється на повсякденне явище господарчого життя. У міру зростання її активності зростають і суперечності між посиленням взаємозв'язку та взаємозалежності цивілізацій та намаганням зберегти власну цивілізаційну ідентичність. Високий рівень пасіонарності представників деяких з них, намагання нав'язати свої переконання та стандарти життя стимулює переростання вказаної протилежності в суперечність. Відповідно, актуалізується пошук шляхів розв'язання проблеми *взаємодії цивілізацій*. *Можливі кілька варіантів її вирішення:*

цивілізаційна автаркія (повна відмова або мінімізація міжцивілізаційної взаємодії). Однак у сучасних умовах вона неможлива. Поглиблення міжнародного розподілу праці та зростання його вигод, посилення взаємозалежності та навіть глобалізація екстерналій господарської діяльності цивілізацій приводять до визнання об'єктивних підстав щодо необхідності забезпечення міжцивілізаційної взаємодії;

зіткнення цивілізацій (за С. Хантінгтоном). Цей песимістичний сценарій розвитку людства з'явився в 90-х роках ХХ ст. у якості реакції на провал сподівань на торжество західної моделі демократії після краху соціалістичної системи;

взаємодоповнюваність цивілізацій. Принципове значення для розуміння змін, що відбуваються на етапі переходу до постмодерністського суспільства, за твердженням Р. Бернстайна, має *парадигмальна зміна самої логіки соціальної взаємодії*. Відбувається перехід від принципу "або/або" - те, що в теорії ігор і сучасній економічній теорії прийнято називати *іграми з нульовою сумою*, до логіки *доповнюваності*. В її основу закладений принцип "обидва/й" - те, що зазвичай називають *іграми з ненульовою сумою*.

У сучасних умовах розвитку глобалізації зростає необхідність відмови від логіки взаємовиключення "або/або" (логіка зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона). Набуває особливої актуальності необхідність переходу до логіки взаємодоповнюваності "обидва/й" (логіки взаємодії цивілізацій). Культури, що відрізняються, в умовах взаємодії доповнюють одна одну; відбувається запозичення тих елементів культури, які здатні інтегруватися, збагатити основну. Ми повернемося до цієї проблеми в темі 11, присвяченій стратегіям глобального розвитку.

Взаємодія цивілізацій відбувається одночасно на різних рівнях їх соціального устрою та в багатьох сферах господарчого життя. До основних її зрізів можна віднести:

геополітичний, він передбачає визначення місця та ролі цивілізації в глобальній системі;

соціокультурний зріз взаємодії цивілізацій. Тут підкреслюється роль і

значення культури як чинника самовизначення цивілізацій та як чинника, що зумовлює специфіку механізмів їх взаємодії. Вона створює можливість запозичення нових елементів, що забезпечують еволюційний розвиток. У контексті концепції соціокультурної динаміки варто зазначити, що інтенсифікація міжцивілізаційної взаємодії стимулює прискорення циклічної еволюції культурних ментальностей. Відповідно, в культурах з переважанням орієнтації на чуттєві риси зростає інтерес і запозичення рис, властивих ідеаціональним культурам; і навпаки, ідеаціональні культури запозичують елементи культур чуттєвих. Зростання на Заході інтересу до надбань східних культур, а на Сході - до західних лише підкріплює це твердження. Разом із тим лишається та навіть зростає прагнення зберегти власну цивілізаційну ідентичність;

демографо-екологічний зріз взаємодії цивілізацій ґрунтується на визнанні збереження значення ролі людини як невід'ємної складової природного середовища. Це зайвий раз підкреслює той факт, що саме цивілізації, які в найбільшій мірі накопичили науково-технічний потенціал втручання в природне середовище (Західноєвропейська, Японсько- Далекосхідна, Східнохристиянсько-Євразійська), опинились у парадоксальній ситуації демографічної кризи, пов'язаної з суттєвим скороченням народжуваності. І навпаки, цивілізації, які лишаються на периферії розвитку, потерпають від демографічного вибуху. За умов скорочення частки Західноєвропейської, Китайсько-Східноазійської, Японсько-Далекосхідної, Східнохристиянсько-Євразійської відбувається швидке зростання частки населення Мусульмансько-Афразійської, Індійсько-індуїстської й Африканської цивілізацій. Водночас у результаті перенесення прискореними темпами до цивілізацій, що розвиваються, енерго- та ресурсо-ємних виробництв загострюються екологічні проблеми;

технологічна взаємодія передбачає формування єдиних технологічних процесів забезпечення різних аспектів соціального відтворення на основі міжцивілізаційної взаємодії (на зразок глобальних ланцюжків доданої вартості) інфраструктурних систем. Такі системи включають нафто-, газопроводи, мережі автомобільного, залізничного сполучення, передавання даних, обмін

технологіями. Відбувається завершення формування *світової технологічної піраміди*. У ній на першому рівні - цивілізації постекономічної стадії, де переважають розроблення та впровадження унікальних "meta-" та "high-hume" технологій. На другому рівні - цивілізації, що знаходяться на індустріальній стадії розвитку та забезпечують використання технологій масового виробництва. На третьому рівні - слабо- розвинені цивілізації. Вони лише приступають до створення основ індустріального способу виробництва;

власне економічний, пов'язаний з обміном чинниками виробництва, товарами та послугами кінцевого призначення, участю в системах кооперації виробництва. Цивілізації постіндустріального рівня розвитку виступають у якості лідерів глобальної економіки; за ними слідує цивілізації середнього рівня розвитку з великим потенціалом (Латиноамериканська, частково Мусульманська). Ще одну групу складають цивілізації з низьким рівнем розвитку, що знаходяться у стадії застою (Африканська, частина мусульманських і буддистських країн). Китайсько-Далекосхідна цивілізація бере на себе роль зростаючого Центру, тоді як Східнохристиянсько-Євразійська втрачає позиції у світовій економіці.

У тій або іншій мірі всі зазначені зрізи пов'язані між собою, створюючи єдиний процес міжцивілізаційної взаємодії.

В умовах, коли західна модель організації функціонування капіталістичної світ-системи переживає кризу, все частіше мова заходить про початок процесу зміщення її центру до Китаю. Варто звернути увагу на принципові відмінності Західної й Азійської парадигм міжцивілізаційної взаємодії. Їх особливості подані в табл. 6.5.

У кінцевому підсумку ці відмінності втілюються у двох принципово різних підходах до організації міжцивілізаційної взаємодії - *Пекінський консенсус і Вашингтонський консенсус.*

Цивілізації та взаємодія: Захід і Китай

Критерії	Захід	Китай
1	2	3
<i>Пріоритетна орієнтація капіталу</i>	Зовнішня	Внутрішня
<i>Характер відносин</i>	Метрополія/колонія	Центр/периферія
<i>Співвідношення масштабів ринків</i>	На користь колоній	На користь центру
<i>Цілі зовнішньої взаємодії</i>	Експлуатація зовнішніх ринків	Підтримка стабільності зовнішнього оточення
<i>Пріоритетна форма взаємодії</i>	Колоніалізм	Політичні поступки сусідів в обмін на доступ на китайські ринки
<i>Джерело вигоди</i>	Нестабільність ситуації (зміни як передумова або як наслідок)	Підтримка стабільності ситуації
<i>Характер зовнішньої політики</i>	Мілітаризм	Мирна співпраця, взаємодія, взаємодоповнюваність
<i>Декларація</i>	Вашингтонський консенсус	Пекінський консенсус

Вашингтонський консенсус *спирається на: дерегулювання економіки; скорочення граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків, обмінних курсів валют; приватизацію; посилення фіскальної дисципліни та захисту прав власності.* У 1989 р. англійський економіст Дж. Вільямсон сформулював основні його положення у вигляді принципів економічної політики для країн Латинської Америки. Вони були спрямовані на забезпечення відходу цих країн від командної моделі економічного розвитку, характерної для 1960 - 1970-х рр. Ці положення відображали позицію адміністрації США, МВФ, Світового банку, провідних аналітичних центрів, штаб-квартири яких знаходились у Вашингтоні. Звідси й сам термін - *Вашингтонський консенсус.* Його поява співпала у часі з початком економічних перетворень на пострадянському просторі. Завдання, що виникали в процесі трансформації, уявлялись співзвучними з тими, які був покликаний вирішувати Вашингтонський консенсус, тому його основні принципи було взято на озброєння й у Східній Європі.

На противагу цьому, *Пекінський консенсус передбачає визнання необхідності*

узгодження програм розвитку зі специфікою та різноманітністю регіонів, держав і цивілізацій. Він спрямований на об'єднання зусиль щодо формування світового порядку на основі економічної взаємозалежності, врахування політичних і культурних відмінностей. Сам термін - Пекінський консенсус запропонував у 2005 р. ветеран журналу "Time", редактор його іноземного відділу Дж. К. Рамо. За його твердженням, "Китай прокладає шлях іншим народам світу, що намагаються зрозуміти не лише те, як їм розвивати свої країни, а й те, яким чином влаштуватися у міжнародний порядок, щоб мати можливість бути по справжньому незалежними, зберегти свій спосіб життя та політичний вибір з єдиним могутній центром сили".

Розуміння відмінності між обома підходами набуває особливого значення в умовах швидкого зростання економічної могутності та політичної ваги Китаю в глобальній економіці.

Рекомендована література: [4-9, 14, 15, 22, 29, 36].

Питання для самоперевірки знань

1. Охарактеризуйте основні підходи до дослідження глобальної цивілізаційної спільноти.
2. Яким чином на підставі світ-системного аналізу можна охарактеризувати місце в глобальній економіці Мусульмансько-Афразійської, Індійсько-індуїстської, Східнохристиянсько-Євразійської, Західноєвропейської цивілізацій?
3. Впливом яких чинників ви могли б пояснити особливості динаміки співвідношення часток окремих цивілізацій у світовому населенні/ВВП?
4. Назвіть і охарактеризуйте причини, чинники стимулювання та гальмування формування єдиної глобальної цивілізаційної світ-системи.
5. Охарактеризуйте чинники диференціації місця цивілізацій в капіталістичній світ-системі.
6. Що означають системна цілісність і діалектичність культури?
7. Яким чином типи культурної ментальності за П. Сорокіним пов'язані з домінантними стилями мислення та диференціацією цивілізацій Заходу та Сходу?

8. У чому полягають відмінності культури провини та культури сорому за Р. Бенедикт?

9. Охарактеризуйте основні складові впливу середовища господарювання на формування специфіки національних культур і цивілізацій.

10. Назвіть і охарактеризуйте основні елементи інституційної архітектури соціально-економічних систем.

11. Охарактеризуйте основні глобальні дослідження цінностей господарювання.

12. У чому відмінність між цінністю й інституцією?

13. Охарактеризуйте інституції як норми соціальної взаємодії.

14. У чому полягають відмінності східної та західної моделей міжцивілізаційної взаємодії?

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Питання для дискусії

1. Чи можна вважати мову чинником, що стимулює або гальмує розвиток економічного (постекономічного) способу господарювання?

2. Які з цінностей національних культур господарювання, досліджуваних Г. Хофстедом, в найбільшій мірі впливають на формування успішної економічної системи?

2. Які поняття характеризують подані визначення?

Визнання необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою країн світу, об'єднання зусиль щодо формування світопорядку на основі економічної взаємозалежності, врахуванні політичних і культурних відмінностей - .

Елементи, що властиві кожній національній культурі, є спільними для всіх культур, але проявляються по-різному в конкретних культурах, і в цьому полягає їх особливість - .

Загальновизнані норми соціальної взаємодії - .

Комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими ставлення людини до оточуючого світу, поведінка, взаємовідносини свідомо або підсвідомо

регулюються установками про місце, обов'язки та роль людини, відповідальність перед іншими, сприйнятті себе частиною соціуму, що засвоюються на некритичному рівні в процесі соціалізації, -

Комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими особисте свідоме ставлення людини до оточуючого світу, відносини з іншими регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою покарання за їх невиконання, -

Матеріально-технологічна властивість території, яка визначає можливість технологічної роздробленості, уособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури та пов'язану з цим можливість їх самостійного функціонування та приватного використання, -

Матеріально-технологічна властивість території, яка визначає таку властивість матеріально-технологічного середовища, що передбачає його використання як єдиної нерозподільної системи, частини якої не можуть бути уособлені без загрози розпаду всієї системи, - .

Організаційні форми соціальної взаємодії, що забезпечують координацію діяльності економічних суб'єктів та оптимізацію трансакційних витрат відповідно до особливостей завдань, які на них покладаються, -

Показник, що характеризує готовність суспільства орієнтуватися на майбутнє (стратегія) на протилежність короткостроковій (тактичній) орієнтації, -

Політика економічних реформ, що передбачає: дерегулювання економіки; зниження граничних ставок податків і обмежень для прямих іноз - емних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків; вільні обмінні курси; приватизацію; фіскальну дисципліну; захист прав власності, - .

Прихильність суспільства таким цінностям, як рекорди, героїзм, завзятість у досягненні мети, матеріальний успіх і т. п., як правило домінує в суспільствах, де соціальні ролі відрізнялися, - .

Прихильність таким цінностям, як вибудовування рівних відносин, схильність до компромісів, скромність, турбота про ближніх, затишок, якість

життя тощо, - .

Процес моделювання систематичних відносин на основі безумовних положень (Захід)/цілісного сприйняття навколишнього світу, певного явища на основі інтуїтивного осягнення його взаємозв'язків і взаємовідносин (Схід) - .

Система цінностей, знань, неформальних (вірування, традиції, ритуали, обряди ...) та формальних (писані правила, закони ...) інституцій та інститутів (організаційні форми взаємодії - сім'я, підприємство, держава ...), що забезпечує мотивацію та регулювання господарської діяльності, форми її здійснення та сприйняття суспільством, -

Стабільне, об'єктивоване, суб'єктивно-психологічне, регулятивне внутрішнє ставлення особистості до навколишнього світу, що визначають світогляд, спрямованість і характер її економічної активності, -

Ступінь нерівності в розподілі влади в суспільстві або організації, що сприймається членами суспільства як нормальна та така, що сама собою розуміється, - .

Сукупність створених людьми штучних об'єктів і порядків, завчених форм людської поведінки та діяльності, винайдених знань, зразків самопізнання та символічних позначень навколишнього світу -

Тип культурної ментальності, властивий народам Заходу, що визнає первинність матеріальної, емпіричної реальності, формує різноманітні матеріальні потреби, спрямовує людину на активну позицію стосовно світу, створення знарядь, що сприяють їй в перетворенні навколишнього світу, - .

Тип культурної ментальності, властивий народам Сходу, який націлює людину на задоволення духовних потреб за допомогою, насамперед, самовдосконалення. Активність має інтровертний характер, розвивається пізнання та розуміння духовних явищ. Цей тип ґрунтується на одкровенні, пророцтві, інтуїції, абсолютизації моральних цінностей, акценті на жертвовності, ігноруванні й осуді матеріального багатства -

Характеристика національних культур за Г. Хофстедом, якій властива схильність до сприйняття особою себе як індивідуальності або як частини групи,

Характеристика соціально-економічної поведінки, що відображає припустиму межу соціальної нестабільності та двозначності, сприймані в даній культурі як нормальні, за яких члени суспільства почувають себе комфортно, -

3. Стереотипні завдання

1. Які зі вказаних критеріїв альтернативних парадигм зростання та розвитку характеризують Західну, а які - Азійську:

1) закріплює традиційні засади суспільного життя; 2) виробнича, торгова, фінансова діяльність; 3) диктує свої умови державі, захоплює її, сам стає державою; 4) прагнення капіталіста до прибутку, творче руйнування; 5) відтворення суспільства; 6) приймає умови, визначені державою, повністю залежить від неї, витісняється на периферію суспільного життя; 7) економічна, неекономічна мотивація, стимулювання та примус; 8) теорії капіталу К. Маркса, розвитку Й. Шумпетера; 9) дає старт процесу модернізації; 10) суспільний розподіл праці та спеціалізація; 11) обмін, редистрибуція, реципрокність (дар, трата); 12) капіталістичні; 13) породжує їх нестійкість, трансформації; 14) теорія ринкового розподілу праці А. Сміта; 15) обмін; 16) націлена на підтримку стабільності; 17) отримання прибутку; 18) некапіталістичні?

Заповніть відповідні колонки табл. 6.6.

Таблиця 6.6

Західна й Азійська парадигми зростання та розвитку

Критерії	Захід	Східна Азія
<i>Концепції еволюції</i>		
<i>Джерело зростання та розвитку</i>		
<i>Вплив еволюції на соціальні структури</i>		
<i>Мета</i>		
<i>Засіб її досягнення</i>		
<i>Форми руху благ</i>		
<i>Характер ринків</i>		
<i>Відношення до інституційної динаміки</i>		
<i>Роль капіталу (в тому числі й іноземного)</i>		

2. Які зі вказаних критеріїв альтернативних парадигм зростання й розвитку характеризують Західну, а які - Азійську:

1) підтримка стабільності ситуації; 2) на користь колоній; 3) Вашингтонський консенсус; 4) внутрішня; 5) нестабільність ситуації; 6) експлуатація зовнішніх ринків; 7) взаємодоповнюваність, мирна співпраця; 8) стабільність зовнішнього оточення; 9) зовнішня; 10) політичні поступки сусідів в обмін на доступ на китайські ринки; 11) мілітаризм; 12) на користь центру; 13) метрополія/колонія; 14) Пекінський консенсус; 15) центр/периферія; 16) колоніалізм.

Заповніть відповідні колонки табл. 6.7.

Таблиця 6.7

Цивілізації та взаємодія: Захід і Китай

Критерії	Захід	Китай
<i>Орієнтація капіталу</i>		
<i>Характер відносин</i>		
<i>Масштаби ринків</i>		
<i>Цілі зовнішньої взаємодії</i>		
<i>Пріоритетна форма взаємодії</i>		
<i>Джерело вигоди</i>		
<i>Характер зовнішньої політики</i>		
<i>Декларація</i>		

4. Установіть правильне співвідношення

1. Які установки по відношенню до світу несуть вірянам ці світові релігії:

А) іудаїзм, християнство;

Б) іслам;

В) буддизм, індуїзм;

Г) конфуціанство.

а) пристосування до світу;

б) перетворення світу згідно з духом Писання;

в) відхід від світу;

г) перетворення світу згідно з буквою Писання?

2. Якій цивілізації відповідають подані моделі капіталізму:

А) Західноєвропейська;

Б) Північноамериканська;

Б) Латиноамериканська;

Г) Китайсько-Далекосхідний світ;

Д) Мусульмансько-Афразійська;

Е) Індійсько-індуїстська

а) групово-кастовий, функціонально-анархічний, гармонізований капіталізм;

б) східноазійський патріархальний, корпоративний, конфуціанський капіталізм;

в) європейський континентальний, соціал-демократичний, корпоративний капіталізм;

г) ісламський капіталізм;

д) протестантський ринковий, ліберальний капіталізм;

е) католицький капіталізм?

6. Діагностичні завдання

1. На підставі яких концепцій та яких основних критеріїв розмежовуються структурний та функціональний підходи до визначення взаємодії цивілізацій. Розкрийте їх на прикладі окремих країн, що належать до Макрохристиянського цивілізаційного світу та Мусульмансько-Афразійської цивілізації?

2. Як можна співвіднести місце Західноєвропейської, Латиноамериканської, Китайсько-Східноазійської, Мусульмансько-Афразійської й Індійсько-індуїстської цивілізацій в сучасній світ-системі за їх місцем у класифікації форм господарювання?

3. Яким чином прийняті в національній культурі дистанціювання влади, пріоритет індивідуалізму або колективізму, мужності або жіночності, відношення до невизначеності та часу відіб'ються на особливостях поведінки носіїв у сім'ї, учбовому закладі, на роботі?

4. Яким чином соціальні орієнтації, що домінують у національних культурах, позначаються на пріоритеті форм руху благ у відповідній інституційній моделі економічного устрою?

5. На основі аналізу даних, поданих у табл. 6.8, покажіть, які проблеми глобальної цивілізаційної взаємодії відбиває динаміка зміни частки населення та ВВП окремих цивілізацій за період з 1995 і в прогнозі - до 2025 р.

Таблиця 6.8

Динаміка співвіднесення часток цивілізацій у світовому населенні та ВВП, 1995 - прогноз 2025 рр.

Цивілізації	1995 р.	2010 р.	2025 р.
<i>Західна</i>	13/47	11/46	10/42
<i>Латиноамериканська</i>	- 9/8	10/8	9/9
<i>Східнохристиянсько-Євразійська</i>	8/4	7/4	6/5
<i>Китайсько-Східноазійська</i>	25/11	24/14	22/17
<i>Японсько-Далекосхідна</i>	2/8	1,5/8	1/8
<i>Мусульмансько-Афразійська</i>	14/11	18/12	21/15
<i>Індійсько-індуїстська</i>	15/2	16/1.5	17/3
<i>Африканська</i>	9/1	11/1	14/1

6. До якого типу цивілізацій у межах формаційного підходу можна віднести такі країни, як Камбоджа, ПАР, Швеція, Малайзія, Японія, Йемен, Туреччина? Виходячи з відповіді на перше питання, охарактеризуйте форми глобалізації, власності, праці, руху благ, способи та сфери господарювання, що домінують у цих країнах.

7. Для представників цивілізацій Сходу характерні значне дистанціювання влади, уникнення невизначеності, колективізм, зважене співвідношення між мужністю та жіночністю. Яким чином подібні характеристики відібуваються на особливостях корпоративного управління, системах фінансування, виробничих відносинах, моделях виробництва, навчанні та підготовці кадрів, інноваційних системах, соціальному захисті?

8. Для Північно-Американської цивілізації характерні незначне дистанціювання влади, прийняття невизначеності, індивідуалізм, зважене співвідношення між мужністю та жіночністю. Яким чином подібні характеристики відібуваються на особливостях корпоративного управління, система фінансування, виробничих відносинах, моделях виробництва, навчанні та

підготовці кадрів, інноваційних системах, соціальному захисті?

7. Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Р. Бенедикт стверджує, що динаміка розвитку культури підпорядковується певному циклу, у рамках якого відбувається періодична еволюція від домінування чуттєвих до ідеаціональних орієнтацій та зворотно. Взаємодія цивілізацій створює можливість запозичення нових елементів, що забезпечують еволюційний розвиток.
2. Сутність Вашингтонського консенсусу полягає у визнанні: необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою країн світу; об'єднання зусиль із формування світопорядку на основі економічної взаємозалежності; врахування політичних і культурних відмінностей між країнами
3. В основі західної парадигми розвитку, згідно з Дж. Аррігі, знаходиться концепція розподілу праці А. Сміта.
4. Капітал в азійській парадигмі зростання приймає умови, що визначаються державою, повністю залежить від неї, він витісняється на периферію суспільного життя.

8. Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. **Світ-системний аналіз передбачає такий підхід до вивчення взаємодії цивілізацій:**
 - а) структурний;
 - б) функціональний;
 - в) історичний;
 - г) формаційний;
 - д) як динаміку зміни кількісних показників їх місця в світ-системі.
2. **До чинників диференціації місця цивілізацій в сучасній світ-системі відносять:**
 - а) культурні відмінності;
 - б) різну забезпеченість природними ресурсами;

- в) часові рамки існування цивілізацій;
- г) рівень розвитку цивілізації;
- д) різну переговорну силу цивілізацій.

3. Латиноамериканську цивілізацію відносять до цивілізацій:

- а) постіндустріального рівня розвитку - лідерів глобальної економіки;
- б) середнього рівня розвитку з великим потенціалом;
- в) з низьким рівнем розвитку, що знаходяться у стадії застою;
- г) зростаючого ядра світ-системи;
- д) які втрачають позиції в глобальній економіці.

4. Критерії розмежування основних форм культурної ментальності за

П. Сорокіним:

- а) співвідношення їх з ядром або периферією світ-системи;
- б) матеріальна або духовна природа сприйманої реальності;
- в) характер цілей та задовільнюваних потреб;
- г) міра задоволення цілей і потреб;
- д) способи задоволення потреб.

5. До основних функцій культури відносять:

- а) адаптацію до середовища відтворювальної діяльності людини;
- б) комунікацію й інтеграцію в єдину соціальну спільноту;
- в) накопичення матеріальних благ;
- г) соціалізацію, засвоєння норм і включення в людське співтовариство;
- д) спадкоємність.

6. Можливість технологічної відособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури відносять до:

- а) чинників географічного розташування;
- б) ландшафту;
- в) клімату;
- г) ґрунтовим, водним, біологічним і мінеральним ресурсам;
- д) соціальних характеристик матеріально-технологічного середовища.

7. До елементів структури національного менталітету відносять:

- а) ідеаціональну культуру;
- б) культуру сорому;
- в) стилі мислення, інтереси й інституційні блоки;
- г) стилі мислення, цінності й інституції;
- д) базові інститути соціальних сфер.

8. До якого рівня інституційної архітекτονіки відносяться інституції:

- а) нано;
- б) мікро;
- в) макро;
- г) мезо;
- д) мега?

9. До рівнів регулювання діяльності людини відносять:

- а) безсвідоме - потреби (що); інстинкти, колективне безсвідоме, архетипи, етосні цінності, стилі мислення (що, як);
- б) передсвідоме - протоінститути, міфи, традиції (що, як);
- в) свідоме - потреби, інтереси (що); знання, вміння (як);
- г) підсвідоме - потреби (що); стилі мислення, навички, цінності (як);
- д) надсвідоме - інституції (що, як).

10. Структура ціннісної системи включає:

- а) працінності первісної общини як основу етосних (несвідоме);
- б) індивідуальні естетичні (підсвідоме) й індивідуально-колективні моральні цінності (підсвідоме, свідоме);
- в) групові релігійні, політичні, правові цінності (підсвідоме, свідоме);
- г) загальні економічні цінності (свідоме);
- д) інтеграційні художні та господарські цінності (підсвідоме, свідоме).

11. Яку з релігій М. Вебер називав релігією пристосування до світу:

- а) християнство;
- б) індуїзм і буддизм;
- в) іудаїзм;
- г) конфуціанство;

- д) іслам?
12. **Яку з релігій М. Вебер називав релігією відходу від світу:**
- а) християнство;
 - б) індуїзм і буддизм;
 - в) іудаїзм;
 - г) конфуціанство;
 - д) іслам?
13. **До основних соціальних груп, що вплинули на формування світових релігій, М. Вебер відносить:**
- а) інтелектуалів і духовенство;
 - б) бюргерство та селянство;
 - в) воїнів;
 - г) політичне чиновництво;
 - д) підприємців і капіталістів.
14. **На формування конфуціанської традиції ключовий вплив справили:**
- а) пов'язане з практичною діяльністю духовенство;
 - б) духовенство, відірване від практичної діяльності;
 - в) воїни;
 - г) політичне чиновництво;
 - д) інтелектуали.
15. **На формування буддизму й індуїзму визначальний вплив справили:**
- а) соціальні низи, пов'язані з сільським господарством;
 - б) бюргери;
 - в) відірвані від практичної діяльності інтелектуали;
 - г) воїни;
 - д) політичне чиновництво.
16. **Критеріями розмежування господарських культур за Г. Хофстедом є:**
- а) дистанція влади;
 - б) запобігання невизначеності;
 - в) індивідуалізм/колективізм;

- г) монохронність або поліхронність у сприйнятті часу;
- д) мужність або жіночність.

17. До основних моделей корпоративної культури Ф. Тромпенаарс відносять:

- а) "Мафію" (Італія, Латинська Америка, пострадянські країни);
- б) "Самонавідну ракету" (США, Великобританія);
- в) "Сім'ю" (Франція, Іспанія, більшість азійських країн);
- г) "Інкубатор" (Швеція);
- д) "Ейфелеву вежу" (Німеччина).

18. До основних зрізів взаємодії цивілізацій відносять:

- а) геополітичний;
- б) соціокультурний;
- в) демографо-екологічний;
- г) геолого-географічний;
- д) економічний.

19. Особливості західної та східної парадигм зростання та розвитку відбивають зріз їх взаємовідносин:

- а) геополітичний;
- б) соціокультурний;
- в) демографо-екологічний;
- г) технологічний;
- д) економічний.

20. Проблема переходу від логіки взаємовиключення "або/або" до логіки взаємодоповнюваності цивілізацій відштовхується від зрізу їх взаємодії:

- а) геополітичного;
- б) соціокультурного;
- в) демографо-екологічного;
- г) технологічного;
- д) економічного.

Завдання до самостійної роботи

Завдання 1

Потреби, стилі мислення, цінності, інституції відносяться одночасно до декількох рівнів регулювання людської діяльності. Чим це пояснюється? Наведіть приклади їх прояву на несвідомому, свідомому, підсвідомому та надсвідомому рівнях. Як ця їх особливість впливає на організацію міжцивілізаційної комунікації? Яким чином можна мінімізувати проблеми, що виникають при цьому?

Завдання 2

На прикладі США, Швеції, Франції, Німеччини розкрийте зв'язок між характеристиками національних культур за Ф. Тромпенаарсом і моделями корпоративного устрою.

Завдання 3

Використовуючи ваші знання про чинники диференціації місця цивілізацій в світ-системі, розкрийте відповідні передумови відносно таких країн, як Саудівська Аравія, Бангладеш, Малайзія, Бразилія, Аргентина, Нігерія, США, Китай, Франція, Угорщина.

Тематика есе

1. Вплив релігійних чинників на процеси глобалізації.
2. Вплив цивілізаційних особливостей на формування економічних систем (за Б. Льюїсом, Ф. Фукуямою, Д. Ландесом).
3. Динаміка цивілізаційного процесу (за П. Сорокіним, А. Тойнбі, Ю. Осиповим).
4. Інституційні виміри цивілізацій в глобальному контексті.
5. Перспективи глобальної взаємодії цивілізацій (за М. Колодко, С. Хантінгтонгом).
6. Проблема зустрічі цивілізацій у крос-культурному менеджменті (за С. М'ясоєдовим, Н. Холденом, Л. Бімером).
7. Соціокультурні засади цивілізацій та їх врахування в глобальному бізнесі (за Р. Гестеландом, Р. Інглхартон, Р. Льюїсом, Ф. Тромпенаарсом, Г. Хофстедом,

Ш. Шварцем).

8. Теоретичні засади дослідження цивілізацій (за Б. Кузиком, Р. Осборном, А. Тойнбі, Н. Фергюсоном, Ф. Фернандесом-Арместо).

9. Цивілізації, запозичення інститутів і проблеми глобалізації економічного розвитку (за Е. де Сото, Ф. Фукуямою).

10. Цивілізаційна структура сучасного світу в працях вітчизняних вчених.

11. Цивілізаційні чинники нового глобального розподілу людства (за П. Ханом).

12. Цивілізаційні чинники формування дистанції соціальної довіри в економічному житті та місце цивілізацій в глобальному просторі (за Ф. Фукуямою).

ТЕМА 7. ГОЛОВНІ СУБ'ЄКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Глобальна система регулювання
2. Еволюція ролі держави в умовах глобалізації
3. Інституційна складова глобального регулювання

1. Глобальна система регулювання

Ускладнення системи міжнародних економічних відносин, що відбувається під впливом невідомого зростання обсягів транскордонного руху товарів і чинників виробництва, збільшення кількості суб'єктів господарювання, задіяних у взаємодії, її форм та інструментів зумовлює посилення координації цієї діяльності. Особливого значення ця проблема набуває в умовах регулярного відтворення світових економічних криз, що все частіше набувають глобальних масштабів. Отже, глобальна економіка потребує системи інститутів їх регулювання. У центрі уваги поставлені завдання:

забезпечення сталого розвитку;

протидії чинникам, що погрожують виникненню і розповсюдженню кризових явищ у глобальній економіці;

координації міжнародної економічної політики;

активізації міжнародної економічної взаємодії та співробітництва.

В якості ключових об'єктів глобального регулювання в сфері економіки виступають:

міжнародний економічний розвиток; міжнародне співробітництво; політика в сфері торговельної взаємодії; політика в сфері валютних відносин; політика в сфері міжнародного руху капіталів; політика в сфері діяльності ТНК.

Вихідні засади міжнародного регулювання було закладено Вестфальською системою.

Вестфальська система та витоки глобального регулювання. Релігійна реформація в Європі поклала початок кривавій Тридцятирічній війні 1618-1648 рр., що завершилася укладанням у містах Мюнстер і Оснабрюке (Вестфалія) двох мирних угод. Вони були покликані закріпити політичну роздробленість Германії через надання колишнім феодальним князям прав суверенних правителів. Тим самим Вестфальський мир поклав початок переходу від феодальної до національно-державної моделі устрою.

Вестфальська система - система міжнародних відносин, сформована на основі однойменного договору 1648 р., що закріпила принципи суверенітету та рівності прав держав-націй, пріоритету їх інтересу, відмови від зовнішнього втручання у внутрішні справи, взаємодії країн на основі договорів, міжнародного права та дипломатичної співпраці, які забезпечувалися підтриманням балансу сил усіх країн-учасниць.

В якості засадничих принципів Вестфальської системи міжнародних відносин виступають: пріоритет держав-націй;

державний суверенітет (невтручання у внутрішні справи інших країн);

пріоритет національного інтересу;

рівність прав держав;

зобов'язання виконувати підписані договори;

принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії в міжнародних відносинах;

деідеологізація (деконфесіональність);

баланс сил.

Вестфальська система початково була покликана забезпечити стабільність міжнародних відносин у Європі. Однак, завдяки визначальному впливу європейських країн на формування традицій і правил міжнародної взаємодії, дію засадничих принципів Вестфальської системи було розповсюджено в глобальному масштабі.

Можна виділити кілька етапів формування глобального регулювання:

епоха "Золотого стандарту" та вільної торгівлі. Найбільш характерною особливістю цього етапу, що відбиває специфіку організації міжнародної економічної взаємодії, можна вважати *парадокс десуверенізації держави у рамках Вестфальської системи;*

період дії Бреттон-Вудської системи. Характерною ознакою цього періоду було надання переваги мультилатералізму в міжнародних відносинах;

вісімдесяті роки XX ст. - початок першого десятиліття XXI ст., удосконалення ГАТТ, створення СОТ, торжество неолібералізму в міжнародних відносинах і гіперглобалізація. У своїй найбільш виразній формі ідеали міжнародної економічної політики цього періоду знайшли відображення у Вашингтонському консенсусі;

сучасний період ознаменований пошуком шляхів поєднання суперечливих тенденцій наднаціонального регулювання та поверненням до принципів мультилатералізму.

Розглянемо ці періоди більш детально.

Епоха "Золотого стандарту", як ми раніше зазначили, характеризується парадоксальністю ролі її керівного принципу в глобалізації. Держава, суверенітет якої вважається беззаперечним, відмовляється від використання можливості впливу на коливання курсу національної валюти.

Ключову роль у забезпеченні стабільності курсу грошей відіграють

центральні банки - емітенти національної валюти. Д. Родрик акцентує увагу на їх незалежності від національних урядів. Функції монетарної політики обмежуються забезпеченням емісії товарних і символічних грошей у співвідношенні, яке забезпечує підтримку купівельної спроможності останніх через гарантовану можливість їх вільного обміну на золото. Центральні банки європейських країн - емітентів твердої валюти, за твердженням Д. Родрика, швидше є членами єдиного клубу, ніж представниками національних інтересів у міжнародних відносинах. Загроза використання військової сили у випадку відмови країн-позичальників повернути отримані позики виступає інструментом гарантування їх повернення.

Варто прослідкувати механізми впливу "Золотого стандарту" на специфіку режиму вільної торгівлі:

свобода міжнародних розрахунків поєднується та тісно пов'язана зі стабільністю курсів валют;

основні потоки товарів спрямовуються всередині колоніальних імперій та між метрополіями, близько розташованими одна від іншої та зосередженими в Європі;

поєднання однобічного характеру лібералізації торгівлі з Периферією за таким принципом:

"Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила",

з дотриманням "режиму найбільшого сприяння" між метрополіями. Уперше цей принцип було застосовано в торговому Договорі Кобдена - Шевальє між Англією та Францією (1860 р.).

Глобалізація та мультилатералізм Бреттон-Вудської системи

Нагадаємо, що мова йде про результати втілення в життя рішень конференції в м. Бреттон-Вудс, на якій в 1944 р. країни - учасники антигітлерівської коаліції погодили засади післявоєнного устрою світу. Саме на ній було прийнято рішення про створення ООН, МВФ, ВБ, МТО. По суті, ми маємо справу з прикладом глобального інституційного конструювання.

В основу Бреттон-Вудської системи було покладено принцип мультилатералізму. Мультилатералізм - система міжнародних відносин, що

передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення рішень, затвердження міжнародних норм у рамках міжнародних організацій на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним.

Інституційними інструментами підтримки мультилатералізму виступали:

надання права вето та слабо розвинений механізм примусу. Це забезпечувало окремим країнам можливість досить ефективно пристосовувати власну інституційну систему до умов міжнародної торгівлі;

створення підстав для переходу до взаємодії за принципом: "Бажаєш торгувати - дотримуйся правил";

формування безлічі "моделей капіталізму", які припускали різні підходи до організації корпоративного управління, фінансування, оподаткування, ринків праці, соціального захисту.

Особливої уваги заслуговує специфіка ставлення до фінансів у Бреттон-Вудській системі:

завдання системи - забезпечення повної зайнятості й економічного зростання;

забезпечується розмежування між виробництвом, зайнятістю та світом фінансів;

стверджується, що підтримки потребує торгівля, пов'язана з виробництвом;

у свою чергу, фінансова сфера розглядається як казино, що створює загрози стабільності, а не є двигуном розвитку;

скорочення ризиків у сфері міжнародної торгівлі вимагає посилення контролю над міжнародним рухом капіталу. Отже, щодо міжнародного руху капіталів діє таке правило:

"Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків" (Дж. Тобін).

Знаковою подією, що ознаменувала крах Бреттон-Вудської системи, стала одностороння відмова США від своїх зобов'язань з підтримки золотого вмісту долара як валюти міжнародних розрахунків. Разом із тим сама ця відмова стала

результатом змін у міжнародному економічному середовищі. Вони, в свою чергу, продукували поступову зміну підходів до системи глобального економічного регулювання, перехід до нової її моделі. Зворотною реакцією на перехід до вільного коливання валютних курсів стала вимога посилення регулювання міжнародної торгівлі.

Створення СОТ і гіперглобалізація За підсумками Уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ (1995 р.) створено СОТ. Ключові зміни в міжнародній торговій політиці полягали в перегляді співвідношення пріоритетності внутрішніх і міжнародних правил торгівлі на користь останніх. Лозунг доби можна сформулювати так:

"Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави".

Відбувається розширення спектру сфер, що зачіпають торгові домовленості (сільське господарство, послуги, охорона авторських прав, трудові відносини, стандартизація), вдосконалення інструментів регулювання. Посилюються механізми контролю за їх виконанням.

Особливу роль у визначенні орієнтирів глобальної взаємодії в цей період відіграли принципи, задекларовані у Вашингтонському консенсусі (ВК). Нагадаємо їх:

дерегулювання економіки;

скорочення граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій;

лібералізація зовнішньої торгівлі та фінансових ринків;

вільні обмінні курси валют;

приватизація;

фіскальна дисципліна;

захист прав власності.

Глобалізація набуває вигляду універсальної стратегії низьких корпоративних витрат, жорсткої фіскальної політики, дерегулювання, послаблення профспілок і зниження стандартів соціального захисту.

Глобальне регулювання: сучасні альтернативи

Глобальні фінансові кризи 1997 - 1998, 2007 - 2008 рр. з особливою гостротою позначилися на економіках країн, що розвиваються на фоні зростання економічного потенціалу, місця та ролі в світовій економіці країн Азії. Вони зумовили початок процесу перегляду міжнародної економічної взаємодії, що домінували в попередній період.

Зміни відбуваються за такими напрямками: удосконалення механізмів та інструментів наднаціонального регулювання глобальної економіки. У нових умовах актуалізується правило: "Бажаєш торгувати - відмовся від свого права встановлювати правила"; на новому рівні відбувається повернення до принципів мультилатералізму. Основна ідея може бути висказана таким чином: "У чужий монастир зі своїми законами не ходять. Я у тебе в гостях дотримуюся твоїх правил, а ти у мене - моїх". Ми знову маємо справу з парадоксальною природою наднаціонального регулювання:

свої ідеологічні витoki концепція черпає в неолібералізмі; вона припускає мінімізацію участі держави в економічному житті; водночас прагнення запобігти повторенню глобальних економічних потрясінь змушує прибічників пропонувати **заходи зі вдосконалення наднаціональної, глобальної системи регулювання;**

фактично регулювання не усувається, а передається на більш високий, наднаціональний рівень.

Можна виділити ряд недоліків, які породжує наднаціональне регулювання:

ігнорування національної специфіки обумовлює неминучість конфліктів між вимогами, що витікають з універсалізації норм, і національними інтересами учасників глобальної взаємодії;

у процесі формування правил у першу чергу враховуються інтереси найбільш сильних учасників, розвинених країн, великих комерційних структур.

2. Еволюція ролі держави в умовах глобалізації

Зростання різноманіття міжнародного економічного середовища, інтенсифікація міжнародної взаємодії, поява нових центрів сили зумовили кардинальні зміни місця та можливостей національних держав у системі

міжнародних відносин. Трансформація ролі держави дає підстави деяким вченим стверджувати про настання *епохи "Нового середньовіччя"*.

Сучасне суспільство розглядається як світський еквівалент організації західного християнського світу середніх віків перш за все в тому, що: жоден правитель або держава не були повністю суверенні; кожен з суб'єктів владних відносин ділив владу з васалами, Папою Римським, імператором Священної Римської Імперії;

спільною характеристикою відносин між суб'єктами управління стає перехрещення владних повноважень, багаторівнева лояльність.

Така ситуація дає привід Х. Булю стверджувати, що сучасне глобальне співтовариство перетворюється на суспільство анархії.

Можна виділити цілу низку чинників, що зумовлюють скорочення потенціалу забезпечення традиційних функцій національної держави.

Розвиток інформаційних технологій призвів до суттєвого обмеження можливостей держави впливати на взаємодію національних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами. Мова йде як про обмін інформацією, так і про безпосередній транскордонний рух продуктів праці, що надаються іноземним партнерам у вигляді послуг. На відміну від транскордонного руху товарів, проконтролювати цей процес практично неможливо. Особливого значення в сучасних умовах набуває можливість вільного переміщення знань про найновіші технологічні розробки. У результаті під питанням опиняється надійність ключового чинника забезпечення конкурентних переваг країни в умовах розвитку економіки знань.

Ризики цього посилюються завдяки можливості практично миттєвого та безперепонного транскордонного руху фінансових потоків. Саме здатність привернути іноземні інвестиції, помножена на готовність іноземних партнерів запропонувати сучасні технологічні нововведення, та наявність достатньо кваліфікованої робочої сили стали запорукою швидкого підйому економіки нових індустріальних країн Південно-Східної Азії, початку процесу поступового переміщення до цього регіону функцій Ядра світ-системи. З протилежного боку,

рухливість фінансів породжує загрози імпорту фінансових криз, коли, як це було у 1997 - 1998 рр., уряди країн цього регіону виявилися неспроможними зупинити відтік валюти, викликаний панічними настроями на світових фінансових ринках.

Зростання масштабів міжнародної міграції робочої сили перетворюється на ще один важіль впливу зовнішнього середовища на здатність держави контролювати економічну ситуацію. Окремими складовими такого впливу можуть бути:

масова еміграція (так, дані про кількість трудових мігрантів з України коливаються від двох до шести мільйонів осіб, тобто до 15 % відсотків населення країни);

вплив мігрантів на ситуацію в країні, що їх приймає (сьогодні у Великобританії, Франції, ФРН кількість іноземних мігрантів перевищує 10 % від населення цих країн); варто також враховувати, що, як правило, мігрують люди в найбільш продуктивному, працездатному віці;

масові перекази мігрантів на батьківщину (в окремі роки, за даними міжнародних організацій, перекази трудових мігрантів в Україну перевищували 8 млрд дол.).

Варто також зазначити, що у переліку ста суб'єктів світового господарства, які продукують найзначніші обсяги ВВП або річного доходу більшу частку мають не держави, а ТНК. Відповідно, вони отримують велетенський ресурс для лобіювання своїх інтересів перед урядами країн, де вони представлені. Типовою є ситуація, коли РК виявляються майже в повній залежності від іноземних корпорацій.

Розвиток міжнародної кооперації виробництва, становлення ГВС (глобальних виробничих систем), ГЛДВ (глобальні ланцюги доданої вартості) як створює шанси для включення РК у процес міжнародної взаємодії, так і посилює їх залежність від корпорацій - організаторів ГЛДВ. Останні ж не беруть на себе капітальні витрати з організації процесу виробництва та легко можуть перенести його в іншу країну.

Адекватне розуміння ситуацій та перспектив еволюції ролі держави в умовах

глобалізації вимагає аналізу співвідношення понять "держава", "ринок", "глобалізація".

Зрештою, йдеться про зміну співвідношення держава/ринок у ході розширення кола економічних суб'єктів, що вступають у взаємодію та диверсифікацію її форм в умовах глобалізації.

Ринок і держава - інститути, що виконують різні, але взаємно доповнювані функції. Уже А. Сміт стверджував, що для того, щоб ринок був по-справжньому працездатним, він потребує очільника та регулювання.

Відкритість національних ринків глобалізації призводить до зростання кількості чинників, які залишаються поза сферою впливу держави. Ускладнення ситуації призводить до необхідності зростання оперативного реагування з боку держави на зовнішні виклики, набуття нею підприємницьких рис.

З протилежного боку, необхідність безперервного відтворення соціуму як єдиного організму визначає потребу врахування та дотримання суспільного інтересу. Саме на його дотримання націлено державу. Вона призначена забезпечити гармонію між індивідуальним і суспільним інтересом.

Зростання відкритості економік, їх динамізм, диференціація та ускладнення функціональних зв'язків справляють безпосередній вплив на трансформацію характеру та змістовності діяльності ключових, початково амбівалентних фігур держави та ринку - чиновництва та підприємців. Незважаючи на всі відмінності, що впливали на формування бюрократії та підприємця в Західній Європі, на Далекому Сході, в Індії, країнах ісламу вони зберігають спільні риси. Функціонально бюрократія характеризується спеціалізацією розподілу праці, чіткою управлінською ієрархією, стандартизацією процедур, показників оцінки праці та принципів наймання. Структурно вона, як і підприємництво, виявляється прив'язаною до специфіки національної культури господарювання, домінуючого укладу. Це спричиняє формування "домашньої" моделі структур держуправління та підприємництва. Ключові функціональні характеристики підприємницької діяльності, за Й. Шумпетером, - спрямованість до інновацій, готовність прийняти відповідальність за ризики. У нових умовах ефективна бюрократія отримує

підприємницький характер. Вона набуває рис клієнт-орієнтованої, прозорої, підконтрольної громадянам системи громадської служби. Підприємство, з протилежного боку, зіштовхується з проблемами вдосконалення управлінських структур, підвищення динамізму, вдосконалення координації діяльності. Відбувається наближення бюрократії та підприємництва.

Економічна глобалізація в умовах ринкової економіки створює проблеми для функціонування традиційної моделі держави, стимулює підвищення оперативності реагування на зовнішні виклики, примушує до перебудови самої держави на ринковий лад.

Сутність трансформації ролі держави в умовах глобалізації

Держава вимушена зміщувати важелі дії на ринки з прямого втручання на ***опосередковане реагування*** та делегування повноважень суб'єктам нижчого рівня. Опосередковане реагування - управління за цілями, формування таких умов діяльності, коли для економічних суб'єктів створюються стимули на спрямування їх діяльності у напрямках, що вважаються доцільними для держави в цілому, визначаються нею.

Принцип мультилатерального регулювання в сучасних умовах набуває нових рис. Перш за все це:

глибока інтеграція ринків у систему управління (інститути встановлення та контролю виконання норм, стабілізації та підтримки ринків);

збереження ролі демократичних національних держав;

забезпечення різноманіття економічних моделей зростання;

підтримка різноманіття моделей інституційного облаштування країн світу;

відмова від нав'язування власних інститутів іншим країнам;

установлення правил контролю за взаємодією між національними інститутами;

створення особливих умов участі в глобальній взаємодії недемократичних країн.

3. Інституційна складова глобального регулювання

Особливістю сучасного етапу розвитку процесу глобалізації є розширення кола суб'єктів, що залучаються до участі у її регулюванні. У період "Золотого стандарту" в регулюванні процесів глобалізації було задіяно лише обмежену кількість держав, розташованих на європейському континенті. Активним їх учасником були торговельні компанії. У міру розвитку економіки, поглиблення міжнародного розподілу праці з'являються нові країни, здатні впливати на їх протікання. В якості дієвих гравців на арену глобальної взаємодії повертаються корпоративні структури. Створюються некомерційні універсальні та галузеві міжнародні організації, покликані сприяти впорядкуванню глобальних відносин у певних сферах. До основних груп суб'єктів глобального регулювання можна віднести: *національні держави; міжнародні корпорації; інтеграційні об'єднання; міжнародні комерційні та некомерційні організації; світові міста як провідники глобалізації.*

Ключову роль серед інститутів глобального регулювання відіграють ринки, адже навіть в умовах посилення керівної ролі провідних країн світу (США, Німеччина, Китай), інтеграційних об'єднань (ЄС, НАФТА, АТЕС, АСЕАН, МЕРКОСУР), міжнародних організацій (МВФ, СБ, СОТ), неформальних зустрічей керівників провідних країн світу ^ 7, G 20), ринки залишаються тим місцем, де безпосередньо зустрічаються суб'єкти господарювання.

Глобальні ринки є інституціолізованою формою відносин між незалежними економічними суб'єктами на основі переслідування власних інтересів учасників. Ієрархізація відносин між учасниками єдиного виробничого процесу забезпечує формування підприємства, фірми. Власний інтерес найманих працівників досягається завдяки поєднанню зусиль у досягненні мети, цілей її створення. Серед такого роду інституційних структур ключову роль у глобальній економіці відіграють ТНК. Держава як інституційна структура поєднує безліч побудованих на ієрархічних засадах організацій, кінцева мета діяльності яких полягає у забезпеченні створення суспільних благ. Місцеві співтовариства згуртовують для вирішення спільних проблем на основі горизонтальної взаємодії мешканців

локальних територій. *Глобальні міста* за вихідними засадами свого створення та існування є місцевими співтовариствами. Однак через зростання своїх масштабів і ускладнення структури внутрішніх взаємовідносин вони подекуди набувають значення міст-держав (Сінгапур, Гонконг). Останній, *гібридний тип інституційних структур*, у різних співвідношеннях поєднує індивідуальний та суспільний інтереси, ієрархічні та горизонтальні форми взаємодії учасників. Він найбільш широко представлений на рівні глобального регулювання економіки. Прикладами можуть слугувати *регіональні та міжрегіональні інтеграційні об'єднання* (ЄС, НАФТА, АТЕС, МЕРКОСУР та ін.), побудовані на комерційній або некомерційній основі *міжнародні організації, що діють у різних галузях економіки* (МВФ, СБ, СОТ, ФАО, МОП...), різного роду *альтер- і антиглобалістські рухи, ГВС і ГЛДВ*.

Інституційний аналіз дозволяє диференціювати широкий спектр інституційних форм соціальної взаємодії, що активно включаються в процеси глобального регулювання. Урахування їх специфіки дозволяє поглибити розуміння механізмів забезпечення координації інтересів різноманітних суб'єктів глобального господарювання.

Вплив міжнародних корпорацій на розвиток сучасної світової економіки

Обсяг реалізації двохсот найбільших ТНК складає 30 % світового ВВП. ТНК за своєю економічною природою є вертикальними структурами, покликаними відстоювати індивідуальний інтерес власників. Відповідно, зростання їх ролі та значення в глобальній економіці зумовлює загострення суперечностей між розширенням до глобальних масштабів соціального наповнення наслідків і збереженням приватних мотивів їх діяльності. Адже ТНК у сучасному світі контролюють 70 - 90 % світових ринків товарів, послуг і технологій, забезпечують 50 % світового виробництва, володіють більш ніж 80 % усіх патентів і ліцензій на нову техніку та технології, що діють у світі.

Напрями участі ТНК у регулюванні процесів, що відбуваються в глобальній економіці:

забезпечення виробництва основної номенклатури товарів і послуг, які

потрапляють на світові ринки;

розподіл основного обсягу міжнародних інвестиційних потоків; створення, володіння та розподіл нових технологій та інноваційних продуктів;

вони є найбільшими роботодавцями на світових ринках робочої сили; ТНК здатні у визначальній мірі впливати на рішення, які приймають національні уряди та міжнародні організації.

Інтеграційні об'єднання в процесах глобалізації Кінець ХХ і початок ХХІ ст. ознаменовані інтенсифікацією міжнародної економічної взаємодії. Зростає кількість учасників, урізноманітнюються її форми. Поглиблюються зв'язки та посилюється взаємозалежність суб'єктів господарювання, задіяних у міжнародній співпраці. Виникає об'єктивна потреба у більш цілеспрямованій взаємній координації дій національних держав зі створення умов для більш ефективного використання можливостей, які відкриває глобалізація економічного простору. Отримують розвиток регіональна, міжрегіональна та процесуальна інтеграція. Своє відображення ці процеси знаходять у бурхливому зростанні кількості міжнародних інтеграційних об'єднань і розповсюдженні міжнародної виробничої кооперації, створенні ГЛДВ.

У табл. 7.1 подані дані про частку провідних регіональних угруповань у світовому валовому внутрішньому продукті, світовому експорті й інвестиціях.

Таблиця 7.1

Частка регіональних угруповань у світовій економіці (%)

Регіональні угруповання	Частка в світовому ВВП	Частка в світовому експорті	Частка в світових інвестиціях
Європейський союз	24	43	19
НАФТА	26	17	19
АТЕС (без членів НАФТА)	29	25	36

Об'єктивна змістовність інтеграції полягає у переплетінні, взаємопроникненні, зрощуванні процесів суспільного відтворення, формуванні структур, в яких розрізнені, відносно прості в минулому частини перетворюються на єдине ціле, за умов збереження індивідуальної самостійності учасників. Варто зазначити, що

інтеграція включає два аспекти - просторовий та процесуальний. У першому випадку ми маємо справу з формуванням регіональних або міжрегіональних ІО. У другому - з формуванням ГВС і ГЛДВ.

Можна виділити кілька етапів включення інтеграції в процеси міжнародного регулювання:

від односторонніх рішень про регулювання торгівлі з іншими країнами до двостороннього та багатостороннього їх погодження; включення інших форм економічної взаємодії; поглиблене співробітництво, що комплексно охоплює широкий спектр соціальних сфер (розширення за межі економіки) та форм;

від співробітництва на регіональному рівні до міжрегіонального співробітництва.

Особливості сучасного етапу розвитку МЕІ як форми глобального регулювання полягають у:

спрямованості на реалізацію довгострокових програм; поступовому переході від внутрішньоорієнтованих міжнародних об'єднань країн (що було характерне для 70-х рр.) до угруповань, які мають зовнішньо орієнтований характер; формуванні РІО, які включають країни, що знаходяться на різних рівнях розвитку;

створенні міжрегіональних інтеграційних об'єднань; активному розвитку процесуальної інтеграції; посиленні дезінтеграційних процесів; розвитку гнучких форм інтеграції;

поширенні процесуальної інтеграції як альтернативи традиційній регіональній.

Міжнародні комерційні та некомерційні організації як провідники процесів глобалізації

Необхідність координації діяльності економічних суб'єктів на міжнародній арені стимулювала створення організацій, у рамках яких представники різних країн отримують можливість об'єднувати зусилля у вирішенні спільних проблем, установлювати загальноприйняті норми поведінки, стандарти, погоджувати свої дії, спільними зусиллями вирішувати конфлікти. Вони перетворюються на могутній інструмент регулювання глобальної економіки та переймають на себе

нормотворчі, консультативні, посередницькі, операційні, інформаційні функції.

Міжнародні організації можна розподілити на кілька основних груп: глобальні міждержавні універсальні організації (ООН, її Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада та ін.);

спеціалізовані організації ООН, що відіграють роль провідних регуляторів певних сфер світової економіки. Так, на МВФ покладене завдання глобального регулювання у сфері валютних відносин, СБ покликаний забезпечити сприятливі умови розвитку світової економіки, СОТ - погодження умов міжнародної торгівлі;

міжнародні регіональні та міжрегіональні організації (Організація економічного співробітництва та розвитку - ОЕСР). Розвиток інтеграційних процесів призводить до створення в межах ІО наддержавних організацій, яким країни-учасниці делегують певне коло своїх повноважень. Прикладами можуть слугувати Європейський парламент, Європейський банк, Європейський суд; міжнародні економічні організації, що функціонують на окремих сегментах світового ринку (Організація країн експортерів нафти - ОПЕК, Міжнародні угоди з олова, какао, кави, натурального каучуку тощо);

міжнародні параорганізації ("Велика двадцятка", БРІКС), що мають неформальний статус періодичних консультативних зустрічей лідерів і керівників відповідних структур країн світу.

У табл. 7.2 наведені приклади міжнародних організацій. Увагу зосереджено на тих із них, які мають безпосереднє відношення до різноманітних аспектів економічної глобалізації, зокрема забезпечують глобальну координацію діяльності економічних суб'єктів у таких сферах, як міжнародна торгівля, рух капіталу, робочої сили, транспортні перевезення.

Світові міста як провідники глобалізації Світове, глобальне місто, альфа-місто (World city, Global city, Alpha city) - місто, яке визнане важливим елементом світової економіки, має ключове значення для великих регіонів Землі та здійснює на них значний політичний, економічний або культурний вплив; є важливим елементом глобальної системи цивілізаційних центрів.

Приклади міжнародних економічних організацій

Повне найменування	Скорочене найменування	Повна офіційна назва	Рік створення
Всесвітня асоціація операторів атомних електростанцій	BAO /AEC WANO	World Association of Nuclear Operators	1989
Міжнародна авіаційна федерація	ФАІ/FAI	Fédération Aéronautique Internationale	1905
Міжнародна організація кримінальної поліції - Інтерпол	Інтерпол / ICPO, OIPC, Interpol	International Criminal Police Organization/	1923
Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація інтелектуальної власності	ВОІВ / WIPO	World Intellectual Property Organization	1967
Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня торгова організація	COT/WTO	World Trade Organization	1995
ООН, Міжнародна організація праці	МОП/ILO	International Labour Organization	1919
ООН, Група Світового банку	СБ	World Bank Group	1944
ООН, Продовольча та сільськогосподарча організація	ФАО/FAO	Food and Agriculture Organization	1945
ООН, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку	ЮНІДО / UNIDO	United Nations Industrial Development Organization	1966

Глобальні міста набувають значення місць зосередження фінансових, інформаційних, інтелектуальних ресурсів. Вони слугують своєрідними комунікаційними центрами, хабами-посередниками, що концентрують відповідні потоки, стають центрами прийняття рішень.

У табл. 7.3 зазначені десять найбільших глобальних міст.

Як свідчать наведені дані, зовсім не кількість мешканців виявляється ключовим чинником набуття містом відповідного статусу. Провідне значення відіграють рівень розвитку економіки країни базування, історичні традиції, географічне розташування, економічний потенціал і тенденції розвитку національної економіки.

Перелік міст класів "Альфа++", "Альфа+"

№ п/п	Місто	Країна	Тип	Населення агломерації
1	Лондон	Великобританія	Альфа++	12 400 000
2	Нью-Йорк	США	Альфа++	22 200 000
3	Гонконг	КНР	Альфа+	7 050 000
4	Париж	Франція	Альфа+	10 400 000
5	Сінгапур	Сінгапур	Альфа+	4 900 000
6	Шанхай	КНР	Альфа+	18 400 000
7	Токіо	Японія	Альфа+	34 000 000
8	Пекін	КНР	Альфа+	13 600 000
9	Сідней	Австралія	Альфа+	4 475 000
10	Дубай	ОАЕ	Альфа+	1 550 000

Рекомендована література: [6-10, 23, 24-28, 36].

Питання для самоперевірки знань

1. Чому саме Вестфальська система заклала підвалини сучасного глобального регулювання?
2. Назвіть і стисло прокоментуйте основні етапи розвитку глобального регулювання.
3. У чому полягали особливості глобального регулювання в епоху "Золотого стандарту"?
4. Охарактеризуйте особливості глобального регулювання в період дії Бреттон-Вудської системи.
5. Яким чином створення СОТ пов'язане з еволюцією системи глобального регулювання?
6. Чому в сучасних умовах відбувається трансформація ролі держави?
7. Охарактеризуйте основні критерії, що визначають відмінність організаційного устрою основних типів інституційних структур.
8. Назвіть і стисло охарактеризуйте специфіку участі в глобальному

регулюванні ТНК, ІО, міжнародних організацій, глобальних міст.

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Питання для дискусії

1. Чи можна вважати, що висловлювання, які описують принципи глобальної взаємодії на певних етапах її еволюції, адекватно характеризують їх особливості?
2. Яким чином змінюється роль держави під впливом глобалізації?

2. Дайте визначення поняттям

- Вестфальська система - .
- Глобальні ланцюжки доданої вартості - .
- Мультилатералізм - .
- Опосередковане реагування - .
- Світове, глобальне місто, альфа-місто - .

3. Які поняття характеризують подані визначення?

Місто, яке визнане важливим елементом світової економіки, має ключове значення для великих регіонів Землі та здійснює на них значний політичний, економічний або культурний вплив, є важливим елементом глобальної системи цивілізаційних центрів - .

Об'єднання в мережеві структури великої кількості фірм, що працюють у сегментах, які забезпечують в одній галузі різні стадії виробничого процесу, - .

Система міжнародних відносин, сформована на основі однойменного договору 1648 р., що закріпила принципи суверенітету та рівності прав держав-націй, пріоритет їх інтересів, відмови від зовнішнього втручання у внутрішні справи, взаємодії країн на основі договорів, міжнародного права та дипломатичної співпраці, які забезпечувалися підтриманням балансу сил усіх країни-учасниць, - .

Система міжнародних відносин, що передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення рішень, затвердження міжнародних норм у

рамках міжнародних організацій на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним, -

Управління за цілями, формування таких умов діяльності, коли для економічних суб'єктів створюються стимули щодо спрямовування їх діяльності у напрямках, що вважаються доцільними для держави в цілому, визначаються нею, -

4. Стереотипні завдання

1. Яким чином суверенізація національних держав, принципи якої закладено Вестфальською системою, пов'язана з початком переходу країн Європи від домінування натурального до становлення економічного, ринкового способу господарювання?

2. На підставі яких специфічних характеристик закладаються витoki відмінності місця в системі глобального регулювання таких організаційних форм суспільної взаємодії, як держава, корпорації, місцеві співтовариства, асоціації?

5. Діагностичні завдання

1. У чому полягають відмінності ролі національних держав у за - безпеченні глобального регулювання в епохи "Золотого стандарту", Бреттон-Вудської системи, створення СОТ, у сучасному періоді?

2. Визначте й охарактеризуйте особливості місця та ролі в глобальному регулюванні ринкових структур, національних держав, ТНК, глобальних міст, ІО, міжнародних організацій.

6. Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Лозунг "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила" характеризує період існування Бреттон-Вудської системи.

2. Парадоксальна природа наднаціонального регулювання витікає з суперечності між намаганням мінімізувати роль держави в економічному житті із запровадженням заходів зі вдосконалення наднаціональної, глобальної системи регулювання.

3. Підставами для тверджень про настання *епохи* "Нового середньовіччя" в сучасних умовах є зростання різноманіття міжнародного економічного

середовища, інтенсифікація міжнародної взаємодії, поява нових центрів сили.

4. Ринок і держава - інститути, що виконують у глобальній економіці різні функції, що ніяк не перетинаються.

7. Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. ***До засадничих принципів Вестфальської системи відносять:***

- а) пріоритет держав-націй;
- б) державний суверенітет (невтручання у внутрішні справи інших країн);
- в) пріоритет національного інтересу;
- г) диференціацію прав держав;
- д) зобов'язання виконувати підписані договори.

2. ***До засадничих принципів Вестфальської системи відносять:***

- а) принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії в міжнародних відносинах;
- б) деідеологізацію (деконфесійність);
- в) пріоритет національного інтересу;
- г) погоджене з іншими партнерами втручання у внутрішні справи інших країн;
- д) баланс сил.

3. ***Епоху "Золотого стандарту" найкраще характеризує такий лозунг:***

- а) "Бажаєш торгувати - дотримуйся правил";
- б) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати - відмовся від свого права встановлювати правила".

4. ***Бреттон-Вудську систему найкраще характеризує лозунг:***

- а) "Бажаєш торгувати - дотримуйся правил";
- б) "Бажаєш торгувати - відмовся від свого права встановлювати правила";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";

- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати - відмовся від свого права встановлювати правила".

5. *Період створення СОТ найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати - дотримуйся правил";
- б) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати - відмовся від свого права встановлювати правила".

6. *Сучасний період найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати - дотримуйся правил";
- б) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Бажаєш торгувати - відмовся від свого права встановлювати правила".

7. *Повернення до принципів мультилатералізму найкраще характеризує лозунг:*

- а) "Бажаєш торгувати - дотримуйся правил";
- б) "У чужий монастир зі своїми законами не ходять. Я у тебе в гостях дотримуюся твоїх правил, а ти у мене - моїх";
- в) "Правила єдині для всіх, вони мінімізують роль держави";
- г) "Я хочу з тобою торгувати, тому приймай мої правила";
- д) "Треба підсипати трохи піску в підшипники наших надмірно ефективних міжнародних грошових ринків".

8. *Принципи мультилатерального регулювання в сучасних умовах набувають таких рис:*

- а) глибока інтеграція ринків у систему управління;
- б) забезпечення різноманіття економічних моделей зростання;
- в) збереження ролі національних демократичних держав;

- г) підтримка різноманіття моделей інституційного облаштування країн світу;
- д) активне просування власних інститутів в інших країнах.

9. *Принципи мультилатерального регулювання в сучасних умовах набувають таких рис:*

- а) установлення правил контролю за взаємодією між національними інститутами;
- б) створення особливих умов участі в глобальній взаємодії недемократичних країн;
- в) розвиток інститутів установлення та контролю виконання норм, стабілізації та підтримки ринків;
- г) відмова від нав'язування власних інститутів іншим країнам;
- д) уніфікація економічних моделей зростання.

10. *До основних груп суб'єктів глобального регулювання можна віднести:*

- а) національні держави;
- б) міжнародні корпорації;
- в) інтеграційні об'єднання;
- г) кластерні структури;
- д) міжнародні комерційні та некомерційні організації.

11. *Критеріями диференціації сутнісних ознак суб'єктів глобального регулювання виступають:*

- а) вертикальний розподіл влади;
- б) горизонтальний розподіл влади;
- в) демократичний розподіл влади;
- г) мотивація через власний інтерес;
- д) мотивація через соціальні зобов'язання.

12. *До напрямів участі ТНК у регулюванні процесів, що відбуваються в глобальній економіці, можна віднести:*

- а) забезпечення виробництва основної номенклатури товарів і послуг, які потрапляють на світові ринки;

- б) розподіл основного обсягу міжнародних інвестиційних потоків;
- в) створення, володіння та розподіл нових технологій та інноваційних продуктів;
- г) є найбільшими роботодавцями на світових ринках робочої сили;
- д) забезпечують боротьбу з корупцією на глобальному рівні.

13. Основні етапи включання інтеграції в процеси міжнародного регулювання:

- а) від односторонніх рішень про регулювання торгівлі з іншими країнами до двостороннього та багатостороннього їх погодження;
- б) відмова від регулювання митних податків і зборів;
- в) включення інших форм економічної взаємодії;
- г) поглиблене співробітництво, що комплексно охоплює широкий спектр соціальних сфер (розширення за межі економіки) та форм;
- д) від співробітництва на регіональному рівні до міжрегіонального співробітництва.

14. Особливості сучасного етапу розвитку МЕІ як форми глобального регулювання полягають у:

- а) спрямованості на реалізацію довгострокових програм;
- б) поступовому переході від внутрішньоорієнтованих міжнародних об'єднань країн до угруповань, які мають зовнішньо орієнтований характер;
- в) формування РІО, які включають країни, що знаходяться на різних рівнях розвитку;
- г) відмова від міжрегіональної інтеграції;
- д) активний розвиток процесуальної інтеграції.

15. Особливістю роботи якої з груп міжнародних організацій є періодичне проведення зустрічей керівників урядів і відповідних міністерств країн-учасниць:

- а) глобальні міждержавні універсальні організації;
- б) спеціалізовані організації ООН, що відіграють роль провідних регуляторів певних сегментів світової економіки;

- в) міжнародні регіональні та міжрегіональні організації;
- г) міжнародні економічні організації, що функціонують на окремих сегментах світового ринку;
- д) міжнародні параорганізації?

Завдання до самостійної роботи

Завдання 1

Визначте для України позитивні та негативні наслідки еволюції ролі національної держави в системі глобального регулювання.

Тематика есе

1. Витоки парадоксальності глобального регулювання: між матеріальним і віртуальним, ієрархією та мережею.
2. Глобалізація, Вестфальська система й еволюція ролі держави.
3. Глобальні міста та кластерні структури як актори механізму регулювання.
4. Місце та роль міжнародних організацій в механізмах глобального регулювання.
5. Неурядові некомерційні організації в регулюванні глобальної взаємодії.
6. Роль інтеграційних об'єднань у регулятивній системі глобальної економіки.
7. Суб'єкти регулятивного механізму глобальної економіки.
8. Транснаціональні корпорації як суб'єкти глобального регулювання.

ТЕМА 8. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ ТА ЙОГО ФОРМИ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Передумови виникнення альтерглобалізму.
2. Сутність і течії альтерглобалізму.
3. Альтерглобалізм й антиглобалізм.
4. Значення альтерглобалізму для розвитку глобалізації.

1. Передумови виникнення альтерглобалізму

Європейсько-американська ліберальна модель глобалізації, що отримала поширення з 80-х рр. ХХ ст., окрім позитивних результатів, породила безліч проблем практично в усіх сферах соціальної взаємодії. Отримала підтвердження виправданість заклопотаності членів Римського клубу глобалізацією проблем охорони довкілля, посилення соціальної нерівності та соціальної несправедливості, охорони праці, захисту культур корінних народів і прав людини.

У значній мірі прискорений розвиток глобальних проблем, що постають перед людством у результаті активного втручання в природне середовище господарювання, зумовлений абсолютним домінуванням корпоративної моделі глобалізації.

Фактично уряди країн "Золотого мільярда", МВФ, ВБ, СОТ виявилися виразниками та захисниками інтересів найбільших глобальних корпорацій, що відстоюють ідею глобалізації як формування глобального ринку, на якому вони забезпечили собі монопольне домінування. Водночас цьому національні уряди країн, що розвиваються, втрачають реальні важелі управління та захисту національних інтересів.

До найбільш значущих негативних наслідків глобалізації можна віднести:

зростаючий розрив у доходах, рівні споживання, здоров'я, освіти в країнах Ядра та Периферії світ-системи;

погіршення становища робітників з низькою кваліфікацією;

домінування глобальної поп-культури, пригнічення творчості, "стандартизація умів";

споживацьке та хижацьке ставлення до природи, спроба "ігнорування" екологічних проблем, виведення "брудних виробництв" у країни "третього світу";

закріплення за країнами Периферії ролі сировинних додатків Ядра світ-системи;

прискорене формування глобальних дисбалансів.

Кризи в господарській сфері з давніх часів супроводжували історію людства.

Вони завжди слугували сигналом недосконалості системи, стимулом до її перетворення. Особливої гостроти кризові явища набувають за умов домінування економічного способу господарювання. Однак лише наприкінці ХХ ст. вони отримують глобальний розмах як за географічним охопленням, так і за сферами економіки, що до них залучаються, за практично перманентним характером протікання, врешті-решт, за своїми наслідками. Формування альтерглобалістського руху стає одним з наслідків їх активізації, перетворюється на інструмент пошуку нової моделі глобального господарювання.

Варто пригадати події, що передували становленню альтерглобалізму як дієвого інструменту реагування на негативні наслідки просування неоліберальної моделі глобалізації.

У другій половині 90-х рр., рух індіанців штату Чьяпос (Мексика) проти руйнівної політики глобальних ТНК був підтриманий цілою низкою представників інтелектуальної еліти світу. Серед них можна назвати Г. Маркеса, О. Стоуна, редактора "Монд дипломатик" І. Рамоне, депутати Європарламенту.

У червні 1998 р. було створено *Асоціацію громадян за оподаткування фінансових операцій* (АТТАК-Франція). Головні вимоги, що висували її засновники, - встановлення *"Податку Тобіна"* (відрахування 0,1 % від міжнародних фінансових операцій на боротьбу з бідністю в країнах третього світу), а також погашення боргів країн, що розвиваються.

Альтерглобалізм зароджується як реакція на негативні наслідки неоліберальної моделі корпоративної глобалізації. На початковому етапі свого становлення він має яскраво виражену антиглобалістську спрямованість. Роком народження альтерглобалізму як масового явища сучасного міжнародного життя визнано 1999 р. Саме тоді, під час саміту СОТ у Сієтлі, відбулися перші потужні та скоординовані виступи прибічників критичних поглядів на глобалізацію.

Можна виділити кілька етапних подій, що відзначили становлення альтерглобалізму:

червень 1999 р., Кельн, перша маніфестація антиглобалістів;

грудень 1999 р., Сієтл, масові виступи під час саміту СОТ;

2000 р., створена інформаційна мережа антиглобалістів IndyMedia;

2000 р., Генуя, 200 000 антиглобалістів намагалися зірвати зустріч лідерів "Великої вісімки", більше трьохсот осіб отримало поранення;

січень 2001 р., *Всесвітній соціальний форум* (ВСФ) у Порту-Алегрі, прийняли участь більше одинадцять тисяч делегатів зі ста двадцяти двох країн світу. У подальшому зустрічі альтерглобалістів у рамках ВСФ набувають регулярного характеру, проводяться щорічно.

Зростання економічного потенціалу країн Протопериферії капіталістичної світ-системи, впевнене включення корпорацій цих країн у конкуренцію на глобальних ринках товарів, послуг, капіталів, ресурсів зумовлює перегляд ставлення до глобалізації з боку країн Ядра світ-системи.

Можна вважати, що у 2016 р. ми стали свідками зародження *нового тренду в альтерглобалістському й антиглобалістському русі*. Його провідниками, як ми вже зазначали в попередньому розділі, виступають представники еліти країн Ядра капіталістичної світ-системи. Парадокс у тому, що на *позиції супротиву глобалізації, антиглобалізму переходять представники саме тих країн, які свого часу виступали провідниками ліберальної моделі глобалізації*. Варто зазначити, що сьогодні *мова йде не про зміну моделі глобалізації (альтерглобалізм), а саме про її гальмування (антиглобалізм)*. Показово, що лідерами у цьому процесі стали країни з англосаксонською, *ліберальною*, моделлю економіки. Велика Британія починає процес виходу з ЄС, а отже, й обмеження економічних зв'язків. Д. Трамп гальмує підписання ТТП, обіцяє перегляд НАФТА, посилює міграційні обмеження. Цілий ряд країн ЄС висловлюються проти укладання ТАТІП, більше того - вірогідність приходу до влади правих сил у таких країнах, як Франція та Нідерланди, зумовлює можливість проведення нових референдумів про вихід з ЄС.

В якій мірі зазначені факти здатні стимулювати відмову від моделі неоліберальної глобалізації і якщо так, то яку її альтернативу запропонують країни Ядра ми побачимо у найближчий час.

2. Сутність і течії альтерглобалізму

Альтерглобалізм (альтернативна глобалізація) - ідеологія та глобальний суспільно-політичний рух, що ставить своєю метою пошук і затвердження шляхів глобалізації, альтернативних неоліберальним.

У його основі - поєднання визнання об'єктивного характеру поглиблення міжнародної взаємодії з критикою механізмів глобалізації, що нав'язуються через глобалізацію влади капіталу, ТНК, коли частина, приватний інтерес, диктує свої умови цілому, усьому людству.

Варто акцентувати увагу на ключових особливостях альтерглобалістського руху:

він включає некомерційні громадські організації; учасників об'єднує пошук альтернатив сучасній неоліберальній моделі глобалізації в різних сферах її прояву й альтернативних шляхів розвитку;

ключове значення надається досягненню ідеалу глобальної демократизації.

Це новий тип суспільного руху за формами організації, цілями та тактикою соціальної дії. Його організаційним центром став Всесвітній соціальний форум.

Привертає увагу значне різноманіття учасників альтерглобалістського руху. Серед основних груп учасників варто виділити:

організації, націлені на рішення проблем співвідношення Північ / Південь, розвинені країни/країни, що розвиваються, учасники національно-визвольних рухів у країнах БВ, ЛА, Африки, Азії;

різноманітні ідеологічні рухи (марксистичні, анархо-синдикалісти, нові ліві, антифашисти, ізоляціоністи, націоналісти), яких об'єднує критика порядку, що домінує в сучасному світі;

соціальні рухи (профспілкові, феміністичні, безробітних, молодіжні, студентські, борців за права людини, споживачів, противників абортів, пацифістів);

рухи релігійного, екологічного, естетичного спрямування;

"чисті антиглобалісти".

Об'єднання навколо вирішення глобальних проблем такого широкого

спектру громадських рухів стало можливим завдяки демократизації правил і організаційних принципів альтерглобалізму (рис. 8.1).

До **правил альтерглобалізму** відносять:

інтернаціоналізм - широке залучення на рівноправній основі представників різних країн;

інтеркласовість - наявність спільних проблем і пошук спільних шляхів їх вирішення поєднують в альтерглобалістському русі представників різних верств суспільства;

інтерідеологізм - можливі ідеологічні суперечності між учасниками відступають на другий план на фоні об'єднання навколо вирішення спільних проблем пошуку альтернативних шляхів глобального розвитку;

антигегемонія - демократизація відносин між учасниками, відмова від надання переваг окремим із них.

Організаційні принципи:

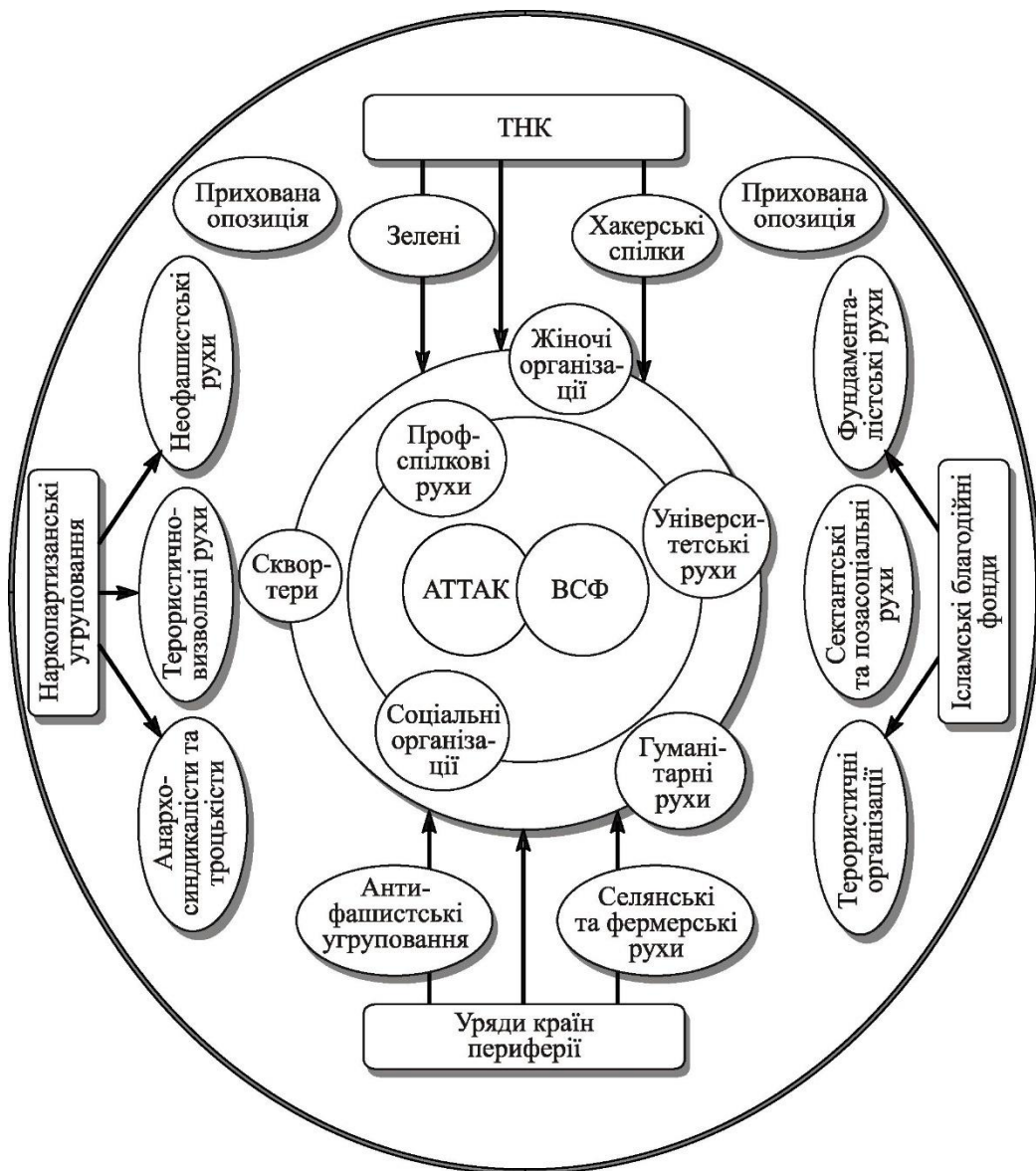
горизонтальна мережева взаємодія, відсутність ієрархічних структур; солідарність, співпраця, відповідальність; вільна, добровільна ефективна асоціація; самоорганізація та самоврядування.

Завдання альтерглобалізму:

формування позитивного сприйняття та підтримки максимально широкими верствами населення ідеології альтерглобалізму; мобілізація, підготовка, натхнення мас до активних дій; створення альтернативної концепції будівництва світової системи, учасники якої не претендували б на монополізацію прав глобального управління, спираючись на громадську думку.

Можна виділити кілька напрямів, за якими розгортаються **основні форми діяльності альтерглобалістів:**

проведення зустрічей, обговорень, соціальних форумів, на яких учасники спільно аналізують процес глобалізації, способи опору, вносять пропозиції щодо альтернативних шляхів розвитку;

Глобальна система

Рис. 8.1. Композиційне поле антиглобальних рухів

демонстрації під альтер- та антиглобалістськими гаслами під час проведення офіційних форумів найбільших міжнародних організацій, задіяних у формуванні сучасної моделі глобалізації;

акції, спрямовані проти конкретних міжнародних компаній, діяльність яких грубо порушує екологічні, морально-етичні, соціальні норми. Серед **вимог альтерглобалістів** варто виділити: списання боргів країн, які розвиваються;

запровадження демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами;

дотримання ТНК права на працю та гідну заробітну плату;
екологізація виробничих процесів;
дотримання рівності прав жінок;
заборона на примусову та дитячу працю;
посилення захисту прав етнічних меншин.

Комплексність проблем, на вирішення яких спрямована діяльність альтерглобалістів, віднаходить своє відображення в диференціації часових рамок цілей, які ставлять перед собою учасники альтерглобалістського руху.

До *короткострокових цілей* можна віднести зрив заходів міжнародних організацій, що визначають напрями й інструменти просування неоліберальної моделі глобалізації, завдання шкоди найбільш одіозним ТНК шляхом бойкоту їх товарів, пошкодження майна, хакерські атаки на відповідні системи управління.

Середньострокові цілі включають ліквідацію, реорганізацію та демократизацію відповідних міжнародних організацій, форумів, зустрічей, платформ для спілкування та формування міжнародної політики.

Довгострокові орієнтири - впровадження альтернативних варіантів ухвалення рішень, усунення розбіжностей між країнами, формування демократичної моделі глобального розвитку.

3. Альтерглобалізм і антиглобалізм

У межах антиглобалістського руху вділяють дві течії - альтерглобалізм (трансформізм) й антиглобалізм (антимондіалізм).

Альтерглобалізм (трансформізм) - трансформістський, реформаторський рух, націлений на формування альтернативної моделі глобалізації на основі демократизації та зміцнення суспільного самоврядування.

Ідеологічні основи альтерглобалістського руху ґрунтуються на таких тезах: процес глобалізації має об'єктивний характер, його уникнути неможливо; усі країни в тій або іншій мірі включені в цей процес і можуть скористатися його результатами;

проблема полягає в тому, що міра вигод окремих економічних суб'єктів від

включення в глобальну економічну взаємодію дуже відрізняється; багаті отримують більше, а бідні менше; тож виникає потреба змусити багатих ділитися результатами; для цього необхідно сформувати альтернативну модель глобалізації.

Стисло охарактеризуємо ключові альтерглобалістські організації. **Всесвітній соціальний форум** - міжнародна зустріч, що проводиться щорічно на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі, об'єднує активістів багатьох соціальних рухів зі всього світу, які шукають альтернативу неоліберальній моделі глобалізації.

АТТАК - організація, створена у Франції у 1998 р. невеликою групою суспільних діячів, що об'єднувала членів редакцій газет, профспілкових лідерів і суспільних організацій, тісно пов'язаних з політичним істеблішментом і лівими партіями Франції. На початок 2001 р. у цій країні було створено 180 місцевих комітетів АТТАК; у організації налічувалося 28 тисяч учасників. У подальшому відділення АТТАК виникли у багатьох країнах світу. Офіційна мета АТТАК - організувати міжнародний рух за демократичний контроль над фінансовими ринками та їх інститутами, створення перепон необмеженій свободі руху капіталів та спекулятивним операціям. Пропонується запровадження податку на прибутки від міжнародних фінансових операцій та санкцій проти зон відмивання грошей, запобігання приватизації пенсійних систем, забезпечення відкритості капіталовкладень у РК, юридичного регулювання фінансових і банківських операцій та анулювання зовнішнього боргу слаборозвинених країн - боржників.

«Глобальна дія» зосереджує увагу на теоретичній критиці ТНК, аналізі характеру та наслідків їх діяльності, протестній активності у містах і сільських районах (рухи фермерів у Європі та сільгоспкооперативів у Латинській Америці та Малій Азії).

Антиглобалізм, у свою чергу, об'єднує прихильників протестних дій. Антиглобалізм (антимондіалізм) - радикальна течія в альтерглобалізмі, націлена на протидію зміцненню влади глобального капіталу, ТНК, міжнародних організацій, що його підтримують.

Варто звернути увагу на **ідеологічне підґрунтя антиглобалізму**. Антиглобалізм постає перш за все як теорія протистояння глобальній змові. Сутність його в тому, що світовий капітал, і передусім капітал США, за допомогою підконтрольних міжнародних організацій типу ВБ, СОТ, МВФ перебирають під свій контроль країни, що розвиваються, тим самим забезпечуючи умови для використання їх ресурсів у своїх інтересах.

Характерною рисою цієї течії є **телеологічність**. Глобалізація уявляється як процес об'єктивний. Але скористатися його результатами можуть лише багаті країни Заходу, а бідні неминуче нестимуть втрати.

Цікавими та показовими прикладами антиглобалістських організацій можуть слугувати такі:

"Black Bloc" - організація, що об'єднує прибічників анархізму. Вони виступають проти капіталізму, держави та воєн, влаштовують погроми дорогих магазинів і офісів, зіткнення з поліцією.

"The Third Position" - організація, що об'єднує прибічників украй лівих і вкрай правих поглядів, зорієнтованих на активне використання агресивних методів протесту.

"Ya Basta" (Достатньо) - широка мережа протестних організацій антикапіталістичної спрямованості, що охоплює Центральну та Південну Америку, Італію.

"Хактивізм" - об'єднання хакерів-активістів, які діють за політичними мотивами.

Радикальні екологи - широкий спектр рухів, що виступають проти індустріального суспільства, розповсюдження споживацького менталітету, антропоцентричної культури, економічного зростання. Вважають, що уникнути екологічної катастрофи "суспільства зростаючого споживання" можна лише шляхом здійснення антиринкової революції.

4. Значення альтерглобалізму для розвитку глобалізації

Альтернативні напрями протестного руху мають різні цілі, завдання, методи

та форми їх досягнення. Відповідно, *наслідки їх діяльності* можна розподілити на два напрями, відносно основних течій:

- значення альтерглобалізму;
- значення антиглобалізму.

Діяльність прихильників першого, альтерглобалістського напрямку сприяє зменшенню негативних наслідків неоліберальної моделі глобалізації і зростанню ролі її соціальної складової.

Критика сучасної глобалізації з боку альтерглобалізму дозволяє: своєчасно виявляти її слабкі місця, загрози, нею породжувані; ставить завдання пошуку альтернативних сценаріїв глобального розвитку;

висуває проекти такого розвитку;

об'єднує сили, зацікавлені, готові та здатні шукати інші, більш адекватні шляхи глобального розвитку;

створює можливості для швидкої самоорганізації масового протестного руху, проведення спільних скоординованих акцій, спрямованих на корекцію дій найбільш агресивних прихильників неоліберальної моделі глобалізації.

Позитивна роль антиглобалізму:

привертає увагу до невирішених проблем глобального розвитку; стимулює отримувачів вигод від неоліберальної моделі глобалізації зважати на інтереси країн Периферії;

мобілізує і об'єднує учасників антиглобалістського руху.

За своїми вихідними посилами мотивація діяльності антиглобалістів має цілком обґрунтовану підставу - несприйняття неоліберальної моделі глобалізації. Однак інструменти та методи її досягнення, відсутність більш-менш цілісного, системного, реального в досягненні орієнтиру призводить до того, що галасливі й агресивні акції антиглобалістів дають підстави для більш жорсткої відповіді влади на намагання таким способом вплинути на її ініціаторів і провідників. До того ж екстремізм багатьох акцій антиглобалістів відвертає від альтерглобалістського руху значну масу потенційних прибічників, не згодних з подібними методами боротьби. Адже на перші шпальта світових засобів інформації потрапляє

інформація не про повсякденні справи прихильників першого, трансформістського напрямку альтерглобалістського руху, а ці галасливі акції антиглобалістів.

Негативні наслідки антиглобалізму:

ігнорування об'єктивних підстав глобалізації зумовлює утопізм багатьох пропозицій антиглобалістів;

концентрація на критиці призводить до фактичної відсутності позитивної альтернативної програми глобального розвитку;

екстремізм, спирання під час масових акцій на насильство та безлади відштовхує від участі в альтерглобалістському русі.

Обмеження альтерглобалізму:

ідейна неоднорідність, як результат включення в процес найрізноманітніших соціальних течій, заважає виробленню спільної програми дій;

неможливість, за самою мережевою природою, широтою та відмінністю спектру інтересів учасників, формування сильного єдиного координаційного центру;

фінансова залежність некомерційних організацій від спонсорів, які здатні, таким чином, ставити неприбуткові організації на службу своїм комерційним інтересам.

Варто також звернути увагу на суттєвий вплив *зовнішніх і внутрішніх суперечностей альтерглобалізму*.

До *зовнішніх суперечностей альтерглобалізму* можна віднести протистояння між:

антикапіталістичною спрямованістю та включеністю в капіталістичну систему: самі учасники, джерела фінансування їх діяльності та власного існування черпають звідти; відсутня реальна альтернатива;

некомерційними цілями та формами організації та необхідністю фінансового забезпечення діяльності;

неоднорідністю та нерівністю соціальної позиції учасників і необхідністю підтримання солідаризму та рівності у рамках мережевої взаємодії;

мережевою структурою взаємодії всередині співтовариства альтерглобалістів та ієрархічною взаємодією на зовнішньому рівні й у рамках окремих організацій-учасників.

Рекомендована література: [6, 7, 9, 12, 13, 16, 17, 20].

Питання для самоперевірки знань

1. Назвіть і прокоментуйте основні передумови формування альтерглобалістського руху.
2. Яким чином зростання економічного потенціалу країн Протопериферії світ-системи позначилось на альтерглобалістському русі?
3. Охарактеризуйте сутність і особливості альтерглобалістського руху.
4. Назвіть і прокоментуйте основні правила й організаційні принципи альтерглобалізму.
5. Охарактеризуйте основні напрями та форми діяльності альтерглобалістів.
6. У чому полягають особливості діяльності трансформістської течії альтерглобалізму?
7. Дайте характеристику протестній течії альтерглобалізму.
8. Яким чином діяльність альтерглобалістів впливає на розвиток процесів глобалізації?
9. Охарактеризуйте позитивні та негативні наслідки діяльності антиглобалістів.
10. У чому полягають обмеження та суперечності альтерглобалістського руху?

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Питання для дискусії

1. Чи можна вважати зростання протекціоністських настроїв у лавах еліти Ядра капіталістичної світ-системи ознакою її приєднання до альтерглобалістського руху?
2. Антиглобалізм: за та проти.

3. Неможливість створення сильного єдиного центру управління альтерглобалістським рухом: недолік або сильна сторона альтерглобалізму?

2. Дайте визначення поняттям

Альтерглобалізм - .

Антиглобалізм - .

Всесвітній соціальний форум - .

Глобальна дія - .

Радикальні екологи - .

Податок Тобіна - .

3. Які поняття характеризують подані визначення?

Альтерглобалістська організація, націлена на теоретичну критику ТНК, аналіз характеру та наслідків їх діяльності, протестну активність у містах і сільських районах (рухи фермерів у Європі та сільгоспкооперативів у Латинській Америці та Малій Азії), - .

Відрахування 0,1 % від міжнародних фінансових операцій на боротьбу з бідністю в країнах третього світу, а також на покриття боргів країн, що розвиваються, - .

Ідеологія та глобальний суспільно-політичний рух, що ставлять своєю метою пошук і затвердження альтернативних неоліберальним шляхів глобалізації, - .

Міжнародна зустріч, що проводиться щорічно на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі, об'єднує активістів багатьох соціальних рухів зі всього світу, що шукають альтернативу неоліберальній моделі глобалізації, - .

Об'єднання у рамках антиглобалістського руху хакерів-активістів, що діють за політичними мотивами, - .

Радикальна течія в альтерглобалізмі, націлена на протидію зміцненню влади глобального капіталу, ТНК, міжнародних організацій, що його підтримують, - .

Течія в антиглобалізмі, ґрунтована на переконанні, що уникнути екологічну

катастрофу "суспільства зростаючого споживання" можна через антиринкову революцію, - .

4. Стереотипні завдання

1. Як ви розумієте висловлювання "формування альтерглобалістського руху - один з наслідків, інструмент пошуку нової моделі глобального господарювання"? Прокоментуйте його.
2. Як би ви могли пов'язати відсутність у антиглобалістів позитивної програми з ідеологічними витоками цієї течії альтерглобалізму?
3. Чому виявляється неможливо створити єдиний сильний центр управління альтерглобалістським рухом?

5. Діагностичні завдання

1. Що спільного та в чому відмінності між альтерглобалізмом і антиглобалізмом? Заповніть табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Альтерглобалізм та антиглобалізм

Критерії	Альтерглобалізм	Антиглобалізм
<i>Позитивний орієнтир</i>		
<i>Ідеологічна платформа</i>		
<i>Форми організації</i>		
<i>Течії</i>		
<i>Приклади організацій-учасників</i>		
<i>Обмеження</i>		

2. Назвіть внутрішні суперечності альтерглобалізму та покажіть, як вони впливають на ефективність альтерглобалістського руху. Які шляхи усунення цих суперечностей?

6. Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. До цілей альтерглобалізму відносять розроблення, формування та впровадження нових принципів глобальної демократії, функціонування глобальної системи, ґрунтованих на соціальному партнерстві, соціальній державі та реальних демократичних цінностях.

2. До середньострокових планів альтерглобалістів відносять ліквідацію, реорганізацію та демократизацію відповідних міжнародних організацій, конференцій.

3. Характерною рисою альтерглобалізму є телеологічність. Глобалізація уявляється об'єктивним процесом, результатами якого можуть скористатися лише багаті країни Заходу, а бідні неминуче нестимуть втрати.

4. Серед вимог антиглобалістів варто виділити списання боргів країн, які розвиваються, запровадження демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами, дотримання ТНК права на працю та гідну заробітну плату, екологізацію виробничих процесів, дотримання рівності прав жінок, заборону на примусову та дитячу працю, посилення захисту прав етнічних меншин.

7. Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. ***До характерних рис моделі корпоративного глобалізму відносять:***

- а) ключову роль урядів країн Ядра світ-системи, великої трійки;
- б) захист провідними гравцями інтересів глобальних корпорацій;
- в) глобалізація сприймається як процес формування глобального ринку;
- г) на цьому ринку немає монопольного домінування;
- д) РК позбавлені реальних важелів управління та захисту національних

інтересів.

2. ***До найбільш значущих негативних наслідків глобалізацій відносять:***

- а) зростання розриву між країнами Ядра та Периферії світ-системи;
- б) поліпшення становища працівників низької кваліфікації;
- в) домінування поп-культури, "стандартизацію умів";
- г) споживацьке ставлення до природи;
- д) перетворення країн Периферії на сировинні придатки Ядра світ-системи.

3. ***Яка з етапних подій в історії альтерглобалізму проходила в Порту-Алегрі:***

- а) червень 1999 р., перша маніфестація антиглобалістів;

- б) грудень 1999 р., саміт СОТ;
- в) 2000 р., створена інформаційна мережа антиглобалістів IndyMedia;
- г) 2001 р., 200 000 антиглобалістів намагалися зірвати зустріч "Великої вісімки";
- д) січень 2001 р., Всесвітній соціальний форум (ВСФ)?

4. До учасників альтерглобалістського руху відносять:

- а) організації, націлені на рішення проблем взаємодії країн Ядра та Периферії;
- б) ідеологічні рухи;
- в) соціальні рухи;
- г) екологічні, релігійні, естетичні рухи;
- д) "чисті альтерглобалісти".

5. До правил альтерглобалізму відносять:

- а) гіперпросторовість;
- б) інтернаціоналізм;
- в) інтеркласовість;
- г) інтерідеологізм;
- д) антигегемонізм.

6. До організаційних принципів альтерглобалізму відносять:

- а) горизонтальну мережеву взаємодію;
- б) солідарність, співпрацю, відповідальність;
- в) ієрархічну супідрядність;
- г) вільну, добровільну ефективну асоціацію;
- д) самоорганізацію та самоврядування.

7. До завдань альтерглобалізму відносять:

- а) формування позитивного сприйняття альтерглобалізму;
- б) розширення підтримки всіма верствами населення ідеології альтерглобалізму;
- в) розроблення теорії глобалізації;
- г) створення альтернативної демократичній концепції світ-системи;

д) мобілізація, підготовка, натхнення мас до активних дій.

8. До форм діяльності альтерглобалістів відносять:

- а) проведення зустрічей, обговорень, соціальних форумів;
- б) спільний аналіз процесу глобалізації, способів опору;
- в) формування пропозицій щодо альтернативних шляхів розвитку;
- г) демонстрації проти проведення форумів міжнародних організацій;
- д) акції, спрямовані на підтримку конкретних міжнародних компаній.

9. Серед вимог альтерглобалістів:

- а) списання боргів країн, які розвиваються;
- б) демократичний контроль над фінансовими ринками та їх інститутами;
- в) дотримання права на працю та гідну заробітну плату;
- г) екологізація виробничих процесів;
- д) акцент на визнанні специфічних прав жінок.

10. До ідеологічних підстав альтерглобалізму можна віднести такі твердження:

- а) процес глобалізації - явище суб'єктивне;
- б) усі країни можуть скористатися його результатами;
- в) міра вигод від глобалізації різна, багаті отримують більше;
- г) треба змусити багатих ділитися результатами;
- д) для цього необхідно сформувати альтернативну модель глобалізації.

11. Які з організацій належать до антиглобалістських:

- а) "Black Bloc";
- б) "The Third Position";
- в) АТТАК
- г) "Хактивіст";
- д) Радикальні екологи?

12. До обмежень альтерглобалізму можна віднести:

- а) ідейну неоднорідність;
- б) різноманітність організаційних форм;
- в) мережеву форму взаємодії;

- г) неможливість формування сильного єдиного координаційного центру;
- д) фінансову залежність від спонсорів.

13. До зовнішніх суперечностей альтерглобалізму відносять:

- а) антикапіталістичну спрямованість/включеність у капіталістичну систему;
- б) протестний характер/асиметрії глобалізації;
- в) некомерційні цілі та форми організації/необхідність фінансового забезпечення;
- г) неоднорідність соціальної позиції/солідаризм і рівність у мережевій взаємодії;
- д) мережева взаємодія усередині/ієрархічна - зовні.

14. До внутрішніх суперечностей альтерглобалізму належать:

- а) творча (альтер-)/руйнівна (антиглобалізм) складові;
- б) боротьба проти капіталізму/залишається у рамках капіталізму;
- в) зростання ролі особистості/необхідність об'єднання зусиль;
- г) просторова глобальність/ідейна різноманітність;
- д) сильні та слабкі сторони мережевої форми організації руху.

15. У рамках альтерглобалізму можна виділити альтернативні ідейні течії:

- а) трансформістську та руйнівну;
- б) трансформістську та прогностичну;
- в) неокейнсіанську та неомарксистську;
- г) неоліберальну та консервативну;
- д) прогностичну й історичну.

16. Альтерглобалістський рух координує свою активність на зустрічах:

- а) Генеральної асамблеї ООН;
- б) СОТ;
- в) МВФ;
- г) ВСФ;
- д) ВБ.

Завдання до самостійної роботи

Завдання 1.

У контексті послідовності стадій розвитку суперечності простежте історію розгортання альтерглобалістського руху та спробуйте спрогнозувати його подальший розвиток як елемента історичного процесу.

Завдання 2.

Розкрийте спільне та особливе у явищній, сутнісній та дійсній складових альтерглобалістського й антиглобалістського рухів. Прослідкуйте витоки виникнення та наслідки цих відмінностей.

Тематика есе

1. Альтерглобалізм в окремих регіонах світу (за С. Аміном).
2. Альтерглобалізм як пошук позитивної альтернативи західній моделі глобалізації.
3. Екологічні рухи.
4. Нова ліва ініціатива.
5. Соціальні чинники формування альтерглобалізму.
6. Особливості участі в альтерглобалістському русі країн Ядра та Периферії світ-системи.

ТЕМА 9. ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯК ПРОГНОСТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Темпоральні виміри глобалізації.
2. Глобальне прогнозування як метод глобальних досліджень.
3. Історія розвитку глобального прогнозування.
4. Альтернативні прогнозні сценарії глобального розвитку.

1. Темпоральні виміри глобалізації

Люди завжди цікавилися як своїм минулим, так і намагалися зазирнути у

майбутнє. Розширення кута сприйняття оточуючої реальності до глобальних масштабів лише посилює цей інтерес і практичне значення розуміння історичних закономірностей розвитку нашої цивілізації. У цілому можна визначити три моделі розгортання історичного процесу та варіанта сприйняття еволюції глобалізації:

телеологічну;

лінійну;

циклічну.

Розглянемо їх більш детально.

Телеологія (від грец. завершальний, досконалий + вчення) - вчення про доцільність буття, людського існування, що припускає наявність зовнішньої щодо людини (цивілізації) розумної творчої волі (Творця). Телеологічний підхід ставить перед собою завдання відповісти на запитання "навіщо, з якою метою?". Результатом стає висновок про напередзаданість процесів, пов'язаних з життям людини. Відповідно, глобалізація постає як така, що має заздалегідь установлену мету, до якої йде людство незалежно від суб'єктивних бажань, дій та планів.

Економічна глобалізація як телеологічний процес

Процес економічної глобалізації у рамках концепції телеологічності історії розгортається незалежно від бажань, планів, діянь окремих людей, відповідно до волі Творця.

Тож виникає запитання: чи можна вважати це обмеженням свободи людської творчості, обмеженням можливостей глобалізації?

Відповідь на нього можна знайти у висловлюванні А. Ейнштейна, представника фізики, науки, що в найбільшій мірі спирається на матеріалістичне сприйняття реальності:

Я хочу знати думки Бога Усе інше деталі...

Усі методи є лише тупим інструментом,

Якщо за ними не стоїть Живий Дух.

Ми повертаємося до питання про роль ціннісних орієнтацій у житті людини. Якщо людина в своїй повсякденній діяльності спирається на певні світоглядні

настанови, то вони виступають вже не обмеженням в її поведінці, діях, а дороговказом до них. Вони допомагають людині у виборі шляхів, що відповідають її призначенню в цьому світі.

Лінійний розвиток глобалізації

Прогресивно-поступальне розгортання процесів глобалізації зумовлює послідовне ускладнення системи господарювання через по - етапне чергування періодів неспішного еволюційного та бурхливого революційного розвитку, які в кінцевому підсумку приводять до якісного вдосконалювання одних і відмирання інших елементів глобальної економіки.

Відбувається поступальне, послідовне розгортання глобалізації. Кожен подальший її етап стає продуктом попереднього. Його початкова специфіка закладається на попередньому етапі, але з розгортанням нового пріоритетного значення набувають нові елементи, закономірності їх взаємодії. Розвиток економічної глобалізації набуває нових, раніше відсутніх рис. Отже, врахування досвіду попередніх етапів глобалізації в процесі прогнозування подальшого розвитку вважається можливим і доцільним, але водночас необхідно мати на увазі специфіку кожного окремого етапу.

Циклічний розвиток глобалізації

Увага зосереджується на виявленні закономірностей циклічності еволюції глобальної економіки. Передбачається поєднання прогресивно- поступального тренду розвитку цивілізації із урахуванням періодичних проявів зворотних рухів як окремих складових, так і глобальної системи господарювання у цілому. Ключового значення у визначенні засадничих моментів зміни трендів набувають кризові явища в економіці. Вони мають закономірний характер, виступають умовою та стимулом удосконалення глобальної системи господарювання. Циклічність визнається закономірною складовою розвитку. Самим циклом притаманні типові риси. За своїми часовими об'рями вони розподіляються на довго-, середньо- та короткострокові.

Отже, відштовхування від тези, що історична еволюція людської цивілізації має циклічний характер, зумовлює послідовність міркувань, які обґрунтовують

доцільність урахування циклічності розвитку в процесі глобального прогнозування:

кожен подальший виток, цикл історії повторює у своїх підставах попередній; разом із тим здійснюється він вже на іншому, більш складному рівні;

відповідно, у процесі прогнозування розвитку глобальної економіки ми можемо спиратися на загальні закономірності еволюційного процесу;

водночас зважаючи на специфіку поточного циклу глобалізації.

2. Глобальне прогнозування як метод глобальних досліджень

Завдання кожної науки - давати людині рекомендації стосовно вдосконалення шляхів досягнення певних цілей. Коли мова йде про економічну науку, глобальну економіку зокрема, акцент ставиться на вдосконаленні шляхів, методів, інструментів забезпечення зростання якості життя людини. Мова йде про визначення перспектив поєднання бажаного та реально можливого. Отже, особливого значення набуває прогнозування розвитку.

Прогноз (від грец. - передбачення, пророцтво) - пророцтво, вірогіднісне судження про майбутній стан об'єкта дослідження за допомогою наукових методів; наукова модель майбутньої події, явища; розрахунок динаміки зміни характеристик системи за заданими чинниками, на підставі певної моделі.

Прогнозування - процес складання, розроблення прогнозу, наукове дослідження перспектив розвитку певного процесу.

До основних методів прогнозування відносять:

- **статистичні**, коли на підставі зіставлення закономірностей зміни кількісних характеристик, що описують процес еволюції глобальної економіки в минулому, робляться спроби спрогнозувати їх тренди в майбутньому;
- **експертних оцінок** (метод Дельфи), коли спеціалісти в певній сфері, обрані в якості експертів, складають сценарії її розвитку, а потім у процесі колективного обговорення визначають найбільш вірогідний і доцільний;
- **моделювання**, що передбачає певне спрощення об'єкта прогнозування, визначення ключових його елементів, на варіантах взаємо- пов'язаної еволюції

яких під впливом певних чинників і зосереджується увага дослідників. Порівняння отриманих результатів дозволяє визначити найбільш прийнятний варіант розвитку подій;

- **екстраполяції за аналогією**, що передбачає попереднє визначення об'єктів порівняння, які мають схожі характеристики та досвід еволюції яких вже відомий. Здійснюється перенесення, екстраполяція досліджених наслідків впливу певної події на певний об'єкт у минулому на інші аналогічні об'єкти в прогнозованому майбутньому;

- **інтуїтивні**. У четвертому розділі ми вже зупинялися на особливостях моделей людського мислення. Акцентували увагу на тому, що вже сам устрій мозку людини передбачає існування альтернативних моделей пізнання оточуючого світу - раціонального, логічного й інтуїтивного. Саме останнє відкриває людині доступ до тих рівнів регулювання діяльності людини, непідвласні свідомості, забезпечує альтернативний спосіб сприйняття та обробки інформації. Уже саме закріплення цього способу мислення в процесі еволюції людини свідчить про доцільність його використання, в тому числі в ході глобального економічного прогнозування.

Існування широкого спектру методів та інструментів прогнозування зовсім не виключає обмежень в його використанні. Серед них:

- **обсяг інформації, знань** (тих, що піддаються або не піддаються верифікації), **вихідних даних і період їх збирання**. Сучасні інформаційні технології відкривають доступ до майже безмежного обсягу даних, що описують найрізноманітніші аспекти глобалізації. Проте постають проблеми можливості їх поєднання, зіставлення, обробки, повноцінного використання. Більш-менш достовірні статистика охоплює лише останнє століття існування людства; відповідно, використання даних за більш віддалені періоди викликає значні труднощі. Зберігаються суттєві інформаційні інтервали між подіями та часом, коли стають широко доступними узагальнені дані про них;

- **властивості об'єкта прогнозування**. Економічна глобалізація активно впливає на господарюючих суб'єктів, вони постійно реагують на навколишні

зміни. Змінюється економічний ландшафт світу. Варто також урахувати різнобічність і різноманітність об'єктів глобального прогнозування. Неможливо врахувати всі складові чинників, що впливають на їх еволюцію;

методики та підходи до прогнозування. Широта та різноманіття методологічного апарата прогнозування в значній мірі є результатом складності та багатогранності самого об'єкта.

Особливе місце в глобальному прогнозуванні посідає економічне прогнозування.

Економічне прогнозування - система якісних і кількісних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку економічних систем і визначення майбутніх параметрів їх функціонування.

Генетичне прогнозування - тип прогнозування, заснований на виявленні назрілих проблем шляхом логічного продовження на майбутні періоди тенденцій, закономірності яких досить добре відомі.

Телеологічне прогнозування - тип прогнозування, заснований на встановленні критеріїв - орієнтирів розвитку системи (вирішення проблеми) та подальшому виявленні оптимальних шляхів досягнення потрібного стану.

Цілком логічним напрямом розширення меж прогнозування в умовах швидкого прискорення темпів міжнародної економічної взаємодії стало розроблення сценаріїв глобального розвитку.

Глобальне прогнозування - напрям соціально-економічного прогнозування, пов'язаний з розробленням прогнозів загальносвітового масштабу, що стосуються перспектив розвитку людства в цілому (на відміну від галузевих, регіональних, локальних і т. д.). Воно ґрунтується на комплексному використанні методів прогнозування. Ключове значення надається моделюванню, статистичному аналізу, методам експертних оцінок, екстраполяції за аналогією.

Сценарне глобальне прогнозування - прогнозування сценаріїв глобального розвитку на підґрунті посилок про ключові чинники глобалізації.

В основі методу - виділення ключових чинників розвитку, складання моделі процесу та формування альтернативних (оптимістичних, песимістичних,

усереднених) його сценаріїв.

3. Історія розвитку глобального прогнозування

Незважаючи на те, що сам термін "глобалізація" отримав визнання відносно недавно, людство з давніх-давен цікавилось проблемами визначення своєї подальшої долі. Найбільш відомим документом такого роду можна вважати **Одкровення (Апокаліпсис) Іоанна Богослова**, остання книга Нового Заповіту. До певної міри альтернативою високій духовній насиченості Одкровення виглядають середньовічні **пророцтва Нострадамуса**.

Значне прискорення у другій половині ХІХ ст. темпів науково-технічного прогресу, зокрема - розвиток засобів транспорту та зв'язку стимулювало зростання спільного інтересу до перспектив, що відкриває використання його досягнень. На багатьох мовах нечуваними тиражами виходять науково-фантастичні твори Жюль Верна. "П'ятнадцятирічний капітан", "Діти капітана Гранта", "20 тисяч льє під водою", "Навколо світу за 80 днів", "Таємничий острів" - художні твори, що привертали увагу читачів у всьому світі саме завдяки тому, що поєднували захоплюючу фабулу, що містила розповідь про далекі країни, охоплювала весь світ з описом перспектив, які відкриває прогрес науки та техніки.

Пророцтво заміняється прогнозом.

У середині ХХ ст. отримує розвиток **наукове прогнозування**. Етапними на цьому шляху стали:

1946 р., коли підприємці й учені Стенфордського університету створили Стенфордський дослідницький інститут;

1948 р., заснування "РЕНД корпорейшн" у Санта-Моніці, Каліфорнія;

1955 р., у структурі "РЕНД корпорейшн" створено "Систем девелопмент корпорейшн"; з 1957 вона функціонує як самостійна компанія;

1965 р., організація Інституту проблем майбутнього, Відень;

1965 р., створення Міжнародного фонду "Людство у 2000 р.", Нідерланди;

1966 р., заснування Товариства з вивчення майбутнього світу, Вашингтон.

Особливе місце в становленні та розвитку глобального прогнозування

відіграв *Римський клуб*. У рамках досліджень, організованих під його егідою з кінця 60-х - початку 70-х рр. ХХ ст. було здійснено спробу застосувати сучасний науково-методичний інструментарій прогнозування, особливо математичне моделювання та можливості електронних обчислювальних машин (ЕОМ), до вивчення перспектив розвитку науково-технічного прогресу та його соціально-економічних наслідків на глобальному рівні.

Першою роботою, що викликала значний інтерес, стала *"Світова динаміка" Дж. Форрестера, 1971*. Для визначення перспектив розвитку людства вчений застосував імітаційне моделювання світової динаміки. У процесі дослідження були структуровані взаємозв'язки між динамікою населення, капіталовкладень, географічним розташуванням суб'єктів господарювання, забезпеченістю та динамікою використання природних ресурсів, забрудненням оточуючого середовища та виробництвом продуктів харчування.

Оборотною стороною інноваційного підходу вченого до визначення об'єкта та методологічного апарата дослідження стала наявність у роботі ряду недоліків. А саме:

неповнота врахування чинників, що впливають на еволюцію глобальної економіки;

відсутність диференціації за країнами та регіонами;

ігнорування можливого впливу науково-технічного прогресу;

недосконалість вихідних гіпотез;

неможливість урахування всіх взаємозв'язків.

Наступним дослідженням у напрямі глобального прогнозування стала *Модель СВІТ-3 Донелла та Денніса Медоузів*. (Д. Медоуз та ін. "Межі зростання", 1972).

До основних елементів світової системи, що приймалися до розгляду, було віднесено: населення, економіку, сільське господарство, невідтворювані ресурси, забруднення середовища. Згідно з отриманими результатами до 2030 р. прогнозувалося обвальне скорочення всіх макропоказників світ-системи.

Визнавалося, що уникнення негативного результату можливе лише у

випадку, якщо з 1990 р. обсяг капіталу стабілізується, середній термін його служби зросте в півтора рази, споживання ресурсів на душу населення скоротиться до рівня 1970 р., а забруднення середовища скоротиться в чотири рази порівняно з рівнем 1970 р.

До дослідження перспектив глобального розвитку залучається й Організація Об'єднаних Націй. *Проект ООН "Майбутнє світової економіки"* (1977 р.) очолив американський економіст російського походження В. Леонт'єв. Результати було опубліковано в доповіді "Майбутнє світової економіки".

Глобальна міжгалузєва модель охоплювала основні параметри розвитку п'ятнадцяти регіонів світу. Їх було розподілено за трьома групами: розвинені країни; країни, що розвиваються, багаті природними ресурсами; бідні ресурсами країни, що розвиваються. Модель включала 2 625 рівнянь, які описували структурні міжгалузєві зв'язки сорока п'яти галузей. Вона враховувала екологічні параметри забруднення, демографічні зміни. Запропоновано два основних сценарії на 1980 - 1990 рр. Варто зазначити, що жоден з них так і не підтвердився.

4. Альтернативні прогностичні сценарії глобального розвитку

Масштаби та різноманіття глобального економічного середовища, множинність чинників, що впливають на його еволюцію, суттєво обмежують можливості прогнозування глобального розвитку. Однак можна виділити основні, найбільш вірогідні його сценарії. Серед них перш за все варто зупинитися на таких, як: неоліберальний; неоколоніальний; апокаліптичний; анархічний; моральний;

приборканої глобалізації; оптимістичний.

Неоліберальний сценарій глобалізації Неоліберальний сценарій глобалізації визнається його прихильниками, що представляють мейнстрим сучасної економічної науки та відстоюють інтереси глобальних корпорацій, єдино правильним.

Згідно з ним заохочується посилення взаємодії суспільств з різними рівнями економічного розвитку, моделями господарювання, світоглядними системами,

історичною спадщиною, культурними настановами, матеріально-технологічними умовами, природно-ресурсним потенціалом.

Передбачається, що всі учасники процесу глобалізації в своїй діяльності будуть орієнтуватися на західні цінності та моделі розвитку.

Проте ігнорується специфіка країн, що розвиваються. Теоретичні постулати, на основі яких виробляються рекомендації з економічної політики, вибудовуються виходячи з припущення, що в умовах глобалізації всі країни знаходяться в рівних умовах.

Реалізація подібного сценарію глобалізації призводить до цілої низки негативних наслідків для більш слабких учасників процесу - країн, що розвиваються.

Відбувається підрив ціннісних настанов, закладених в основу національних господарських культур і суспільств, які слугували світоглядною основою їх самоідентифікації протягом усієї історії існування цих суспільств. Некритичне, а подекуди насильницьке запозичення та впровадження чужорідних інституцій та інститутів призводить до гетерогенізації моделей господарювання, посилення суперечностей усередині самих суспільств. Відбувається руйнування внутрішніх світоглядних, ціннісних засад життєдіяльності суспільств, їх цілісності, формується загроза їх існуванню як цілісних, самостійних цивілізацій.

Розуміння негативних наслідків упровадження неоліберальної моделі глобалізації призводить до несприйняття та супротиву її розповсюдженню. Набуває поширення протидія спробі формування однополярного світу за західним зразком, розколу країн і цивілізацій на бідні та багаті, диктату Заходу.

До *форм* такої *протидії* можна віднести:

розвиток альтер- і антиглобалістського руху;

активізацію міжнародного тероризму;

посилення конфронтаційної активності на лініях перетину цивілізацій;

формування реальної загрози зіткнення цивілізацій.

Початок нового тисячоліття ознаменований глобальною кризою неоліберального проекту глобалізації. Відбувається еволюція від локальних

конфліктів на лініях зіткнення цивілізацій (Ізраїль, Ліван, Кавказ, Балкани) до глобальних міжцивілізаційних конфліктів Західна - Мусульманська, Західнохристиянська - Східнохристиянська - Євразійська цивілізації.

Ми можемо спостерігати ще один глобальний парадокс - *західна модель глобалізації* добила великих позитивних результатів у забезпеченні загальнолюдського прогресу, але водночас її здійснення несе загрозу глобальних економічної, екологічної, культурної та військової катастроф, породжує свій антипод.

Неоколоніальна модель глобалізації

Крах у другій половині ХХ ст. світової колоніальної системи зовсім не означав відмови колишніх метрополій від бажання зберегти домінуюче положення в сучасному світі. Більше того, у нових умовах можливість використовувати ресурси країн Периферії поєднується з відмовою від прийняття на себе хоча б мінімальних соціальних зобов'язань відносно населення країн, ресурси яких піддаються експлуатації. У кінцевому підсумку нова модель відносин між колишніми метрополіями та колоніями була спрямована на збереження контролю над ресурсами за умов відмови від відповідальності за те, що відбувається у нових, формально незалежних країнах.

В основу сучасної ***неоколоніальної моделі глобалізації*** закладене формування ***глобальної технологічної піраміди***.

На її ***вершині знаходяться*** країни - творці технологій першого порядку, метатехнологій, здатних забезпечити контроль над їх користувачами.

Другий рівень глобальної технологічної піраміди складають країни, здатні адаптувати, використовувати, тиражувати нові технології. Умовою цього стає досить високий рівень розвитку економіки, достатньо кваліфікована, але недорога відносно країн вершини, робоча сила.

Третій рівень складають країни, в яких зосереджується виробництво промислової продукції масового попиту. Підставою їх успіху є недорога, але достатньо кваліфікована робоча сила, здатна освоїти технології масового виробництва.

Четвертий рівень глобальної технологічної піраміди становлять ресурсні донори. Країни - постачальники сировини, яка використовується у виробничому процесі.

П'ятий рівень, власне Периферія світ-системи - країни, що виступають у ролі просторово-біосферних донорів.

Ще один, додатковий зріз **глобальної технологічної піраміди**, її так би мовити обернену складову становлять країни - місткі ринки. У кінцевому підсумку використання технологій забезпечує виробництво товарів, призначених для збуту. Без можливості останнього воно втрачає сенс.

Варто зазначити відмінності неоколоніалізму від його класичної моделі:

держава - метрополія відходить на другий план, повністю знімає з себе відповідальність за соціальні наслідки дій ТНК у підконтрольних країнах Периферії;

завдання міжнародної економічної політики - забезпечення переваг глобальних корпорацій;

можна спостерігати часткову подобу такої моделі до епохи меркантилізму, коли держава видавала монополії торговим компаніям на заморську торгівлю, а ті через свої факторії створювали фундамент колоніальних імперій. **Цілі глобального неоколоніалізму:**

забезпечення домінування країн Ядра світ-системи в глобальному масштабі;

доступ до глобальних ресурсів;

отримання переваг на глобальних ринках збуту.

Можливі наслідки глобального неоколоніалізму:

розчинення локальних цивілізацій в майбутньому глобалізованому світі;

посилення суперечностей між країнами Ядра, Протопериферії та Периферії капіталістичної світ-системи; розвиток протестного руху; виникнення глобальних конфліктів.

Інструменти неоколоніалізму:

розмивання, під гаслом інтеграції в глобальне регулювання, суверенності прийняття рішень національними урядами;

сприяння послабленню, дезінтеграції національних держав; руйнування цілісності національних господарських комплексів як результат відкритості економік, що призводить до згортання цілих галузей економіки;

перешкоджання реалізації потенціалу становлення нових великих держав;
система подвійних стандартів.

Апокаліптична глобалізація

Особливе занепокоєння викликає песимістичний апокаліптичний сценарій глобалізації. Він передбачає:

посилення суперечностей усередині та між країнами Ядра та Периферії;

втрату національними державами важелів контролю за ситуацією та можливостей вирішення внутрішніх соціальних проблем;

нездатність і небажання провідних гравців Ядра світ-системи створити ефективну наднаціональну систему регулювання;

Агресивна політика забезпечення успіху країн Ядра за рахунок країн Периферії зумовлює формування **глобального антагонізму**. Збереження подібної ситуації веде до зростання загрози глобальної катастрофи.

Анархічна глобалізація

Анархічний сценарій глобалізації спирається на твердження, що недоліки глобального регулювання пов'язані зі змінами в глобальній господарській системі.

Сучасний етап глобалізації співпадає з епохою зміни форм господарювання. Недосконалість глобального регулювання певною мірою пояснюється та тим, що настає період біфуркаційних змін, пов'язаних з переходом від економічної до постеконічної форми господарювання. Інститути, що проявили свою ефективність в умовах домінування економічної форми господарювання, втрачають свої якості в нових умовах. Нові інститути ще не сформувалися. Глобальна система лишається в нестійкому стані. Найменші випадкові зміни можуть призвести до глобальних зрушень.

Прояви глобальної дезорганізації:

гетерогенізація цінностей, світогляду, ідеологічних, політичних, соціальних структур;

примітивізація мотивації через розвиток споживчої культури;
руйнування та хаотизація соціального простору як у межах національних держав, так і на наднаціональному рівні;
послаблення та руйнування традиційних соціальних структур;
розмивання національного суверенітету;
послаблення та скорочення можливостей національної держави.

Разом із тим можна виділити як негативні, так і позитивні наслідки глобальної анархії. До негативних варто віднести такі:

вихід на перший план у мотивації соціальної поведінки найбільш фундаментальних і стабільних його регуляторів - етнічних, національних, релігійних;

це, в свою чергу, породжує зростання конфліктів на національному, релігійному ґрунті, фундаменталізм, нетерпимість.

Водночас руйнування застарілих структур вивільнює ґрунт для формування нових структур глобального регулювання, що відповідають вимогам сучасності.

Приборкана глобалізація

Сценарій приборканої глобалізації передбачає заміну сценарію неоліберальної моделі глобалізації на модель, що ґрунтується на реальному міжнародному консенсусі та солідаризації.

Передумовами формування приборканої глобалізації визнаються: критичне переосмислення ідеології та наслідків неоліберальної глобалізації;

розвиток альтерглобалізму на власній конструктивній основі; економічний розвиток НІК;

становлення регіональної інтеграції як доповнення і альтернативи системі глобального регулювання, що склалася; лібералізація глобальної міграції.

Додаткові стимули формування сценарію приборканої глобалізації породжують такі явища, як:

кризи та глобальні економічні конфлікти;

розвиток міжнародного тероризму, громадянські війни, національна та релігійна нетерпимість.

Обмеженню негативних наслідків глобалізації здатні сприяти заходи з:
моніторингу процесу глобалізації, у тому числі контроль дотримання норм,
забезпечення захисту інтересів усіх сторін;

усунення подвійних стандартів і вдосконалення міжнародного права,
надання йому пріоритетного значення перед національним; забезпечення
контролю над міжнародним рухом капталів: прозорість міжнародних потоків
фінансових ресурсів; формування податкової системи, що стимулює інвестування
у сферу виробництва;

створення міжнародної системи покарання за фінансові махінації і їх
наслідки;

стабілізація ринків сировини;

введення біосферної ренти та її використання для розвитку країн-донорів;

розширення фінансової допомоги країнам, що розвиваються. Особливі місце
та роль у формуванні приборканого сценарію глобалізації здатне відіграти
створення інститутів: гарантування міжнародної безпеки; сприяння вирішенню
глобальних соціальних проблем; наднаціонального регулювання
мегаекономічних процесів; міжнародного руху технологій, що усувають
нерівноправ'я і обмежувальну практику їх використання.

Моральна глобалізація

У її основі - поєднання двох платформ: ідеї сталого розвитку; рух
альтерглобалізму.

Вони доповнюють одна другу. Перша дає позитивну програму глобального
розвитку. Друга забезпечує масовість руху. Разом вони дозволяють інтегрувати
соціально-економічні, політичні й екологічні проблеми глобалізації.

Оптимістична глобалізація

Оптимістичним сценарій глобалізації припускає ряд перед -
умов:

розроблення довгострокових альтернативних сценаріїв розвитку;
формування та узгодження на вищому рівні основних положень глобальної
довгострокової економічної стратегії;

створення дієвого економічного механізму реалізації глобальної стратегії нового порядку;

реалізацію програм формування соціально-економічної свідомості ділової та політичної еліти.

Глобальна довгострокова економічна стратегія - фундамент для формування нового глобального світоустрою.

Основні його принципи: взаємовигідна співпраця; взаємодопомога; партнерство локальних цивілізацій та країн.

Економічний механізм реалізації глобальної стратегії передбачає систему заходів, серед яких:

реорганізація вже існуючих глобальних економічних організацій у напрямі переорієнтації їх діяльності на забезпечення реальної міжнародної економічної взаємодії на принципах рівноправ'я, поваги інтересів сторін і забезпечення взаємної вигоди;

створення нових інститутів мультилатеральної співпраці;
соціалізація та глобалізація свідомості.

В умовах переходу провідних країн світу до постекономічної форми господарювання формуються об'єктивні передумови та необхідність соціалізації та глобалізації свідомості індивідів. Об'єктивною передумовою є забезпечення матеріально-технологічних основ переходу до мотивації соціальної активності на рівні самоактуалізації згідно з моделлю піраміди потреб А. Маслоу, від цінностей виживання до цінностей самоактуалізації за Р. Інглхартом.

Важливим елементом забезпечення передумов перебудови глобалізації на засадах демократизації є формування та забезпечення виконання Програми формування соціально-економічної свідомості еліти. Модифікація інтересів ділової та політичної еліти таким чином, щоб вони реально поєднували індивідуальний інтерес у підприємницькій та політичній сфері з усвідомленням соціальної відповідальності, що набуває глобального масштабу.

Рекомендована література: [5-7, 9, 10, 12, 13, 17, 35].

Питання для самоперевірки знань

1. Назвіть і прокоментуйте основні варіанти темпорального сприйняття глобалізації
2. Охарактеризуйте основні методи прогнозування
3. Перелічіть і опишіть ключові події, що передували розвитку сучасного сценарного прогнозування
4. Назвіть і стисло охарактеризуйте відмінності між альтернативними прогнозними сценаріями глобального розвитку
5. У чому відмінність між неоколоніальним і неоліберальним сценаріями глобального розвитку?
6. Що спільного та в чому відмінності між позитивними сценаріями глобального розвитку?

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Питання для дискусії

1. Телеологічний вимір розвитку глобалізації: між духовним і матеріальним у діяльності людини.
2. Чи можна виділити позитивні наслідки глобальної анархії?

2. Дайте визначення поняттям

Генетичне прогнозування - .

Глобальне прогнозування - .

Економічне прогнозування - .

Прогноз - .

Прогнозування - .

Сценарне глобальне прогнозування - .

Телеологічне прогнозування - .

Телеологія - .

3. Які поняття характеризують подані визначення?

Вчення про доцільність буття, людського існування, що припускає наявність зовнішньої відносно людини (цивілізації) розумної творчої волі (Творця), - .

Напрямок соціально-економічного прогнозування, пов'язаний з розробленням прогнозів загальносвітового масштабу, що стосуються перспектив розвитку людства в цілому (на відміну від галузевих, регіональних, локальних і т. д.), -

Прогнозування сценаріїв глобального розвитку на підґрунті посилок про ключові чинники глобалізації - .

Пророцтво, вірогіднісне судження про майбутній стан об'єкта дослідження за допомогою наукових методів; наукова модель майбутньої події, явища; розрахунок динаміки зміни характеристик системи за заданими чинниками, на підставі моделі - .

Процес складання, розроблення прогнозу, наукове дослідження перспектив розвитку певного процесу - .

Система якісних і кількісних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку економічних систем і визначення майбутніх параметрів їх функціонування, - .

Тип прогнозування, заснований на виявленні назрілих проблем шляхом логічного продовження на майбутні періоди тенденцій, закономірності яких досить добре відомі, - .

Тип прогнозування, заснований на встановленні критеріїв-орієнтирів розвитку системи (вирішення проблеми) та подальшому виявленні оптимальних шляхів досягнення потрібного стану, - .

4. Стереотипні завдання

1. Що спільного й у чому відмінності телеологічної, лінійної та циклічної концепцій розвитку глобалізації? Як пріоритетність у їх застосуванні може відбитися на результатах прогнозування розвитку економічної глобалізації?
2. На підставі своїх знань про модель глобальної технологічної піраміди поясніть сутність і механізми формування сучасної неоколоніальної глобалізації.
3. Назвіть і спробуйте проранжувати за мірою впливу чинники, які необхідно враховувати в процесі розроблення сценаріїв глобального розвитку.

5. Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Позитивним наслідком глобальної анархії вважають руйнування застарілих структур, яке розчищає ґрунт для впровадження змін, що відповідають новим умовам.
2. Як класичний колоніалізм, так і неокolonіалізм передбачають домінування держави-метрополії, яка перебирає на себе відповідальність за стан підконтрольних країн Периферії.
3. Парадоксальність західної моделі глобалізації полягає у тому, що позитивний внесок у забезпечення прогресу вона поєднує із загрозою продукування глобальних екологічної, екологічної, культурної, військової катастроф.
4. В. А. Базаров-Руднев у рамках державного планування запропонував використовувати генетичне прогнозування.

6. Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. **Телеологічна концепція розвитку глобалізації виходить з того, що:**
 - а) Бог створив людину, любить її та бажає їй добра;
 - б) людина не здатна досягнути всю глибину задумів Божих;
 - в) тому людина повинна йому вірити;
 - г) путівником у світському житті слугує християнське світовчення;
 - д) якщо людини сприймає християнські цінності як свої власні, то вони перетворюються на обмеження в її діяльності.
2. **Концепція лінійного розвитку глобалізації припускає:**
 - а) поступальне, послідовне розгортання глобалізації;
 - б) кожен подальший етап визнається продуктом попереднього;
 - в) початкова специфіка закладається, попереднім етапом, з настанням наступного продовжують діяти старі закономірності;
 - г) розвиток економічної глобалізації набуває нові, раніше відсутні характеристики;
 - д) спираючись на досвід попередніх етапів глобалізації для прогнозування подальшого розвитку має обмежене застосування, використовуються прийоми

генетичного та телеологічного прогнозування.

3. ***Концепція циклічного розвитку глобалізації передбачає, що:***

- а) історична еволюція цивілізацій має циклічний характер;
- б) кожен подальший цикл історії в основному повторює попередній;
- в) здійснюється він вже на іншому, більш складному рівні;
- г) у прогнозуванні глобального розвитку ми можемо спиратися на загальні закономірності еволюційного процесу;
- д) водночас треба зважати на специфіку поточного етапу глобалізації.

4. ***До основних методів прогнозування відносять:***

- а) статистичні;
- б) граничного аналізу;
- в) експертних оцінок (метод Дельфи) й екстраполяції за аналогією;
- г) моделювання;
- д) інтуїтивні.

5. ***Серед найбільш відомих проектів глобального прогнозування можна виділити:***

- а) одкровення Іоанна Богослова (Апокаліпсис);
- б) пророцтва Нострадамуса;
- в) імітаційне моделювання світової динаміки Дж. Форрестера;
- г) модель СВІТ-3 Донелла та Денніса Медоузів;
- д) проект ООН "Майбутнє світової економіки".

6. ***До основних сценаріїв глобального розвитку відносять:***

- а) неоліберальний;
- б) неоколоніальний;
- в) апокаліптичний;
- г) анархічний;
- д) приборканої лібералізації.

7. ***Посилення суперечностей усередині та між країнами Ядра та Периферії - передумова формування сценарію глобалізації:***

- а) неоліберального;

- б) неоколоніального;
- в) апокаліптичного;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичного.

8. *Поєднання ідей сталого розвитку та руху альтерглобалізму - основа сценарію глобалізації:*

- а) неоколоніального;
- б) апокаліптичного;
- в) анархічного;
- г) морального;
- д) оптимістичного.

9. *Період біфуркаційних змін, пов'язаних з переходом від економічної до постеконічної форми господарювання, - передумова формування сценарію глобалізації:*

- а) неоліберального;
- б) неоколоніального;
- в) апокаліптичного;
- г) анархічного;
- д) приборканої глобалізації.

10. *Формування глобальної технологічної піраміди знаходиться в основі сценарію глобалізації:*

- а) неоліберального;
- б) неоколоніального;
- в) апокаліптичного;
- г) морального;
- д) оптимістичного.

11. *Заохочення взаємодії суспільств з різними рівнями економічного розвитку передбачає сценарій глобалізації:*

- а) неоліберальний;
- б) неоколоніальний;

- в) моральний;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичний.

12. *Формування моделі, ґрунтованої на реальному міжнародному консенсусі та солідаризмі, припускає сценарій глобалізації:*

- а) неоліберальний;
- б) анархічний;
- в) моральний;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичний.

13. *Критичне переосмислення ідеології неоліберальної глобалізації та розвиток альтерглобалізму передбачає сценарій:*

- а) неоколоніальний;
- б) апокаліптичний;
- в) анархічний;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичний.

14. *Реалізація програм формування соціально-економічної свідомості ділової та політичної еліти - елемент сценарію моделі глобалізації:*

- а) неоліберальної;
- б) неоколоніальної;
- в) моральної;
- г) приборканої глобалізації;
- д) оптимістичної.

15. *Яка з передумов оптимістичного сценарію є зайвою:*

- а) розмивання національного суверенітету;
- б) розроблення довгострокового плану з альтернативними сценаріями розвитку;
- в) формування й узгодження на вищому рівні основних положень глобальної довгострокової економічної стратегії;

г) створення дієвого економічного механізму реалізації глобальної стратегії нового порядку;

д) реалізація програм формування соціально-економічної свідомості ділової та політичної еліти.

16. Обмеження негативних наслідків глобалізації' припускає створення інститутів:

а) гарантування міжнародної безпеки;

б) сприяння вирішенню глобальних соціальних проблем;

в) уніфікації та контролю глобальних економічних процесів;

г) наднаціонального регулювання мегаекономічних процесів;

д) руху технологій, що усувають нерівноправ'я та обмежувальну практику їх використання.

17. До передумов формування приборканої глобалізації відносять:

а) розвиток ідеології та наслідків неоліберальної глобалізації;

б) розвиток альтерглобалізму на власній конструктивній основі;

в) економічний розвиток НІК, глобальна міграція;

г) становлення регіональної інтеграції як доповнення та альтернативи системі глобального регулювання, що склалася;

д) кризи, глобальні економічні конфлікти, тероризм, громадянські війни, національна та релігійна нетерпимість.

18. До проявів глобальної дезорганізації відносять:

а) послаблення та скорочення можливостей національної держави;

б) гетерогенізацію цінностей, світогляду, ідеологічних, політичних, соціальних структур;

в) примітивізацію мотивації через розвиток споживчої культури;

г) послаблення та руйнування традиційних соціальних структур;

д) руйнування та хаотизацію соціального простору.

19. До компонент глобальної технологічної піраміди відносять:

а) вершину - творці метатехнологій;

б) другий рівень - суб'єкти, вдалі адаптори, здатні використовувати нові

технології;

- в) третій - виробники промислової продукції масового попиту;
- г) четвертий і п'ятий - ресурсні та просторові донори;
- д) додатковий зріз - місткі ринки.

Завдання до самостійної роботи

Завдання 1

Поясніть, яким чином у відомих вам глобальних сценаріях розвитку використовуються прийоми генетичного та телеологічного прогнозування.

Завдання 2

Який з відомих вам сценаріїв глобального розвитку можна вважати найбільш прийнятним для України? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 3

Як би ви на підставі своїх знань про основні сценарії глобального розвитку сформулювали перспективи розвитку України у рамках їх оптимістичних варіантів?

Завдання 4.

Як би ви на підставі своїх знань про основні сценарії глобального розвитку сформулювали перспективи розвитку України у рамках їх песимістичних варіантів?

Завдання 5.

Чому, на вашу думку, не підтвердився жоден з проведених раніше прогнозів глобального розвитку?

Тематика есе

1. Г. Колодко про перспективи глобальної економіки.
2. Глобальне прогнозування та міжнародний бізнес.
3. Майбутнє цивілізацій у глобальному вимірі
4. Методологія глобального прогнозування.
5. Перспективи глобалізації в концепції Е. Азроянца.
6. С.Хантингтон і песимістичні сценарії глобалізації.

ТЕМА 10. КОНКУРЕНТНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Програмні питання для теоретичної підготовки

1. Методологічні засади геоелекономічного аналізу та прогнозування стратегії розвитку України в умовах глобалізації.
2. Передумови визначення конкурентної стратегії.
3. Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір.

1. Методологічні засади геоелекономічного аналізу та прогнозування стратегії розвитку України в умовах глобалізації

Інтеграція національної економіки в глобальний економічний простір розширює можливості суб'єктів господарювання та створює додаткові складнощі для їх успішного функціонування. Суттєво зростають вимоги до здатності національних виробників успішно конкурувати з іноземними продуцентами аналогічних товарів і послуг. Водночас проблема конкурентоспроможності отримує макро- та мегаелекономічний контекст. Конкуренція мікроекономічних суб'єктів перетворюється на елемент, інструмент глобальної конкуренції держав у формуванні більш конкурентоспроможних моделей господарювання, режимів підтримки національних виробників на зовнішніх ринках, здатних, у кінцевому підсумку, забезпечити зростання якості життя громадян країни. Результат фіксується в позиції країни в глобальній економіці. Її включення до Ядра, Протопериферії або Периферії світ-системи не лише підтвердження рівня розвитку, критерій міжнародної інтеграції, показник зацікавленості партнерів у взаємодії з нею. Він перетворюється в сучасних умовах на ключову характеристику місця країни в глобальній системі перерозподілу доданої вартості.

Можна виділити цілий ряд *складових методологій глобального стратегічного позиціонування України*. Серед них:

визначення геоелекономічних чинників формування конкурентних стратегій України;

формування уявлень про найбільш адекватну національну ідею; позиціонування цивілізаційної приналежності країни; визначення матеріально-технологічних і соціально-економічних координат розвитку;

виявлення стратегічних тенденцій та перспектив глобального позиціонування України;

визначення потенціалу суб'єктності України в глобальному просторі; фіксація геоекономічних інтересів, зон впливу та співпраці; позиціонування України в глобальній виробничо-відтворювальній системі: формує ядра ГВС (ГЛДВ), приймає/не приймає участі в ГВС (ГЛДВ), формує/приймає ціни, розподіляє додану вартість у межах ГВС (ГЛДВ)/приймає додану вартість ГВС (ГЛДВ);

пошук можливостей приєднання до центрів формування вартості та доходу; конкретизація інструментарію відстоювання національних інтересів на глобальному рівні;

визначення військово-політичного потенціалу, розроблення можливих сценаріїв його розгортання для захисту національних геоекономічних інтересів;

розгортання системи національних геоекономічних інститутів, націлених на розроблення та відстоювання глобальних стратегічних цілей та інтересів України;

дослідження альтернативних сценаріїв глобального розвитку, виявлення потенційних місць геополітичної напруги та пошук оптимальних шляхів їх гармонізації;

відстежування процесів, що протікають у глобальному економічному середовищі та тенденцій його розвитку.

Указані етапи розроблення геоекономічної стратегії України взаємопов'язані між собою, є елементами єдиного комплексу заходів, спрямованих на визначення шляхів забезпечення достойного позиціонування України в глобальному економічному середовищі.

2. Передумови визначення конкурентної стратегії

Глобальні конкурентні стратегії України спрямовуються на досягнення та

підтримку гідного місця країни в глобальному конкурентному середовищі. Вихідним моментом їх формування є цілеспрямована політика держави. У її основі - підтримка діяльності мікроекономічних суб'єктів. Адже саме успіх мікроекономічних суб'єктів у глобальному конкурентному змаганні здатний забезпечити ефективність конкурентної стратегії країни в цілому. Вихідним моментом її формування є визначення чинників, здатних сприяти або гальмувати успіх країни в глобальному конкурентному середовищі. Засади формування цих чинників закладаються природно-ресурсним потенціалом (ПРП) країни.

Серед складових впливу ПРП на вибір стратегії - власне ресурсна забезпеченість економіки, вплив на формування специфіки національної культури господарювання природного середовища, географічного розташування, взаємовідносини з сусідами, історичний шлях розвитку. Варто зазначити **неоднозначність** впливу цих чинників на потенційну конкурентоспроможність національної економіки.

По-перше, Україну по праву відносять до найкраще забезпечених ресурсами господарювання країн Європи. Проте саме це природне багатство в історії країни неодноразово ставало джерелом формування явища, яке отримало назву **"ресурсного прокляття"**. **Ресурсне прокляття** - ситуація стагнації економічного розвитку країн, що видобувають та експортують значні обсяги природних ресурсів у результаті зацікавленості як зовнішніх споживачів, так й еліти суспільства лише в максимізації власних рентних доходів. Так було у XVII ст., коли українські землі, як і вся Східна Європа, загальмувавши економічний розвиток, перетворились на житницю Західної Європи. Така ситуація сформувала передумови промислової революції та економічного зростання на Заході та повторного закріпачення селян і посилення феодалізму на Сході Європи. В епоху формування неоекономіки, постеконічного способу господарювання цей процес набуває форми експорту з України мінеральної сировини та продукції сільського господарства, імпорту промислової продукції, яку цілком спроможні виробляти національні виробники. Можливість швидкого збагачення на основі подібних стратегій веде до підриву конкуренто - спроможності країни на

глобальних ринках.

Відповідно, конкурентна стратегія розвитку повинна орієнтуватися на довгострокові наслідки для національної економіки в цілому, будуватися на заохоченні суб'єктів господарювання до включення в глобальні виробничі системи на основі використання більш високого рівня переробки наявних ресурсів, упровадження імпортозамінних виробництв і мінімізації можливості отримання рентних доходів за рахунок експорту природних ресурсів та імпорту товарів, виробництво яких можливо та доцільно розвивати в Україні.

По-друге, серединність географічного розташування - ще один суперечливий чинник визначення стратегії розвитку національної конкурентоспроможності. Адже саме серединність розташування України між країнами Сходу та Заходу створює потенціал для її успішного розвитку як транзитної держави. Транзитної не лише в контексті розвитку транспортної логістики. Транзитної як посередника в засвоєнні, трансформації та подальшій ретрансляції найкращих досягнень сусідів, відмінність між якими розширює підґрунтя для пошуку інноваційних запозичень. Разом із тим серединність розташування передбачає більш інтенсивну конкуренцію з суттєво відмінними суб'єктами господарювання. До певної міри переваги та загрози серединності географічного розташування в сучасній економіці нівелюються зростанням відкритості національних економік, "загибелі простору" як чинника, що обмежує можливості міжнародної взаємодії, завдяки швидкому розвитку транспорту та зв'язку, що забезпечують її інтенсифікацію.

По-третє, забезпеченість природними ресурсами по праву вважається нестійкою конкурентною перевагою першого порядку. Країна може дуже швидко її втратити як у результаті вичерпання певного ресурсу, так і в результаті переорієнтації споживчих переваг потенційних клієнтів, появи нових технологій, зміни технологічного укладу, впливу зовнішніх (у тому числі політичних) чинників. Відповідно, опора на природно-ресурсний потенціал України може розглядатися лише як відправний момент формування довгострокової стратегії національної конкурентоспроможності у випадку, коли відсутні або обмежені

інші джерела. Приклади Сінгапуру, Гонконгу, Фінляндії свідчать про потенційні можливості конкурентних стратегій глобалізації, що ґрунтуються на перевагах, заснованих перш за все на соціальному, інтелектуальному, знаньовому капіталі, використанні інноваційних та інформаційних технологій.

По-четверте, природно-ресурсне, матеріально-технологічне середовище господарювання справляє визначальний вплив на формування особливостей української національної культури господарювання. Цей вплив, у поєднанні зі специфікою історичного шляху розвитку, зумовлює **амбівалентність національної культури**, поєднання в ній протилежностей, які суттєво ускладнюють визначення конкурентоспроможної моделі розвитку національної економіки. Адже якщо переважання некомунальних характеристик матеріально-технологічного середовища завжди складало об'єктивну підставу формування індивідуалістичних цінностей та інститутів субсидіарної ідеології, то особливості історичного шляху розвитку (прийняття православ'я, входження до складу СРСП) зумовлювали розповсюдження цінностей колективізму та комунітарної ідеології.

Разом із тим *географічна серединність розташування між Сходом і Заходом не має аналогічної однозначності в топології соціальної орієнтації цінностей*. Показовим у цьому плані може бути порівняння української, китайської, регіональних особливостей західноєвропейських культур на прикладі колізії між особистими, сімейними та суспільними інтересами, що закладається в класичній літературній спадщині, міфологемах національних культур, у кінцевому підсумку - в способах організації господарчого життя. Адже національна культура виступає способом ретрансляції, наслідування наступними поколіннями найбільш дієвих алгоритмів виживання суспільства в цілому.

Соціальні орієнтації ціннісної системи та національна конкурентна стратегія

Сюжет зіткнення особистого, колективного та суспільного є традиційним для Китаю. Вибір тут однозначно робиться на користь сім'ї. Індивід швидше не довіряє державі як уособленню ворожого до нього цілого, ховається від неї в сім'ї. Протилежним є вибір Тараса Бульби. Ціле, товариство набуває пріоритетного

значення. Разом з тим співвідношення між особистими, сімейними та колективними ціннісними орієнтаціями виглядає по-іншому у випадку порівняння соціальних орієнтацій ціннісних систем українців з цінностями представників різних регіонів Європи. Для мешканців Північної та Центральної Європи (ПЦЄ) характерними є *корпоративістські цінності*. Вони, як ми вже зазначали раніше, ґрунтуються на свідомій відмові індивіду, інтереси якого вважаються первинними, від частини своїх прав і ресурсів на користь корпорації з розрахунку на те, що їх об'єднання здатне підвищити особисту вигоду. Для мешканців Південної Європи (ПЄ), як і для китайців, пріоритетним шляхом соціальної інтеграції залишається *патріархальна сім'я*. Звідси й італійська "мафія" як неформальна модель організації господарського життя. Поширення в Україні кумівства, сімейственності, клієнтизму дозволяє стверджувати, що за соціальними орієнтаціями ціннісної системи ми є ближчими до представників *Південної Європи*.

Саме цінності визначають готовність до прийняття певних інституцій та інститутів як загально визнаних алгоритмів, норм та організаційних форм соціальної взаємодії. Невідповідність запозичуваних інститутів тим цінностям, що домінують у суспільстві, зумовлює конфлікти між *суспільними цінностями та впроваджуваними інститутами*, інституційне напруження між існуючими інститутами, інституційним контекстом і започатковуваними інститутами. Урешті-решт це призводить до їх відторгнення, реінтерпретації, спотворення, формування *інституційних лакун, пасток*. Інституційна лакуна - ситуація відсутності нормативної врегульованості певних аспектів соціальних взаємовідносин у суспільстві в результаті швидкої зміни інституційної системи в процесі суспільних трансформацій, відмови від старих (формальних і неформальних) правил, заміни їх новими. Інституційна пастка - ситуація, коли в межах єдиної інституційної системи діють інститути, що суперечать її загальному контексту, вступають у конфлікт, взаємовиключають один другий, призводять до падіння ефективності соціально-економічної системи, відтворення патернів поведінки, які гальмують економічний розвиток країни.

Конфлікт між цінностями та інститутами призводить до підриву моральних устоїв існування суспільства, його десоціалізації. Питання про можливість довготривалого успіху національної конкурентної стратегії, побудованої на таких засадах, виглядає риторичним. Більше того, можна впевнено стверджувати, що підрив моральних устоїв існування суспільства гарантує його занепад у майбутньому. Отже, *визначення побудованої на засадах національної культури української національної ідеї, мрії як орієнтиру, дороговказу й одночасно комплексу цінностей, керівних принципів, настанов може та повинно стати відправним моментом розроблення конкурентної стратегії інтеграції України в глобальне суспільство.*

Рейтинги національної конкурентоспроможності свідчать про те, що успішні моделі інституційного устрою можуть будуватися з опорою як на *індивідуально-конкурентні (англосаксонські країни), так і на групово-кооперативні (країни ПЦЄ) або колективістсько-егалітарні (Японія) принципи.* У випадку із США й Японією ми маємо більш-менш гомогенні варіанти інституційних моделей, заснованих, відповідно, на першому та третьому варіантах соціальної орієнтації ціннісних систем.

У свою чергу, поєднання в *групово-корпоративістських* ціннісних орієнтаціях елементів як індивідуалізму, так і колективізму зумовлює гетерогенізацію інституційної моделі. Адже корпорація не просто об'єднує інтереси учасників, а самою формою свого існування має прийняття на себе певних зобов'язань по відношенню до зовнішнього світу. У випадку з країнами ПЦЄ вона підтримується багатовіковими традиціями корпоративізму, що склалися в цих країнах ще за часів існування ремісничих цехів, купецьких гільдій, релігійних і лицарських орденів, феодальних і аристократичних структур. На противагу цьому, у випадках з Китаєм, Південною Європою та Україною, однією з ключових причин гетерогенізації соціальних орієнтацій зокрема та інституційних систем у цілому став *вплив традицій сімейственности.*

Зміна ціннісних настанов членів суспільства, *"цінностей довіри"* можлива тільки у *довгостроковій перспективі.* Лише окремі елементи ціннісної системи

змінюються у *середньостроковий проміжок часу*. Стихійно це відбувається під впливом кардинальних перетворень середовища господарювання. Цілеспрямована зміна ціннісних настанов членів суспільства можлива лише за умов продуманої, послідовної, наполегливої політики держави. Ключовими суб'єктами таких змін Л. Харрісон визначає сім'ю, державу, заклади освіти, засоби масової інформації, релігійні спільноти. У контексті подоби профілю кола довіри українців до того, що був характерний для Північної Італії середини ХХ ст., особливий інтерес викликає дослідження Р. Патнама, який розглядає роль громадянського суспільства у трансформації цінностей та інституцій довіри в Італії

На відміну від корпоративізму ПЦЄ, Китай, Південна Європа й Україна зберігають підпорядкованість інтересів індивіда інтересам сім'ї. Водночас, на відміну від Японії, патріархальні відносини не поширюються на взаємодію між корпорацією та державою.

Відповідно, *по-перше*, виникають проблеми з розбудовою ефективної моделі капіталістичного устрою на основі цінностей, що заперечують як індивідуальну ініціативу, так і форми соціальної взаємодії, що виходять за межі близького оточення. Саме цим, до певної міри, можна пояснити *формування олігархічно-олігополістичної системи в Україні*.

По-друге, ми отримуємо відмінні за своєю змістовністю уявлення про сутність і функції таких ключових суб'єктів господарювання, як *фірма, держава*. Нагадаємо, що в індивідуалістичних за соціальними орієнтаціями ціннісної системи англосаксонських країнах фірма сприймається перш за все як *об'єднання капіталів*, а в побудованих на засадах корпоративізму країнах ПЦЄ - це *об'єднання індивідів*, які поєднують свої капітали заради досягнення спільної мети. У країнах Південно-Східної Азії індивід підпорядковує власні інтереси інтересам сім'ї, невід'ємною частиною якої він себе вважає. Принципи, що традиційно прийняті всередині неї, переносяться на внутрішньофірмові відносини. Ці ж принципи поширюються на державу, яку позиціонують як велику сім'ю-корпорацію. Орієнтація України на початковому етапі реформ на

англосаксонську модель призвела до того, що (навіть у випадках приватизації підприємств трудовим колективом) дуже швидко реальне управління та володіння ними перейшли до обмеженого кола осіб, які розглядали їх саме як засіб особистого збагачення.

По-третє, специфіка соціальних орієнтацій зумовлює суттєві відмінності у побудові відносин між корпорацією та державою. Принципу, деєтатизації, невтручання держави в особисті та приватні справи в першому випадку протистоїть етатизм; соціальне виправдання останнього - у другому; прийняття державою комплементарної функції інтеграції уособлених соціальних (сімейних, кланових) груп на єдине суспільство - у третьому. Таке втручання виправдовується прийняттям державою у різній мірі й у відмінних формах відповідальності за успішне функціонування корпорацій та добробут громадян. У найгіршому випадку олігархічні структури перебирають на себе контроль над державою, перетворюють останню на інструмент задовільнення власних інтересів. Саме так відбулося в Україні. У контексті формування конкурентних стратегій така ситуація становить особливу небезпеку, оскільки джерелом надприбутків для цих структур є рентні доходи, отримувані за рахунок експлуатації природних ресурсів, перерозподілу державної власності, створення штучних монополій. Кінцевий підсумок - формування ефекту "ресурсного прокляття", коли наявність природних багатств замість забезпечення конкурентних переваг перетворюється на гальмо розвитку національної економіки.

Комплементарність і трансформація інститутів як чинник формування конкурентної стратегії України

Проблему інституційного забезпечення формування конкурентної стратегії інтеграції України у глобальну економіку можна розподілити на кілька складових. ***Перш за все дієва стратегія повинна спиратися на притаманні національній культурі соціальні орієнтації ціннісної системи.*** Варто підкреслити, що йдеться саме про опору на загальновизнані в національній культурі цінності, а не про їх заміну на ***"більш придатні для ринкової системи господарювання"***. Досвід

Японії та Італії може слугувати прикладом ефективного переформатування інститутів з огляду на домінуючі цінності. Так, в Японії на зміну розформованих американцями "дзайбацу" прийшли засновані на принципах комунітарної ідеології "кейрецу". В Італії великі сімейні корпорації Півночі було доповнено побудованими на тому самому принципі сімейственості кластерними структурами малого бізнесу "Третьої Італії". Виокремимо кілька складових, що забезпечили їх міжнародну конкурентоспроможність і які варто врахувати в процесі українських реформ:

в обох випадках нові структури зберегли високий рівень неформальних відносин, властивих колективістським і груповим культурам;

розширення неформальної складової економічних відносин не призвело до тінізації самої економіки. Ключовою передумовою цього стала зміна умов отримання рентного доходу. Держава переспрямувала підприємницьку ініціативу на створення інноваційних конкурентоспроможних продуктів, стимулювала та підтримувала їх вихід на зовнішні ринки;

монопольне положення в національній економіці обмеженої кількості кланово-олігархічних груп було подолано за рахунок розпорошення серед найманого персоналу власності в новостворених "кейрецу" (Японія), формування альтернативного ПФГ сектора малих сімейних підприємств (Італія);

варіативність шляхів досягнення успіху, що демонструють відмінності у конкурентних середовищах, які сформувалися в цих країнах. Для комунітаристської Японії характерне домінування невеликої кількості багатопрофільних "кейрецу". Конкуренція виноситься на зовнішні ринки.

В Італії фактично сформовано двохсекторну модель економіки, в якій великим ПФГ Півночі протистоять кластерні структури малого бізнесу "Третьої Італії". Конкуренція між цими альтернативними організаційними формами ведення сімейного бізнесу доповнюється конкуренцією на зовнішніх ринках.

Наступний напрям формування стратегії забезпечення конкурентоспроможного розвитку національної економіки пов'язується з *цілеспрямованою трансформацією ціннісних орієнтацій*. Варто зазначити, що

його можливості є досить обмеженими, здатні принести відчутний результат лише в довгостроковій перспективі. Цінності, як і більшість інститутів, належать до підсвідомого, "мовчазного знання". Як правило, ми засвоюємо їх мимоволі, тому часто навіть не усвідомлюємо їх існування та вплив на нашу поведінку. Більше того, на відміну від інститутів, вони є особистими, не піддаються безпосередньому зовнішньому регулюванню (можна регламентувати поведінку, але не переконання). Тому їх зміна є процесом набагато складнішим ніж заміна інститутів. Однак успіх може бути досягнутий у випадку, коли вектор трансформації цінностей співвідноситься із загальним напрямом їх еволюції, заданим змінами в умовах соціального відтворення. *Важливу роль у цьому процесі, як ми вже зазначали, відіграють держава, інститут сім'ї, релігійні організації, освітні установи, засоби масової інформації, приватний бізнес*. На державу покладається завдання з формування політики, яка забезпечує створення умов, механізмів, методів, інструментів підтримки поширення цінностей самоактуалізації.

Особливості національної культури господарювання обмежують можливості трансформації та запозичення інститутів. Разом із тим наявність досить розгалуженої системи інструментів таких змін створює широкий спектр варіантів інституційного розвитку. В якості інструментарію можуть використовуватися *інституційний бриколадж, рекомбінація, нашарування, реінтерпретація, зміщення, вирощування, трансплантація інститутів*.

Урахування специфіки структурної та функціональної складових комплементарної взаємодії інститутів відкриває додаткові можливості для розуміння та використання механізмів їх запозичення, навіть у випадках, коли вони не відповідають існуючому інституційному контексту, ведуть до *гетерогенізації інституційної системи. Під гетерогенізацією розуміють інтеграцію в інституційну систему інституційних форм*, що ґрунтуються на відмінних засадах соціальної орієнтації ціннісних систем, але, за певних обставин, здатні функціонально доповнювати дію основних, базових інститутів.

Гетерогенізація в країнах з суттєвим впливом традицій сімейственности

охоплює економічні, ідеологічні, правові та політичні інститути. Так, в Італії політична система, що передбачає обмеження участі держави в господарчому житті, поєднується з правовими інститутами романо- германського права, що базуються на пріоритеті суспільного інтересу та дуалістичній економічній системі, в якій гігантські сімейні корпорації Півдня межують з кластерними структурами малого сімейного бізнесу "Третьої Італії". У Китаї збереження керівної ролі держави та соціалістичної правової системи поєднується з формуванням іншого типу дуалізму економічних інститутів, де реформований на засадах корпоративізації державний сектор доповнюється новоствореним приватним. Особливу роль в останньому відіграють засновані на сімейній формі ведення бізнесу мережеві структури невеликих підприємств ("*джазі квієх*") і кроссекторні бізнесові структури ("*джитіан квієх*").

В Україні, на відміну від цих країн, сімейно-кланова структура сформувалася внаслідок концентрації олігархічної влади на великих підприємствах і штучного гальмування розвитку середнього та малого бізнесу. Правова система, політичні інститути та сама держава перетворилися на інструмент задовільнення потреб великого олігархічного бізнесу. Інституційна напруга отримує найнебезпечнішого, найпідступнішого вигляду. Більш-менш вдале маскування конфлікту між суспільними й особистими інтересами окремих груп, його розв'язання на користь останніх у довгостроковій перспективі призводить до поступового демонтажу засад національної конкурентоспроможності. Перепоною на шляху формування конкурентної стратегії розвитку економіки виступає орієнтація бізнесу на отримання рентного доходу за рахунок експлуатації природно-ресурсного, демографічного та залишків індустріального потенціалів країни.

По суті, гетерогенізація означає прилаштування трансформованої інституційної системи до вимог національної культури господарювання, перш за все соціальних орієнтацій ціннісної системи. Однак досвід Японії та країн Південної Європи свідчить про те, що можливості гетерогенізації інституційних систем мають обмежений характер. Сам *успіх економічних перетворень*

призводить до втрати ефективності тієї моделі, яка його забезпечила. Ми повертаємось до парадоксальної природи та логіки стратегії за Е. Люттваком. Її успіх на початковому етапі призводить до руйнування тих засад, які його забезпечили. Проблема не лише у порушенні інституційної рівноваги. Змінюються пріоритетні соціальні орієнтації ціннісної системи. Зростання матеріального добробуту населення, індивідуалізація виробництва, пропозиції та попиту на товари та послуги формують об'єктивну передумову їх трансформації. Пріоритет від протистояння "традиційні/секулярно-раціональні цінності" переходить до соціально орієнтованої самоактуалізації на шкалі цінностей "виживання/ самовираження". Саме на цій основі стає можливим остаточне подолання негативних наслідків поширення корупції, клієнтизму, партикуляризму.

Формування дієвого інституційного базису економіки є необхідною передумовою, наріжним каменем забезпечення успіху в розбудові ефективної конкурентної стратегії України.

Глобалізація та визначення конкурентної стратегії України

Важливою складовою формування конкурентної стратегії України є визначення її ролі та місця у глобальній економіці. Економічний потенціал України зберігає можливість вибору між двома сценаріями розвитку. Перший припускає збереження та відновлення єдиного цілісного багатогалузевого диверсифікованого народногосподарського комплексу як основи більшої незалежності, здатності увійти у вищий клас суб'єктів світової економіки. Другий ґрунтується на інтенсивній міжнародній диверсифікації за прикладом малих країн, коли ресурси спрямовують на розвиток обмеженої кількості орієнтованих на експорт галузей. У світі є досить багато невеликих країн, які досягли високого рівня розвитку саме в якості успішних "нішових" гравців на глобальних ринках.

Об'єктивну передумову можливості розвитку України за першим сценарієм формують значний ПРП і масштаби економіки, які здатні забезпечити позитивний ефект від збільшення масштабу виробництва у широкому спектрі галузей економіки. Недосконалі реформи, незахищеність національного виробника від

зовнішніх впливів (навіть в умовах, коли він має потенційні конкурентні переваги), відсутність продуманої, зрозумілої та стабільної промислової політики призводять до того, що Україна втрачає ці можливості. Водночас варто зазначити, що розвиток за другим сценарієм також залишається неможливим за умов збереження такої ситуації.

Ще один аспект визначення сценарію конкурентоспроможного розвитку України як глобального гравця пов'язаний з реакцією зовнішніх сил. Адже на цьому рівні Україна взаємодіє, вступає в конкуренцію з іншими країнами, їх блоками, цивілізаційними групами. Когось Україна влаштовує як периферійний постачальник сировини, як країна, що приймає цінові пропорції, які задаються ззовні, когось - як потенційна країна Протопериферії, успішний агент лише на певних "нішових" ринках, спроможний забезпечити прийнятний рівень життя населення та внутрішню стабільність. Не варто очікувати, що у світі знайдеться багато країн, готових підтримати становлення України в якості сильного конкурентоспроможного гравця, гідного увійти до Ядра світ-системи. Досягнення цієї мети може стати результатом втілення в життя тривалої, цілеспрямованої, послідовної, поетапної стратегії розвитку міжнародної конкурентоспроможності держави.

3. Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір

Вихідним посилом традиційного підходу до визначення конкурентних стратегій є їх диференціація на ті, що ґрунтуються на використанні переваг у *ціні* або *якості* продукції. Перші отримують за рахунок застосування менш дорогих чинників або більш продуктивних технологій виробництва в процесі продукування конкурентного товару або послуги. Вони розраховані на ринки, на яких діє велика кількість виробників аналогічної продукції. Другі - за рахунок удосконалення властивостей товарів порівняних з товарами-аналогами, що виробляють конкуренти, створення нового товару або послуги. У цьому випадку мова йде про намагання мінімізувати конкуренцію за рахунок виводу на ринок

продукту, який до певної міри є унікальним, забезпечує виробнику переваги, що надає монополія.

Постійне вдосконалення *інструментів, методів, механізмів досягнення цінкових або якісних переваг над потенційними конкурентами* ускладнюють конкурентну стратегію, ведуть до диференціації її складових як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на національному рівні. Водночас ця диференціація лише посилює значущість комплексного підходу до застосування стратегії, можливості та необхідність використання інструментів і методів, які поєднують цінкові, якісні орієнтири, мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічні механізми досягнення конкурентних переваг. Більше того, універсалізм використовуваних інструментів зумовлює те, що самі складові конкурентної стратегії, які істотно відрізняються за цілями, можуть включати однакові інструменти, методи та навіть механізми набуття конкурентних переваг.

Досягнення однієї стратегічної мети може стати передумовою для успіху іншої. Відповідно, можна виділити цілий ряд тісно пов'язаних між собою складових комплексної конкурентної стратегії, здатних забезпечити успішну інтеграцію України в глобальний простір господарювання. За критерієм джерела отримання конкурентних переваг їх можна узагальнити за такими групами: ринкові; цінкові; фінансові; виробничі; технологічні; розширення об'єкта експортної діяльності.

Ринкові стратегії

Група "ринкових" стратегій орієнтується на забезпечення диверсифікації та розширення ринків збуту, постачання сировини та товарів для національної економіки. Успіх цієї складової конкурентної стратегії України є відправним моментом формування інших напрямів її конкурентної політики на зовнішніх ринках. За понад два десятиліття існування незалежної Української держави досягнуто значних успіхів у формуванні ринків збуту продукції національного виробництва. Проте поряд з сировинною орієнтацією національного експорту велику загрозу економіці України в періоди нестабільності світового господарства та внутрішніх потрясінь становлять незначний рівень диверсифікації, структурні

перекося з надмірним акцентом на товари лише кількох галузей. Отже, постає завдання *переходу до інтегральних конкурентних стратегій диференціації та вдосконалення географічної та товарної структури, поглиблення переробки експортованого продукту, зростання в ньому абсолютного обсягу та частки доданої вартості*. Переорієнтація з поставок сировини на напівфабрикати, товари кінцевого вжитку, інвестиційні товари здатна зробити економічно вигідним співробітництво з більшою кількістю партнерів з віддалених країн Азії, Африки, Центральної та Південної Америки.

Важливою та перспективною складовою *ринкових стратегій підвищення міжнародної конкурентоспроможності України* може стати підтримка та стимулювання *переорієнтації зусиль виробників з намагання вийти на вже існуючі та висококонкурентні ринки до формування нових товарних і географічних ринків продукції власного виробництва*. У цьому контексті інтерес становить праця В. Чан Кіма та Р. Моборна. У ній пропонується філософія стратегії блакитного океану - стратегії створення інноваційних моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва. Найбільш перспективною для українських підприємств у цьому плані виглядає галузь виробництва продуктів харчування. Продовольчі ринки Європи переповнені високоякісною та широко визнаною продукцією. Проте в країнах Азії, які успішно розвиваються, навпаки, завдяки зростанню доходів населення саме нині швидко формуються нові продовольчі ринки та нова культура харчування. Українські виробники цілком спроможні зайняти на них сегмент високоякісної продукції з помірними цінами та стати альтернативою розкрученим західним брендам.

Більше того, запровадження такої системи підготувало б фундамент для переходу до стратегії виробничої синергії, замкнуло цикл від вступу до навчального закладу, здобуття професійних кваліфікацій і до працевлаштування, встановлення та підтримки постійних зв'язків між країною навчання та країною прикладання фахових знань колишніх випускників української вищої школи - громадян цих країн. А останніх в українських "вишах" навчається чимало.

Подібна модель може стати основою розвитку альтернативного великим олігархічним структурам сектора малого бізнесу, кластера малих сімейних підприємств (МСП) на кшталт "Третьої Італії". Вона цілком відповідатиме як особливостям національного менталітету, так і нагальним потребам розвитку національної економіки та підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

За прикладом країн, де створено розвинений аграрний сектор економіки (таких, як Франція або Нідерланди), цілком можливо за підтримки держави отримати позитивний результат через закріплення ситуації дуалізму великі агрохолдинги/МСП. Кластерні структури останніх цілком спроможні забезпечити виробництво орієнтованої на експорт трудомісткої високоякісної продукції з великою доданою вартістю, попит на яку у НІК Південної Азії швидко зростає. Такий підхід вирішує одразу кілька проблем комплементарного розвитку аграрної сфери. По-перше, забезпечується диверсифікація українського експорту в аграрній сфері: стандартизована продукція масового попиту (агрохолдинги)/високоякісні продукти харчування з поглибленим рівнем переробки (малі сімейні господарства). По-друге, відкриваються можливості створення у сільській місцевості високооплачуваних робочих місць. По-третє, формуються джерела податкових надходжень для розвитку сільських громад. По-четверте, створюються умови для повноцінного відродження українського села. Успішна стратегія реформування аграрного сектора таких країн Північно- Східної Азії, як Японія, Південна Корея, Тайвань і Китай ґрунтувалася саме на стратегіях усебічного сприяння розвитку малих підприємств з боку держави.

Ще один напрям ринкових стратегій України пов'язаний з диверсифікацією джерел забезпечення та постачання енергетичних ресурсів. Ця складова формування конкурентоспроможного розвитку України пов'язана з необхідністю переорієнтації державою мотивації бізнесових структур з пошуку рентного доходу за рахунок монопольного становища на ринках придбання, транспортування і постачання до кінцевих споживачів відповідних благ на: впровадження енерго- та ресурсо-ощадних технологій; диверсифікацію джерел забезпечення сировиною та комплектувальними; трансформацію технологічних

процесів і продуктової лінійки в бік скорочення залежності від дефіцитних ресурсів і опори на ті, за якими країна має конкурентні переваги.

Цінові стратегії

"Цінові" стратегії ґрунтуються на посиленні конкурентоспроможності національної економіки за рахунок формування **цінових, вартісних, валютних переваг**. Сюди також треба додати **переваги за рахунок переходу** від участі у глобальних системах створення та перерозподілу вартості у якості сторони, що приймає задавані ззовні цінові умови, **до участі у ролі сторони, яка сама їх ініціює, визначає вартісні характеристики окремих складових глобальних ланцюжків створення доданої вартості (ГЛДВ) і кінцевого продукту** в цілому.

Варто звернути увагу на два аспекти, що відрізняють цінову та вартісну конкуренцію. У першому випадку мова йде про конкурентну ціну продукту, яку фірма-виробник може запропонувати споживачеві на певному ринку. Отже, ключову роль у її визначенні відіграє сам виробник. В іншому випадку розглядається ситуація з **вартісної конкуренції**, мова йде про собівартість створення товару, коли зростає роль і вплив держави на формування загальних витрат на його створення. Звісно, що з формуванням конкурентної стратегії держави цей аспект набуває особливого значення. Адже вона має широкий спектр інструментів впливу та регулювання витрат підприємств на різних етапах виробничого процесу.

Вихід на міжнародний рівень розкриває **нові можливості для цінової конкуренції**. Серед них - мінімізація витрат за рахунок географічної диверсифікації виробництва; трансфертного ціноутворення; валютного, просторового, часового, податкового арбітражу; різного роду логістичних операцій. Варто зазначити, що перше, друге та третє лише частково залежать від конкретного виробника. Відповідно, стратегії цінової конкуренції доповнюються **вартісним компонентом**.

Важливим критерієм визначення національної конкурентної стратегії є характеристика ринків, **на яких національні виробники вимушені вступати в цінову конкуренцію**. Експансія на **ринки досконалої конкуренції** в кінцевому

підсумку лише виснажує як окремих виробників, так і національну економіку в цілому, призводить до вимивання за мінімальною ціною затребуваних на світових ринках чинників виробництва. З протилежного боку, вихід національних виробників на *ринки недосконалої конкуренції* дозволяє отримати додатковий дохід. Відповідно, державна політика підтримки експортерів вимагає тонкої калібровки відносно підтримки підприємств, які за рахунок удосконалення технологій, організації виробничого процесу, диференціації ринків збуту дійсно здатні обмежити вплив цінових чинників на конкурентну позицію на зовнішніх ринках і певним чином дестимулювати виробників, які обмежуються лише ціновими перевагами.

Конкуренція за ціною товару або послуги з цілого ряду причин є найменш перспективним і привабливим видом конкурентної боротьби на міжнародних ринках. Виробники з високорозвинених країн Ядра світ- системи намагаються включатися в конкурентну боротьбу на ринках з іншими критеріями визначення конкурентних переваг. Водночас, завдяки цілеспрямованій політиці урядів, вони мають можливість нівелювати цінові переваги потенціальних конкурентів. Варто зазначити неоднозначний вплив правил СОТ на можливості національних урядів пригальмувати експансію потенційних іноземних конкурентів. Таким чином, досить ефективно обмежуються можливості застосування тарифних методів регулювання міжнародної торгівлі, проте широкого розповсюдження набувають нетарифні методи регулювання. Отже, чим вище рівень розвитку економіки, тим витонченішими стають відповідні інструменти захисту національних виробників.

У свою чергу, конкуренція за вартістю продукту спирається на отримання переваг за рахунок відмінностей вартості чинників виробництва, компонентів кінцевого продукту, окремих етапів виробничого процесу. Такі переваги виникають як наслідок виходу на міжнародні ринки чинників виробництва, міжнародної кооперації виробничого процесу, просування товару на міжнародних ринках. Як і у випадку з ціновою конкуренцією, безпосереднім *суб'єктом вартісної конкуренції* виступають мікроекономічні суб'єкти, проте різними є джерела їх переваг. У першому випадку йдеться про можливість управління

ціною, а у другому - про використання ефектів коливання вартості компонентів виробничого процесу та кінцевого товару, що виникають як наслідок просування виробничого процесу та збуту на міжнародний рівень.

Їх формування у значній мірі залежить від економічної політики держави. Визначальну роль у цьому відіграють макроекономічні чинники. Перш за все це здатність держави впливати на вартість чинників виробництва, доступність, спроможність і зацікавленість економічних суб'єктів у застосуванні нових технологій, потенціал використання ефекту економії на зростанні масштабів виробництва. Створення вартісних переваг для національних виробників - завдання макроекономічного рівня, продукт економічної політики держави. **Саме держава може активно впливати на формування пропорцій у ціні на чинники виробництва**, створюючи стимули для активнішого використання одних і, навпаки, гальмуючи використання інших. Як приклад можна навести плату за видобування і використання мінеральних, земельних, водних ресурсів. Більше того, такі платежі можуть стати ефективним інструментом управління виробничою активністю підприємця, спрямування його на створення виключно конкурентоспроможної продукції, засобом перешкоджання отриманню непродуктивних рентних доходів. Через управління перерозподілом суспільного продукту держава здатна впливати як на середню вартість робочої сили, так і на її диференціацію за секторальними, галузевими, професійними, посадовими критеріями, результативністю, соціальною корисністю та затребуваністю діяльності. Серед **інструментів забезпечення вартісних конкурентних переваг** варто зазначити податкову політику, політику формування ставки рефінансування, амортизації основних засобів. У кінцевому підсумку вони визначають цінові параметри продукції національних виробників.

Можна виділити **активну та пасивну компоненти державної політики, покликаної підтримати включення національних виробників у процес міжнародної вартісної конкурентної боротьби**. Активна політика передбачає цілеспрямовані дії, скеровані на зміну вартісних співвідношень чинників виробництва на внутрішньому та зовнішніх ринках. Прикладом можуть слугувати

введення, корегування або скасування ставки акцизного збору. Так, відмова від акцизу на спирт, що постачається на фармацевтичні підприємства України, мотивувалася необхідністю здешевлення ліків для населення України. Вторинним її наслідком є отримання вітчизняними фармацевтичними підприємствами вартісних конкурентних переваг перед західними виробниками аналогічних препаратів. Це дає змогу розширити збут за рахунок виходу на відповідні ринки. Підприємства отримують додатковий прибуток, який можуть використати (в тому числі) на модернізацію виробництва, а держава - додаткові валютні надходження.

Специфічним різновидом вартісної можна вважати валютну конкуренцію. Зниження курсу національної валюти є поширеною практикою поліпшення стану платіжного та торгового балансу КР. Валютний демпінг з боку КНР лишається одним з джерел протистояння між Китаєм і США та країнами Західної Європи. Зниження курсу юаня забезпечує КНР конкурентні переваги. Навіть у передкризовий період різниця між курсом за паритетом купівельної спроможності та ринковим курсом гривні доходила до п'яти. Така ситуація значною мірою забезпечувала конкурентоспроможність українських підприємств на світових ринках. Оборотною стороною ситуації є значне подорожчання імпортованих товарів. І якщо подорожчання споживчих товарів вважається прийнятним соціальним наслідком (адже багатші споживачі переплачують за можливість розширення ринків праці), то в разі інвестиційного імпорту значна переплата за товари, покликані забезпечити інноваційний розвиток, стає платою за саму його можливість.

Успіх цінових стратегій багато в чому спирається на якісну організацію роботи національної фінансової системи та довіру до національної грошової одиниці. Виникає потреба у *розробленні стратегії фінансової підтримки національної конкурентоспроможності* (а саме у формуванні відповідної інституційної інфраструктури, умов оподаткування та зовнішньоекономічної взаємодії).

За своєю сутністю *вартісні, валютні та фінансові конкурентні стратегії* тісно пов'язані зі *стратегіями створення умов для отримання рентних переваг*

у геоеконічній взаємодії. Варто нагадати, що їх джерелами можуть стати природно-ресурсний потенціал країни (географічне розташування, відтворювані та невідтворювані природні ресурси, ландшафт, клімат), соціокультурне середовище (особливості національної культури, інституційного середовища), техніко-технологічний та інфраструктурний потенціал. Ключового значення набуває здатність у максимальній мірі використати сильні складові та мінімізувати вплив слабких. Яскравим прикладом успішного втілення подібної стратегії є післявоєнний успіх економічного розвитку Японії - держави, яка імпортує до 95 % сировини для виробничої сфери.

Виробничі стратегії

Виробничі стратегії підвищення національної конкурентоспроможності засновано на трансформації процесів виробництва, в тому числі за рахунок його реорганізації, впровадження системи смарт-підприємств, галузевої та територіальної диверсифікації, формування кластерних структур, ланцюжків створення доданої вартості, включення до глобальних виробничих систем або їх створення, використання ефектів синергії та зростання віддачі від масштабів виробництва. Вони покликані орієнтувати національних виробників на: отримання переваг шляхом реорганізації та вдосконалення процесів виробництва (зокрема організаційних принципів); можливий перехід від його локалізації в одному місці та на одному підприємстві до розподілу елементів виробничого процесу в межах країни, регіону, територіальної, між- і внутрішньогалузевої спеціалізації. Додатковими варіантами є: формування національних і міжнародних кластерних структур, глобальних виробничих систем із залученням багатьох незалежних виробників; включення до наявних ГЛДВ або ініціювання їх створення, перехід до організації, координації взаємодії учасників і забезпечення просування продукції на глобальних ринках.

Соціальні орієнтації цінностей, що домінують у національній культурі, та побудована на них інституційна система накладають певні *обмеження на можливості використання окремих інструментів досягнення конкурентних переваг.* Вихідні засади цих відмінностей полягають уже в тому, що в *культурах,*

заснованих на цінностях індивідуалізму починаючи з мікроекономічного рівня, механізм конкуренції вибудовується на припустимості та заохоченні зіткнення особистих інтересів учасників конкурентного процесу. У культурах, побудованих на цінностях комунітаризму, навпаки, суб'єктом конкурентного процесу можуть бути визнані лише група, виробничий підрозділ, фірма в цілому. Відповідно, досягнення переваг у конкурентній боротьбі у різних культурах вимагатиме використання різних методів та інструментів. Так, у разі конкуренції за ціною важливою складовою стимулювання підвищення ефективності використання ресурсів є заохочення найманих працівників до продуктивнішої праці. Воно ж, у свою чергу, може бути побудовано на засадах як персоналізації, так і колективного заохочення. Упровадження в комунітаристських культурах індивідуальних, а в індивідуалістських - колективних методів стимулювання може призвести до результатів, протилежних очікуваним.

Особливе значення для України має той факт, що історія формування та еволюції ГЛДВ знає приклади успіху, коли новим фірмам або контрактним виробникам як з розвинених, так і з країн, що розвиваються, вдавалося просуватися на більш високі рівні ГЛДВ (як фірма - організатор, створювач високотехнологічних платформ) і, відповідно, глобальної технологічної піраміди. У цьому контексті можна назвати "Lenovo" (виробник ПК), "Huawei" (комунікаційне обладнання), "Haier" (побутова техніка та споживча електроніка). Можливості вертикальної спеціалізації найбільш наочно продемонструвала компанія "Chery Automobile".

Українські виробники мають потенціал успіху не лише щодо включення як контрактних виробників до ГЛДВ. Сам природно-ресурсний потенціал, матеріально-технологічна, наукова й освітня база, кваліфікаційний рівень працівників складають передумови створення власних ГЛДВ, просування на позиції фірм-лідерів, фірм-створювачів технологічних платформ. Прикладом галузі, в якій українські підприємства мають потенціал включення до ГЛДВ, є авіабудування. Більше того, це та галузь, у якій наші виробники здатні виступити як фірми - створювачі та лідери технологічних платформ. Адже перспектива

серійного виробництва літака Ан-132 передбачає залучення до співпраці, крім вітчизняних підприємств, постачальників з ряду інших країн світу. Це створить можливості для подальшого розширення співробітництва у межах ГЛДВ.

У випадку конкуренції за якістю вплив особливостей національних культур на інструментарій поліпшення конкурентних позицій можна простежити вже на етапі вибору між упровадженням нових і вдосконаленням наявних продуктів і технологій. Адже саме схильність до взаємодії, колективної співпраці є основою злагодженої діяльності, спрямованої на вдосконалення окремих елементів товару або виробничого процесу, колективного накопичення відповідних знань, умінь і навичок, **послідовних, інкрементальних інновацій**. І навпаки, за індивідуалістської культури конкурентні стратегії спиратимуться на **кардинальні інновації**. Зіткнення в українській культурі індивідуалістських і комунітаристських ціннісних орієнтацій, безумовно, створює можливості для використання обох підходів до мотивації персоналу, проте, вимагає уважнішого підходу до їх застосування.

Важливими складовими виробничих стратегій є стратегії, засновані на використанні ефектів масштабу виробництва та синергії. **Стратегії використання "масштабу" виробництва** в сучасних умовах ґрунтуються на стимулюванні переходу від виробництва товарів, які характеризуються ефектом скорочення віддачі виробництва, до товарів, які забезпечують її розширення. Відмінність між ними полягає у розподілі ролі та витрат на задіяні у їх створенні чинники виробництва, а також здатності виробника нарощувати масштаби діяльності.

Збільшення виробництва за рахунок розширення використання робочої сили та підвищення її якості (чинник "праця"), природних ресурсів (чинник "земля"), засобів виробництва та грошових коштів (чинник "капітал") призводить до зростання витрат. Отже, нарощування застосування цих чинників може спричинити подорожчання їх самих. Водночас товари, у виробництві яких вони відіграють провідну роль, як правило, репрезентують висококонкурентні світові ринки. Відповідно, виробник вимушений підлаштовуватись під ті вимоги, в тому

числі й цінові, які диктує ринок. Саме такими є більшість зарубіжних ринків, на яких просувають свою продукцію українські виробники. Перш за все це ринки продукції аграрного, металургійного секторів національної економіки.

Запровадження нових, більш продуктивних технологій (чинник "знання"), акцент на їх провідній ролі, забезпечують можливість зростання віддачі від масштабів виробництва, створюють умови та ставлять виробника перед необхідністю розширювати зовнішні ринки збуту, оскільки основних витрат він зазнає на етапі створення нової технології, продукту (знання). Відповідно, в подальшому, в міру розширення обсягів випуску, середні витрати на кожну додаткову одиницю товару лише скорочуються. Разом із тим, створюючи нову технологію, новий унікальний продукт, виробник отримує шанс сформувавши свій власний унікальний ринок, на якому може сам встановлювати умови взаємодії з потенційними споживачами. Ми знову повертаємось до провідної ролі держави як суб'єкта, покликаного забезпечити такі умови діяльності підприємств, коли саме отримання конкурентних переваг на світових ринках має стати єдиним джерелом їх рентних доходів, впровадження моделей виробництва, спрямованих на отримання ефекту зростання віддачі від масштабів виробництва. Адже саме це зумовлює підвищення продуктивності праці, доходів і рівня життя населення країни. Відправним моментом є зв'язок теорії життєвого циклу продуктів, технологій та інвестицій з концепцією послідовного проходження протягом еволюції виробничого процесу стадій зростання та скорочення віддачі від масштабу виробництва. Характер конкуренції (цінової або за якістю продукції) та інновацій (продуктових або процесуальних) взаємопов'язаний з механізмами виникнення ефектів від масштабу виробництва та визначає місце країни в міжнародному розподілі праці. Вагомий потенціал нарощування синергетичних ефектів мають галузі, засновані на використанні високих технологій. Їх вбудовування у високодиференційовані технологічні, виробничі, збутові та споживчі ланцюжки в масштабах усієї економіки створює синергетичні ефекти кардинального зростання продуктивності праці економіки в цілому.

Історія знає багато прикладів, коли окремі технологічні інновації давали

поштовх для кардинальних зрушень в усьому економічному комплексі. Ключового значення набувають пошук, знаходження та підтримка технологій-катализаторів, моделей виробництва та сфер діяльності, здатних перебрати на себе роль локомотива розвитку національної економіки. Орієнтирами є інноваційні продукти, що перебувають на стадіях життєвого циклу виходу на ринок та зростання, здатних забезпечити міжнародну конкурентоспроможність за якістю, комплексну диверсифікацію виробничого процесу в рамках групи галузей національної економіки та синергетичний ефект від їх упровадження. Значний кумулятивний потенціал в Україні зберігають реіндустріалізація з використанням інформаційних, нано- та біотехнологій агропромислового комплексу, машинобудування (насамперед, сільгосп-, авіа- та автомобілебудування). Так, у першому випадку синергетичні ефекти здатні охопити підприємства та галузі, задіяні у: виробництві, переробці, просуванні сільгосппродукції, випуску сучасної техніки; розвитку відповідної інфраструктури, нових технологій; фінансуванні, забезпеченні виходу на зовнішні ринки, підготовці кадрів, задоволенні потреб сільського населення. Ще один приклад стратегії виробничої синергії ми розглянули раніше в контексті розширення ринків збуту продукції продовольчого сектору національної економіки.

Стратегії виробничої синергії ґрунтуються на кумулятивному ефекті від включення в процес спільного виробництва кінцевого продукту, в єдину виробничу програму багатьох виробників, які належать до різних секторів національної економіки. Варто зазначити, що розміри внутрішніх ринків України створюють стартові можливості для розвитку достатньо великого спектра виробництв, здатних отримати конкурентні переваги за рахунок синергії та економії на масштабі виробництва. Відповідна державна політика повинна бути спрямована на визначення пріоритетних, найбільш перспективних сфер, у яких можна отримати економію за їх рахунок, створення стимулів для їх розвитку, підтримку в період виходу на зовнішні ринки.

Технологічні стратегії

Технологічні стратегії передбачають опору на перехід від розроблення та

використання конкурентних переваг у технологіях виробництва товарів і послуг до метатехнологій (які за рахунок високих ефективності та собівартості самостійного розроблення забезпечують не лише монопольне положення на ринку, а й вимушену згоду споживачів на збереження можливості контролю з боку розробника за їх використанням - комп'ютерне програмування) і до high-hume технологій (що забезпечують управління на глобальному рівні споживчими перевагами та вподобаннями потенційних клієнтів).

Сенс high-hume технологій полягає в управлінні свідомістю суб'єктів, на яких спрямовується вплив. Акцентується увага на врахуванні можливостей та загроз, що породжуються їх використанням у процесі просування продукції національних виробників на зовнішніх ринках. Досить пригадати численні випадки, коли в засобах масової інформації країн, куди експортується продукція вітчизняних підприємств, розгорталися кампанії з її дискредитації шляхом звинувачення (наприклад, у поставках неякісних олій, молочних виробів тощо). Роль держави у цьому контексті полягає перш за все у забезпеченні дієвого функціонування системи контролю якості продукції, підтримці національних виробників у разі безпідставних звинувачень з боку зарубіжних партнерів, проведенні заходів з формування позитивного іміджу продукції українських виробників на світових ринках.

Успішна довгострокова національна конкурентна стратегія у цій сфері повинна орієнтуватися на створення умов і стимулів для підготовки професіоналів, здатних освоювати, виробляти, використовувати та просувати на глобальні ринки конкурентоспроможні високотехнологічні продукти. Наявність фахівців - лише одна з умов, що забезпечують доступність технологій і здатність їх використання. Підприємець має бути заінтересований у їх розробленні, впровадженні та вдосконаленні. Це, в свою чергу, стає можливим за умов, коли *єдиним реальним джерелом отримання рентних доходів* у сфері підприємницької діяльності стає створення ситуації *недосконалої конкуренції* для виробленого товару. Адже механізмами досягнення цього можуть бути: *модернізація технологій виробництва; кардинальна трансформація існуючого*

товару; створення нового товару. Усі шляхи ґрунтуються на впровадженні нових і оновленні існуючих технологій. Формування ситуації недосконалої конкуренції також впливає на результат перерозподілу доходу, отриманого від ефекту масштабу виробництва. Якщо за досконалої конкуренції він розподіляється між виробником і споживачем, то в умовах недосконалої виробник отримує значно більше можливостей для його присвоєння.

Стратегії розширення об'єкта експортної діяльності

Стратегії розширення об'єкта експортної діяльності передбачають підтримку та стимулювання державою переходу національних підприємств від стратегій просування на міжнародних ринках конкретних товарів до ***стратегій товарних ліній*** і далі - до ***стратегій комплексних продуктів і стратегій просування довгострокових комплексних програм.*** У перших двох випадках ідеться про створення сприятливих умов для діяльності підприємств на зовнішніх ринках. Інструментами державної підтримки можуть виступати пільгове кредитування експортерів, податкові канікули, пільгове оподаткування інвестицій в основні фонди підприємств-експортерів, запровадження норм прискореної амортизації відповідного устаткування та ін. Разом з тим у міру ускладнення структури продукту, що просувається, посилюється значення підтримки державою національних виробників на зовнішніх ринках.

Стратегії комплексних продуктів (крім безпосередньої поставки матеріального об'єкта) передбачають такі додаткові послуги, як: прилаштування та модернізація товару відповідно до вимог конкретного покупця, монтаж і введення його в експлуатацію, навчання персоналу, післяпродажне обслуговування та вдосконалення експлуатаційних характеристик. Ідеться про стратегії підтримки державою виходу на зовнішні ринки українських виробників складної побутової техніки та виробничого обладнання.

У першому випадку як мінімум виникає потреба у створенні мережі гарантійного обслуговування, постачання витратних матеріалів і комплектувальних, які потребують заміни в процесі експлуатації. Другий випадок можна проілюструвати на прикладі продукції ПАТ "Турбоатом", яке є одним з

провідних світових виробників турбін для електростанцій. Підприємство постачає відповідне обладнання та забезпечує його подальше обслуговування. Держава повинна, поряд з допомогою в пошуку потенціальних партнерів, налагодженням взаємодії з ними, наданням юридичної підтримки, організувати координацію та співпрацю національних виробників у просуванні їх продукції на певних сегментах глобального ринку.

У свою чергу, стратегії просування довгострокових комплексних програм передбачають участь експортера в проектуванні, будівництві та подальшій експлуатації певного об'єкта на території іншої країни. Вони забезпечують різнобічну гарантовану тривалу взаємодію між експортером та імпортером, а отже, й валютні надходження в країну від експорту. Прикладами подібних, на жаль, не реалізованих програм в історії України можуть слугувати проекти будівництва залізниці та концесійного видобування вуглецевих ресурсів у Лівії, проект розгортання будівництва АН-140 в Ірані. Уже сама доля цих проектів свідчить про переважаючу роль політичного чинника, тобто держави, в забезпеченні укладання, а надалі й успішного втілення подібних програм.

Основу формування конкурентної стратегії розвитку економіки України може скласти пріоритетний розвиток секторів економіки, здатних забезпечити синергетичний ефект зростання віддачі від масштабу виробництва. Ключового значення набувають пошук, виявлення та підтримка технологій-каталізаторів, моделей виробництва та сфер діяльності, здатних перебрати на себе роль локомотивів розвитку національної економіки. Орієнтирами в цьому процесі є цілеспрямований пошук і створення інноваційних продуктів, що знаходяться *на стадіях життєвого циклу "вихід на ринок і зростання"*, здатних забезпечити міжнародну конкурентоспроможність за якістю, комплексну диверсифікацію виробничого процесу в рамках групи галузей національної економіки та синергетичний ефект від їх упровадження. Значний потенціал в цьому відношенні зберігають неоіндустріалізація на основі застосування інформаційних, нано- та біотехнології в галузях агропромислового комплексу, машинобудування (передусім авіа-, автомобілебудування, освоєння космосу). Так, у першому

випадку синергетичні ефекти здатні охопити галузі, задіяні у виробництві, переробці, просуванні сільгосппродукції; створенні відповідної сучасної техніки, інфраструктури, нових технологій; фінансуванні, зовнішньоекономічній діяльності, навчанні кадрів і забезпеченні потреб сільських жителів.

Рекомендована література: [1, 2, 10, 31, 32, 33].

Питання для самоперевірки знань

1. Назвіть і прокоментуйте основні елементи методології глобального стратегічного позиціонування України.
2. Яким чином на вибір конкурентних стратегій впливає ПРП України?
3. Охарактеризуйте особливості впливу національної культури на вибір конкурентних стратегій України.
4. Яким чином особливості соціальних орієнтацій українців здатні вплинути на вибір конкурентних стратегій розвитку?
5. Охарактеризуйте особливості інституційного устрою України, що в найбільшій мірі відповідають специфіці середовища господарювання.
6. Назвіть та охарактеризуйте основні напрями конкурентних стратегій інтеграції України у глобальну економіку.
7. Охарактеризуйте основні складові цінових конкурентних стратегій.
8. Охарактеризуйте основні складові ринкових конкурентних стратегій.
9. Охарактеризуйте основні складові виробничих конкурентних стратегій.
10. Охарактеризуйте основні складові технологічних конкурентних стратегій.
11. Охарактеризуйте основні складові комплексних конкурентних стратегій.

Завдання та рекомендації до практичної роботи

1. Питання для дискусії

1. Сімейственість бізнесу та формування конкурентних стратегій України: перепона або опора для успіху?
2. Стратегія блакитного океану: перспективи та обмеження застосування в

Україні.

3. Запозичення успішних стратегій глобального конкурентного розвитку: перспективи та обмеження.

2. Дайте визначення поняттям

high-hume технології - .

Гетерогенізація - .

Ефект перельоту - .

Інституційна лакуна - .

Інституційна пастка - .

Конкуренція за вартістю продукту - .

Метатехнології - .

Ресурсне прокляття - .

Ринкові конкурентні стратегії - .

Стратегії використання "масштабу" виробництва - .

3. Які поняття характеризують подані визначення?

Доповнення Р. Дорнбуша до моделі Манделла - Флемінга, що розкриває відмінність, причини, механізм і послідовність змін валютного курсу в коротко- та довготерміновій перспективі в результаті експансіоністської грошової політики, - .

Конкурентна стратегія, що спирається на отримання переваг за рахунок використання відмінностей вартості чинників виробництва, компонентів кінцевого продукту, окремих етапів виробничого процесу, які виникають у результаті виходу на міжнародні ринки чинників виробництва, міжнародної кооперації виробничого процесу, просування товару на міжнародних ринках, формування яких у значній мірі залежить від економічної політики держави, - .

Конкурентні стратегії, що ґрунтуються на стимулюванні переходу від виробництва товарів, які характеризуються ефектом скорочення віддачі виробництва до товарів, які забезпечують її розширення, - .

Ситуація відсутності нормативної врегульованості певних аспектів

соціальних взаємовідносин у суспільстві в результаті швидкої зміни інституційної системи в процесі суспільних трансформації, відмови від старих формальних і неформальних правил, заміни їх новими - .

Ситуація стагнації економічного розвитку країн, що видобувають і експортують значні обсяги природних ресурсів, у результаті зацікавленості як зовнішніх споживачів, так і еліти суспільства лише в максимізації власних рентних доходів - .

Ситуація, коли в межах єдиної інституційної системи діють інститути, які суперечать її загальному контексту, вступають у конфлікт, взаємовиключають один другий, призводять до падіння ефективності соціально-економічної системи в цілому, відтворення патернів поведінки, які гальмують економічний розвиток у країні, - .

Стратегії інтеграції національної економіки в глобальну, що ґрунтуються на посиленні її конкурентоспроможності за рахунок отримання цінкових, вартісних, валютних переваг, а також переваг за рахунок переходу до ролі сторони, яка створює ГЛДВ і визначає вартісні характеристики окремих їх складових і кінцевого продукту в цілому, -

Стратегії, що орієнтуються на підтримку диверсифікації та розширення ринків збуту національних виробників, а також ринків постачання сировини та товарів для національної економіки, - .

Стратегії, що поєднують проектування, будівництво, технологічне оснащення, подальше обслуговування великих виробничих, науково-технічних, інфраструктурних, рекреаційних, соціально-культурних комплексів, - .

Стратегія створення інноваційних бізнес-моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва - .

Стратегія, покликана забезпечити розширення та підтримку ринків збуту за рахунок просування під єдиним загальновизнаним і легко впізнаваним брендом цілої низки поріднених товарів, - .

Стратегія, що передбачає в доповнення до традиційної одноразової реалізації

товару споживачеві подальше його сервісне післяпродажне обслуговування із забезпеченням розхідними матеріалами та комплектувальними, - .

Технології, що забезпечують можливість управління споживчими перевагами та вподобаннями потенційних клієнтів, - .

Технології, які за рахунок високих ефективності використання та собівартості самостійного розроблення забезпечують не лише монопольне положення на ринку, а й вимушену згоду споживачів на збереження можливості контролю з боку розробника за їх використанням, -

4.Діагностичні завдання

1. На основі даних із сайту статистики ЮНСТАД (имСТАО) (<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/report>), сайтів СОТ, МВФ, СБ і Держкомстату України щодо стану та розвитку глобальної економіки й економіки України дайте оцінку рівню глобалізації окремих сегментів української економіки за такими показниками:

- 1) обсяги та темпи зростання міжнародного виробництва товарів і послуг у порівнянні з обсягом і темпами зростання валового продукту;
- 2) обсяг і динаміка ПІІ у порівнянні з обсягом і динамікою всіх інвестицій (внутрішніх і міжнародних);
- 3) обсяг і динаміка злиття та поглинань із боку іноземних компаній у порівнянні із загальними даними про злиття та поглинання всередині країни;
- 4) обсяг і динаміка міжнародних інвестиційних проектів у порівнянні із масштабами подібних проектів в Україні;
- 5) обсяг ЗТО товарами та послугами, темпи його змін у порівнянні з валовим продуктом;
- 6) обсяг ЗТО товарами та темпи його зростання в порівнянні з валовим продуктом;
- 7) обсяг ЗТО послугами та темпи його змін у порівнянні з валовим продуктом;
- 8) міжнародні операції України з патентами, ліцензіями, ноу-хау;
- 9) обсяг і динаміка міжнародних операцій вітчизняних банків та інших

кредитних установ у порівнянні із загальним обсягом і динамікою всіх їхніх операцій;

10) обсяг і динаміка операцій на міжнародних фондових ринках із українськими ЦП у порівнянні із загальними розмірами цих ринків і темпами їхнього зростання. За можливістю, охарактеризуйте їх у розрізі основних сегментів цих ринків;

11) обсяг і динаміка операцій на валютних ринках у порівнянні із загальними масштабами цих ринків і грошових ринків у цілому;

12) обсяг усієї зовнішньої торгівлі продукцією сектора ІКТ і темпи його зростання в порівнянні з валовим продуктом;

13) обсяг усієї міжнародної торгівлі (обміну) України технологіями та темпи його зростання в порівнянні з валовим продуктом.

2. Чи можна розглянути глобальні конкурентні стратегії України розподілити за строками впровадження та дії? Якщо так, то які з них у найбільшій мірі здатні принести успіх у забезпеченні економічного розвитку України в короткостроковій, які - в середньостроковій, а які - в довгостроковій перспективі.

5. Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Географічна серединність розташування між Сходом і Заходом зумовлює чітку фіксацію переважних соціальних орієнтацій цінностей, властивих національній культурі українців.

2. Досягнення цінових або якісних переваг у конкурентній боротьбі відмінних культур передбачає використання різних методів та інструментів мотивації, стимулювання та організації процесу виробництва.

3. Однією зі складових ринкових стратегій є переорієнтація з отримання переваг за рахунок переходу від участі у глобальних системах створення та перерозподілу вартості у якості сторони, що приймає цінові умови, які задаються ззовні до ролі сторони, що сама їх ініціює, визначає вартісні характеристики окремих складових глобальних ланцюжків доданої вартості та кінцевого продукту в цілому.

4. "Технологічні" стратегії передбачають підтримку та стимулювання

переходу національних підприємств від просування на міжнародних ринках конкретних товарів до товарних ліній а далі - до комплексних продуктів і довготермінових комплексних програм.

6. Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До складових впливу ПРП на вибір конкурентної стратегії можна виділити:

- а) матеріально-технологічну забезпеченість економіки;
- б) ландшафт;
- в) географічне розташування, вихід до морського узбережжя;
- г) кліматичні особливості;
- д) серединність або окраїнність розташування.

2. До складових успіху конкурентних стратегій кластерних структур "Третьої Італії" і японських кейрецу можна віднести:

- а) збереження високого рівня неформальних відносин, властивих колективістським і груповим культурам;
- б) прив'язку до моделей розвитку країн "Першого ешелону капіталізму";
- в) розширення неформальної складової економічних відносин без тінізації самої економіки;
- г) подолання монопольного положення в національній економіці обмеженої кількості кланово-олігархічних груп;
- д) варіативність шляхів успіху, що враховують відмінності конкурентного середовища.

3. Ключову роль у трансформації цінностей здатні відіграти:

- а) держава;
- б) інститут сім'ї;
- в) освітні установи, релігійні організації;
- г) засоби масової інформації, приватний бізнес;
- д) правові структури.

4. У якості інструментарію інституційних трансформацій можуть

використовуватися:

- а) інституційний бриколадж;
- б) рекомбінація, нашарування, реінтерпретація;
- в) зміщення, трансплантація;
- г) юридична заборона, делегалізація;
- д) вирощування інститутів.

5. Цінові стратегії ґрунтуються на посиленні конкурентоспроможності національної економіки за рахунок переваг:

- а) цінових;
- б) вартісних;
- в) ціннісних;
- г) валютних;
- д) переходу в ГЛДВ до ролі сторони, що сама визначає вартісні характеристики окремих складових глобальних ланцюжків доданої вартості та кінцевого продукту.

6. Виробничі стратегії забезпечення зростання національної конкурентоспроможності засновані на трансформації процесів виробництва, в тому числі за рахунок:

- а) упровадження метатехнологій;
- б) галузевої та територіальної диверсифікації;
- в) формування кластерних структур;
- г) включення в існуючі ГЛДВ або їх створення;
- д) використання ефектів синергії та зростання масштабів виробництва.

7. Комплексні стратегії розширення об'єкта експортної діяльності передбачають підтримку та стимулювання з боку держави просування на міжнародних ринках:

- а) конкретних товарів;
- б) товарних ліній;
- в) комплексних продуктів;
- г) виробничих комплексів;

д) довготермінових комплексних програм.

8. Стратегії, які ґрунтуються на створенні інноваційних бізнес-моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва, - це стратегія:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

9. Стратегія, що передбачає, на додаток до традиційної одноразової реалізації товару споживачеві, подальше його сервісне післяпродажне обслуговування, із наданням розхідних матеріалів, комплектувальних, - це стратегія:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

10. Поєднання проектування, будівництва, технологічного оснащення, подальше обслуговування великих виробничих, науково-технічних, інфраструктурних, рекреаційних, соціально-культурних комплексів - це стратегія:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

11. Стратегії, що ґрунтуються на кумулятивному ефекті від включення в процес виробництва єдиного продукту або в єдину виробничу програму багатьох виробників, які належать до різних секторів національної економіки,

- це стратегії:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

12. Конкурентні стратегії, які ґрунтуються на стимулюванні переходу до виробництва товарів, що забезпечують розширення віддачі виробництва, - це стратегії:

- а) використання "масштабу" виробництва;
- б) виробничої синергії;
- в) просування довготермінових комплексних програм;
- г) блакитного океану;
- д) просування комплексних продуктів.

Завдання до самостійної роботи

Завдання 1

Охарактеризуйте матеріально-технологічний потенціал визначення глобальних конкурентних стратегій України.

Завдання 2.

Охарактеризуйте чинники соціокультурного середовища України, що впливають на вибір глобальних конкурентних стратегій.

Завдання 3.

Запропонуйте галузі, підгалузі виробництва, приклади продуктових програм, продуктових ліній, конкретних продуктів, у процесі створення та запровадження яких на світові ринки українські підприємства мають суттєвий потенціал використання стратегії блакитного океану.

Завдання 4.

Яка з конкурентних стратегій глобалізації, на вашу думку, в найбільшій мірі відповідає потенціалу та потребам економіки України?

Тематика есе

1. Комплексна конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації.
2. Конкурентна стратегія розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації.
3. Конкурентна стратегія розвитку виробничого сектору економіки України в умовах глобалізації.
4. Конкурентна стратегія розвитку науково-технічного сектору економіки України в умовах глобалізації.
5. Конкурентна стратегія розвитку рекреаційного сектору економіки України в умовах глобалізації.
6. Конкурентна стратегія розвитку фінансового сектору економіки України в умовах глобалізації.
7. Природно-ресурсні та матеріально-технологічні чинники формування глобальних конкурентних стратегій України
8. Соціокультурні та інституційні чинники глобальних конкурентних стратегій.
9. Стратегії глобалізації, засновані на використанні high-tech технологій.
10. Стратегії глобалізації, засновані на використанні валютних переваг.
11. Стратегії глобалізації, засновані на використанні метатехнологій.
12. Стратегії глобалізації, засновані на формуванні ринків товарних ліній.
13. Стратегії глобалізації, засновані на використанні фінансових ресурсів.
14. Стратегії глобалізації, засновані на отриманні вартісних переваг.
15. Стратегії глобалізації, засновані на просуванні виробничих програм, і забезпечення контролю за ланцюжками доданої вартості.
16. Стратегії успішної глобалізації за рахунок отримання ефекту масштабу виробництва.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти : монографія. У 2 ч. Міжнар. рада з науки (ICSU). [А. О. Болдак, С. В. Войтко, О. А. Гавриш, І. М. Джигирей та ін.] : За наук. кер. М. З. Згуровський. Київ : НТУУ «КПІ», 2010. Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. 2010. 220 с.
2. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти : монографія. У 2 ч. Міжнар. рада з науки (ICSU). [А. О. Болдак, С. В. Войтко, О. А. Гавриш, І. М. Джигирей та ін.] : За наук. кер. М. З. Згуровський. Київ : НТУУ «КПІ», 2010. Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. 2010. 255 с.
3. Бебик В., Шергін С., Дегтярьова Л. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : навч. посіб.. Київ : Університет Україна, 2006. 208 с.
4. Бочан І., Михасюк І. Глобальна економіка. Київ : Знання, 2007. 403 с.
5. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. Київ : Фенікс, 2003. 584 с.
6. Глобальна економіка : навч. посіб. [П. Мазурок, Б. Одягайло, В. Кулішов та ін.]. Львів : Магнолія-2006, 2011. 208 с.
7. Глобальна економіка : навч. посіб. [Т. Шталь, Ю. Світлична, Н. Проскуріна та ін.]. Харків : Форт, 2016. 358 с.
8. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія. [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот ; за провід. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка, д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника]. Київ : КНЕУ, 2008. 420 с.
9. Глобальна економіка : навч. посіб. [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович, К. С. Кваша, М. М. Павленко]. Київ : НУБіП України, 2017. 319с.
10. Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна. Укр. центр економ. і політ. досліджень імені Олександра Разумкова; наук. ред. В. Юрчишин. Київ : Заповіт, 2018. 202 с.
11. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: витоки нерівності між народами. Київ : Ніка-Центр, 2009. 488 с.

12. Кальченко Т. Глобальна економіка. Київ : КНЕУ, 2006. 368 с.
13. Ковтун О., Куцик П., Башнянин Г. Глобальна економіка : підручник. Львів : ЛКА, 2014. 714 с.
14. Колодко Г. Мінливий світ. Київ : Ін-т екон. та прогнозування, 2012. 448 с.
15. Кравчук Н. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору. Київ : Знання, 2012. 782 с.
16. Кузьмін О. Є., Пирог О. В., Литвин І. В. Глобальна економіка : навч. посіб. Львів : Львів. політехніка, 2016. 300 с.
17. Куцик П., Ковтун О., Башнянин Г. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія. Львів : ЛКА, 2015. 594 с.
18. Лаврук В.В., Лаврук О.С. Національна політика у сфері інвестиційної підтримки інноваційних технологій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 8. С. 7–14. <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1355>.
19. Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем. Харьков : Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. 484 с.
20. Липов В. В. Глобальна економіка : навч. посіб.. У 2-х ч. Ч. 1. Теоретичні засади глобальних досліджень. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 228 с.
21. Лукашевич В. М. Глобалістика : навч. посіб. Львів : Новий Світ-2000, 2005. 440 с.
22. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція : монографія. Київ : Нац. підручник. 2008. 220 с.
23. Міжнародні організації: навч. посіб. За ред. Ю.Г. Козака. К.: ЦУЛ, 2007. 440 с.
24. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду (International monetary fund). URL : <http://www.imf.org/external/index.htm>.
25. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції. URL: <http://iom.org.ua>
26. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org>.
27. Офіційний сайт Світового банку / The World Bank. Data & Research. URL: <http://data.worldbank.org>

28. Офіційний сайт Світової організації торгівлі. URL: <https://www.wto.org>.
29. Ресурси та моделі глобального економічного комплексу : монографія. За заг. ред. Д. Лук'яненка, А. Поручника. Київ : КНЕУ, 2011. 703 с.
30. Ринейська Л. Глобальна економіка. Полтава : Полт. НТУ, 2011. 165 с.
31. Сиденко В. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель. В 2-х т. Т. 1. Глобализация и экономическое развитие. Киев : Феникс, 2008. 376 с.
32. Славіна Н.А., Лаврук О.С. Удосконалення системи управління конкурентними перевагами підприємства. Ефективна економіка. 2023. №3. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1294/1304>.
33. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України : підручник. Київ : Логос, 2009. 568 с.
34. Сучасні економічні теорії глобальних систем : навч. посіб. [Г. Башнянин, Б. Шевчик, О. Сухий та ін.]. Львів : Новий світ-2000. 2013. 322 с.
35. Філіпенко А. Міжнародні економічні відносин. Історія. Київ : Либідь, 2006. 392 с.
36. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність. Київ : Знання, 2007. 670 с.
37. Чужиков В. Глобальна регіоналістика. Київ : КНЕУ, 2008. 272 с.
38. Шевчик Б. Сучасні економічні теорії глобальних систем. Львів : Новий світ-2000. 2011. 352 с.